JAAR VERSLAG 2019

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

IN HET KORT

Dit is het jaarverslag van Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel over het jaar 2019. Het bestuur legt hierin verantwoording af over het gevoerde beleid en de financiële resultaten.

Het pensioenfonds en de omgeving zijn in het eerste kwartaal van 2020 sterk beïnvloed door de wereldwijde verspreiding van het coronavirus COVID-19. De verslaggeving over 2019 verandert hierdoor weliswaar niet, maar de beurskoersen zijn sinds eind februari 2020 wereldwijd fors gedaald en de toch al extreem lage rente is verder naar beneden gegaan. De door vele landen opgelegde reis- en transportbeperkingen hebben ernstige gevolgen voor onze sponsor. De bedrijfsactiviteiten van KLM zijn nagenoeg stilgevallen, waardoor er nauwelijks omzet is en forse bezuinigingsmaatregelen niet te voorkomen zijn.

De ontstane crisis heeft ook gevolgen voor de dagelijkse operatie van het fonds. Mede dankzij een goede infrastructuur en tijdige voorbereiding kunnen alle activiteiten van het fonds vanuit huis worden uitgevoerd. Bestuur en medewerkers van de uitvoeringsorganisatie werken vanaf 16 maart 2020 nagenoeg volledig thuis en alle fondsactiviteiten (met uitzondering van bijeenkomsten) vinden doorgang.

Het jaar 2019

Het jaar 2019 roept bij het bestuur gemengde beelden op. Tegenover een lage en alsmaar dalende rente, lage dekkingsgraden en het ontbreken van indexatie staan goede beleggingsrendementen, het niet hoeven doorvoeren van kortingen en de overstap naar een nieuw bestuursmodel.

Goed beleggingsjaar

Op een negatief beleggingsrendement van 3,3% in 2018 volgde in 2019 een positief rendement van 14,6%. Zowel vastrentende waarden als aandelen en vastgoed droegen daaraan bij.

Het belegd vermogen van het fonds bedroeg per 31 december 2019 in totaliteit 3,7 miljard euro.
De beleidsdekkingsgraad daalde in 2019 van 115,0% naar 104,9%. Daardoor was het in 2019, ondanks het goede beleggingsresultaat in het verslagjaar, met het oog op de hoogte van de dekkingsgraad wettelijk niet mogelijk om te indexeren.

Beleggingsbeleid

In 2019 zette het fonds de aandelenportefeuille om naar de samenstelling waartoe het fonds in 2018 besloten had en heroverwoog het de vastrentendewaardenportefeuille op basis van de daarvoor uitgevoerde allocatiestudie. Deze heroverweging leidt tot een vereenvoudiging van de vastrentendewaardenportefeuille en de portefeuille sluit nu optimaal aan bij de doelstellingen en investment beliefs van het fonds. Het pensioenfonds belegt minder via beleggingspools en maakt minder gebruik van externe vermogensbeheerders. Ook belegt het pensioenfonds een groter deel van het belegd vermogen in de vastrentendewaardenportefeuille passief en daarmee een kleiner deel actief.
In september verhoogde het bestuur tijdelijk de renteafdekking en verlaagde het de aandelenexposure, ter bescherming van de dekkingsgraad. Het pensioenfonds maakte hierbij gebruik van de mogelijkheid om bij bijzondere omstandigheden van het strategisch beleid af te wijken.

In 2019 scherpte het pensioenfonds het ESG-beleid op verschillende punten aan en startte het eind 2019 een nieuwe ALM-studie.

Een nieuw bestuursmodel

Nadat het bestuur in december 2018 besloten had over te gaan van het paritaire bestuursmodel op het omgekeerd gemengd bestuursmodel, is begin 2019 de implementatie van het nieuwe bestuursmodel opgestart. In het intensieve traject dat onder begeleiding van de werkgroep governance volgde, selecteerde en benoemde het bestuur de externe, uitvoerend bestuursleden en de niet-uitvoerend bestuursleden en de leden van de auditcommissie. Ook werden de bestuurlijke commissies van het fonds opgeheven en fondsdocumenten in lijn gebracht met het nieuwe bestuursmodel. Verder vond een overdracht van werkzaamheden plaats van de commissies naar de nieuwe bestuursleden.

Het nieuwe bestuursmodel is op 1 oktober 2019 gestart. De nieuwe bestuursleden maakten kennis met elkaar, onder andere in een aantal workshops over werken in het nieuwe bestuursmodel. Het inwerken van bestuursleden, het vormgeven van de nieuwe rollen in het bestuur en het in lijn brengen van fondsbeleid en fondsdocumentatie met het nieuwe bestuursmodel vraagt tijd en loopt door in 2020.

Overgang intern toezicht

De raad van toezicht voerde in het verslagjaar tot 1 oktober het intern toezicht van het fonds uit. Vanaf deze datum is het intern toezicht van het fonds, vanwege de overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel, in het bestuur zelf bij de niet-uitvoerend bestuursleden belegd.

IORP II

Op 13 januari 2019 trad de IORP II-wetgeving in werking. Na een intensief voorbereidingstraject en bestuurlijke besluitvorming eind 2018 over onder meer het uitbestedingsbeleid en de invulling van de drie sleutelfuncties actuarieel, risicobeheer en interne audit, werd in het verslagjaar stilgestaan bij de verschillende vereisten van IORP II en vooral bij de inrichting en de bemensing van de sleutelfuncties. In de loop van 2019 benoemde het bestuur de actuarieel sleutelfunctiehouder na een positief besluit door De Nederlandsche Bank (DNB) en besprak het de inrichting van de sleutelfuncties in het omgekeerd gemengd bestuursmodel met DNB. De benoeming van de sleutelfunctiehouders risicobeheer en interne audit volgt in 2020. Het fonds dient de benoeming van de sleutelfuncties na toetsing door DNB op 1 september 2020 te hebben afgerond.

Communicatie

Het pensioenfonds wil met alle communicatie deelnemers op pensioengebied bewust keuzes laten maken en het vertrouwen vergroten door open en zichtbaar te zijn. Kernwaarden in het communicatiebeleid van het fonds zijn activerend, persoonlijk, toegankelijk en modern. In het verslagjaar heeft het pensioenfonds deelnemers op verschillende manieren gestimuleerd om zelf de regie te nemen over hun pensioen. Daarnaast ging het fonds verder met het eenvoudiger en relevanter maken van de informatie door de website van het fonds en MijnKLMPensioen te integreren. Het fonds was ook transparanter over onder andere zijn financiële informatie en besteedde veel aandacht aan het nieuwe bestuursmodel. Het fonds maakte een apart Pensioen123 voor de NAP-regeling van het fonds. Eind 2019 onderzocht het pensioenfonds hoe deelnemers aankijken tegen het nemen van risico's en ESG-beleggen. De uitkomsten bieden aanknopingspunten om in 2020 mee verder te gaan.

Risicomanagement

Het pensioenfonds gaf het integraal risicomanagement (IRM) in 2019 verder vorm met de verankering van de vastgestelde risicohoudingen en -toleranties voor de niet-financiële risico's binnen het risicoraamwerk, het uitwerken van de integrale risicoanalyse in een risk control framework en de ontwikkeling van een periodiek risicodashboard. Ook bracht het fonds het risicoraamwerk in lijn met de IORP II-wetgeving.

In het nieuwe bestuursmodel is één uitvoerend bestuurder specifiek verantwoordelijk voor het risicobeheer. Zo ontstaat er een duidelijker onderscheid tussen de verschillende rollen voor de beoordeling van risico's en het toezicht daarop.

Verder werden in 2019 onder meer, samen met de andere KLM-pensioenfondsen, drie IT-risk assessments uitgevoerd. Uit deze risk assessments kwam een aantal aanbevelingen naar voren op diverse IT-vlakken, waaronder het opstellen van een IT- en Informatiebeveiligingsbeleid. De daaruit voortvloeiende maatregelen zijn uitgewerkt en geïmplementeerd. De incidentenprocedure en -rapportage van het fonds zijn in 2019 verder verbeterd en de incidentenprocedures van het fonds en van de uitvoeringsorganisatie werden meer op elkaar aangesloten. Het bestuur wordt hierdoor meer adequaat gerapporteerd over eventuele fouten en tekortkomingen in de (dagelijkse) uitvoering.

Compliancefunctie extern belegd

De functie van compliance officer was geruime tijd belegd bij de onafhankelijke voorzitter van het fonds. De compliance officer had als voornaamste taken het doen van onderzoek naar de naleving van de gedragscode, het adviseren van bestuur en bestuursleden over de naleving van de gedragscode en het geven van goedkeuring in een aantal gevallen. Met het oog op verdere professionalisering, een expliciete taak- en verantwoordelijkheidsverdeling en een betere beheersing van het integriteitsrisico besloot het bestuur medio 2019 om de compliancefunctie te beleggen bij een onafhankelijke, externe compliance officer. De externe uitvoering van de compliancefunctie startte in het vierde kwartaal van 2019.

Kosten

De kosten per deelnemer waren in het verslagjaar met 380 euro beperkt hoger vergeleken met die in 2018 (372 euro).

De vermogensbeheerkosten zijn in het verslagjaar gedaald ten opzichte van 2018, doordat het pensioenfonds meer passief is gaan beleggen. Dit resulteert in een lagere beheervergoeding, die deels teniet werd gedaan door een verdere allocatie naar illiquide assets. Daarentegen zijn de transactiekosten gestegen in vergelijking tot 2018. Dit heeft vooral te maken met de transitie die nodig was voor het meer passief en in minder beleggingsfondsen beleggen.

Het bestuur erkent dat het van de uitvoeringsorganisatie verlangde niveau van service en professionaliteit een prijs heeft, maar ziet niettemin toe op de kosten van uitvoering. De complexiteit in de pensioenregelingen van het fonds is in de afgelopen jaren aanzienlijk toegenomen. Door vereenvoudiging van de pensioenregeling kunnen de kosten voor de uitvoering van de regeling worden verlaagd en kan het risico op fouten worden beperkt. De uitvoeringsorganisatie inventariseerde in 2019 mogelijke vereenvoudigingen. Het bestuur gaf begin 2020 opdracht enkele onderwerpen nader uit te werken. Aan de hand daarvan zal het bestuur beoordelen of het op deze gebieden concrete uitvoering aan de vereenvoudiging wil geven.

Personalia

Op 1 oktober 2019 is het nieuwe bestuur in het omgekeerd gemengd bestuursmodel van start gegaan. De heer P.A.M. (Paul) Loven is aangetreden als onafhankelijke voorzitter en niet-uitvoerend bestuurslid. Mevrouw S.B.P. (Selma) Smit-Bos en de heren M.J. (Mark-Jan) Boes en P.G.J. (Peter) Dorrestijn startten als uitvoerend bestuursleden. Mevrouw M.C.G. (Marguerite) Moquette en de heren S. (Stefan) Geerlings, P.J.M. (Paul) Jansen, K. (Kees) Porskamp, T.J.G.J. (Theo) Wentink en J. (Jaap-Willem) Verweij traden aan als niet-uitvoerend bestuursleden.

In verband met de overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel legden acht bestuursleden hun werkzaamheden als (plaatsvervangend) bestuurslid van het fonds per 1 oktober 2019 neer. Het ging

om de dames P.J.G. (Paulette) van den Berk, A. (Annette) Groeneveld en C.E.M. (Charlotte) Orlebeke en de heren E.J.J.A. (Eugène) van Halder, A.R. (Arend) de Jong, R.C. (Rob) Koster, D.B.M. (Daan) Nijssen en T. (Terence) Tilgenkamp. Het bestuur is hen veel dank verschuldigd voor hun inzet en betrokkenheid tijdens hun, veelal langdurige, (plaatsvervangend) bestuurslidmaatschap van het fonds.

Het bestuur dankt daarnaast de leden van de raad van toezicht voor hun inzet in het verslagjaar voor het intern toezicht en dankt het verantwoordingsorgaan voor zijn werkzaamheden in het verslagjaar.

Tot slot dankt het bestuur alle anderen, met name de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie, voor hun inzet voor en betrokkenheid bij het pensioenfonds.

Amstelveen, 14 mei 2020

Namens het bestuur van de Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel,

P.A.M. Loven
voorzitter

INHOUD

	In het kort	**I**
	Inhoud	**V**
	Kerncijfers	**VI**
	Bestuursverslag	**VIII**
1	**Profiel pensioenfonds**	**1**
1.1	Rechtsvorm en bestuursmodel	1
1.2	Missie, doelstelling, visie en strategie	2
1.3	Doelgroep jaarverslag	3
1.4	Pensioenregelingen	3
1.5	Risicohouding	4
2	**Externe ontwikkelingen**	**5**
2.1	Financiële markten in 2019	5
2.2	Wetgeving en overheidsbeleid in 2019	6
2.3	Toezicht in 2019	7
3	**Interne ontwikkelingen**	**9**
3.1	Financiële positie pensioenfonds	9
3.2	Pensioenregeling en uitvoering	10
4	**Beleid**	**12**
4.1	Ontwikkeling beleggingsbeleid	12
4.2	Financieel beleid	16
4.3	Communicatiebeleid	19
5	**Governance**	**21**
5.1	Inrichting van de governance	21
5.2	Governancetraject	22
5.3	Geschiktheid	23
5.4	Uitvoering en uitbesteding	24
5.5	Externe relaties	25
5.6	Gedragsregelingen	25
5.7	Melding onregelmatigheden	27
5.8	Privacybeleid	27
5.9	Beheerst beloningsbeleid	28
5.10	Sancties	29
6	**Kosten**	**30**
6.1	Kosten pensioenuitvoering	30
6.2	Kosten vermogensbeheer	31
6.3	Transactiekosten	34
6.4	Verhouding rendement en kosten	35
7	**Risicomanagement**	**36**
7.1	Risicobeleid	36
7.2	Risicomanagementorganisatie	40
8	**Toekomstverwachting 2020**	**43**
9	**Ontwikkelingen na balansdatum**	**44**
10	**Verslag intern toezicht**	**45**
11	**Verslag verantwoordingsorgaan**	**48**
	Jaarrekening	**51**
	Balans per 31 december	**52**
	Rekening van baten en lasten	**53**
	Kasstroomoverzicht	**54**
	Toelichting algemeen	**55**
	Toelichting op de balans	**64**
	Risicobeheer	**80**
	Toelichting op de rekening van baten en lasten	**90**
	Overige gegevens	**104**
	Bestemming van het resultaat	104
	Actuariële verklaring	105
	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	107
	Bijlagen	**115**
	Personalia (stand per 14 mei 2020)	**116**
	Functies en nevenfuncties bestuur	**117**
	Deelnemersbestand	**119**
	Ontwikkelingen 2010-2019	**121**

KERNCIJFERS

(bedragen in miljoenen euro's)

	2019	2018
Deelnemers		
Aantal actieve deelnemers	9.961	9.838
Aantal gewezen deelnemers	2.633	2.577
Aantal pensioengerechtigden	1.960	1.701
Totaal	**14.554**	**14.116**
Pensioenactiviteiten		
Feitelijke premie	102,0	100,1
Kostendekkende premie	142,9	139,3
Gedempt kostendekkende premie	78,3	76,8
Pensioenuitkeringen	33,7	27,2
Financiële positie		
Voorziening pensioenverplichtingen	3.514,7	2.931,6
Belegd vermogen	3.709,2	3.181,9
Dekkingsgraad		
Nominale dekkingsgraad	104,5%	107,5%
Beleidsdekkingsgraad	104,9%	115,0%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	124,3%	126,0%
Reële dekkingsgraad	78,0%	77,7%
Wettelijke reële dekkingsgraad	84,3%	93,3%
Indexatie		
Pensioenrechten actieve deelnemers	0,00%	0,62%
Ingegane pensioenen en premievrije pensioenrechten	0,00%	0,87%
Rendement		
Rendement	14,6%	−3,3%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	5,9%	6,4%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	8,2%	8,5%
Kostenratio's		
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)[1]	380	372
Kosten vermogensbeheer/gemiddeld belegd vermogen	0,50%	0,55%

[1] De toelichting van de kosten is opgenomen in hoofdstuk 6.

Meer informatie?

Meer informatie over het pensioenfonds vindt u op www.klmcabinefonds.nl. Vragen aan het bestuur over het fonds of het gevoerde beleid kunt u stellen met een e-mail aan: bestuur@klmcabinefonds.nl.

BESTUURSVERSLAG 2019

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

1 PROFIEL PENSIOENFONDS

1.1 Rechtsvorm en bestuursmodel

Juridische vorm

De Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel is een onafhankelijke stichting die los staat van KLM N.V. Voor de bescherming van de belangen van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden is het wettelijk verplicht dat het pensioenfonds het pensioenvermogen afgescheiden van de aangesloten werkgever beheert.

Het pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds, opgericht in 1978. Het voert de pensioenregeling uit voor het cabinepersoneel van KLM en KLC (KLM Cityhopper), zoals deze is overeengekomen door KLM N.V. en de werknemersverenigingen voor cabinepersoneel.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds heeft sinds 1 oktober 2019 een omgekeerd gemengd bestuursmodel. Daarvoor had het fonds een paritair bestuursmodel. In het omgekeerd gemengd bestuursmodel bestaat het algemeen bestuur (verder: het bestuur) van het pensioenfonds uit zeven niet-uitvoerend bestuursleden en drie uitvoerend bestuursleden. Zes van de zeven niet-uitvoerend bestuursleden zijn vertegenwoordigers van werknemers (drie), pensioengerechtigden (een) en de werkgever (twee). Een onafhankelijke voorzitter, tevens het zevende niet-uitvoerende bestuurslid met stemrecht, leidt de vergaderingen van het bestuur en de vergaderingen van het bestuur met andere organen of externe partijen.

Het bestuur legt verantwoording over het gevoerde beleid af aan het verantwoordingsorgaan. Dat bestaat uit zes vertegenwoordigers van werknemers (drie), pensioengerechtigden (een) en de werkgever (twee). Het intern toezicht werd van 1 januari tot 1 oktober 2019 uitgevoerd door een raad van toezicht van drie onafhankelijke deskundigen. Sinds 1 oktober 2019 wordt het intern toezicht uitgevoerd door de niet-uitvoerend bestuursleden. Zij worden bij het uitvoeren van het intern toezicht bijgestaan door de auditcommissie, die als adviesorgaan fungeert en uit drie onafhankelijke deskundigen bestaat.

Het pensioenfonds heeft het pensioen- en vermogensbeheer en de bestuursondersteuning uitbesteed aan uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG). Een actuaris van BSG is adviserend actuaris van het fonds.

Het bestuur heeft KPMG aangesteld als accountant van het fonds en Willis Towers Watson als extern certificerend actuaris.

Het bestuur heeft de heer Zaghdoudi, tevens de certificerend actuaris van het fonds en verbonden aan Willis Towers Watson, na goedkeuring door DNB in het verslagjaar benoemd als actuarieel sleutelfunctiehouder van het fonds. Het fonds heeft de vervulling van de actuariële sleutelfunctie belegd bij Willis Towers Watson.

Het bestuur heeft de intentie om - na goedkeuring door DNB - in de loop van 2020 een uitvoerend bestuurslid te benoemen als sleutelfunctiehouder risicobeheer. Het bestuur heeft de vervulling van de sleutelfunctie risicobeheer belegd bij de client risk manager van het fonds, die beschikbaar is gesteld vanuit de onafhankelijk gepositioneerde afdeling Risk & Compliance van de uitvoeringsorganisatie. Het bestuur heeft daarnaast de intentie om - na goedkeuring door DNB - een externe deskundige als sleutelfunctiehouder interne audit te benoemen. Deze sleutelfunctiehouder maakt deel uit van de fondsorganisatie en is direct verbonden met het bestuur, maar is dus geen bestuurslid en heeft geen stemrecht. De uitvoeringsorganisatie heeft een coördinerende rol bij het vaststellen van externe auditors, die zullen optreden als sleutelfunctievervullers interne audit.

De samenstelling van de organen van het pensioenfonds staat in de bijlage Personalia.

1.2 Missie, doelstelling, visie en strategie

Missie

Het pensioenfonds heeft als missie: 'Het uitvoeren van de pensioenregeling, overeengekomen tussen KLM en werknemersorganisaties en vastgelegd in de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds. De vertaling van dit doel is het waarborgen van nominale pensioenaanspraken van de deelnemers en zo veel mogelijk koopkrachtbehoud daarvan, met acceptabele risico's voor de premiebetalers.'

Doelstelling en ambities

De statutaire doelstelling van het pensioenfonds is het verzekeren van ouderdoms-, partner- en invaliditeitspensioen voor het cabinepersoneel van KLM en KLC. Het fonds heeft dit uitgewerkt in ambities zoals waardevastheid, acceptabele risico's voor alle belanghebbenden en kwalitatief hoogwaardige dienstverlening tegen een acceptabel kostenniveau.

Visie

Vanuit zijn missie heeft het pensioenfonds de volgende visie geformuleerd: 'Het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel verzorgt de pensioenregeling(en) voor het KLM-cabinepersoneel. De uitvoering gebeurt met partner Blue Sky Group, waarvan het pensioenfonds medeaandeelhouder is. De producten van het fonds zijn concurrerend qua serviceniveau, beleggingsresultaten, maatschappelijke verantwoordelijkheid, communicatie en kosten. Het pensioenfonds is transparant over zijn beleid en resultaten en communiceert actief met de belanghebbenden.'

Strategie

Het bestuur heeft in 2016 de missie, doelstelling, visie en strategie vastgelegd in een strategiedocument en hierbij hoorden de volgende thema's.

Kostenbeheersing en continuïteit van de pensioenfondsorganisatie

Het bestuur vindt een breder draagvlak voor het pensioenfonds wenselijk om tegen aanvaardbare en te verantwoorden kosten aan de vereiste wettelijke voorschriften en de maatschappelijke verwachtingen te kunnen voldoen. Schaalvergroting binnen het pensioenfonds is niet mogelijk. Aangezien het aantal werknemers met een cabinefunctie buiten KLM N.V. beperkt is, is schaalvergroting via de beroepsgroep geen oplossing.

Kwaliteit en continuïteit van de governance

Het bestuur van het fonds oordeelde eind 2016 dat het paritaire bestuursmodel en de bijbehorende werkwijze op termijn onder druk zouden komen te staan. Het uitgevoerde onderzoek naar het functioneren van het bestaande bestuursmodel en een verkenning van alternatieve wettelijke modellen leidden eind 2017 tot een voorkeur van het bestuur voor het omgekeerd gemengd bestuursmodel en eind 2018 tot het bestuursbesluit om over te stappen op dit nieuwe model. De implementatie van dit model is in het verslagjaar ter hand genomen en het pensioenfonds is op 1 oktober 2019 overgestapt op het omgekeerd gemengd bestuursmodel.

Met het oog op de ingangsdatum van het nieuwe bestuursmodel (1 oktober 2019) en door de vele werkzaamheden die de komst van het nieuwe bestuursmodel met zich meebrachten, heeft het nieuwe bestuur de geplande herijking van de missie, visie en strategie gepland voor 2020. Tijdens de bestuurlijke beleidsmiddag in februari 2020 stond dit thema voor het eerst op de agenda. Het streven is er op gericht dat het fonds eind 2020 een geactualiseerde missie, visie en strategie heeft.

1.3 Doelgroep jaarverslag

Met dit jaarverslag informeert het pensioenfonds de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en hun nabestaanden, KLM N.V., de interne en externe toezichthouders en andere belanghebbenden van het pensioenfonds over het gevoerde beleid en de financiële resultaten. Dit verslag betreft de formele, wettelijk vereiste verantwoording. Het pensioenfonds informeert (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden gedurende het jaar via de website, NWSflitsen en het pensioenblad Focus van het pensioenfonds.

1.4 Pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert als basisregeling een voorwaardelijke eindloon- en een middelloonregeling uit met voorwaardelijke toeslagverlening (Reglement 2008 A en Reglement 2008 B). Het pensioenfonds biedt zijn deelnemers ook de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP).

Basispensioenregeling (Reglement 2008 A en Reglement 2008 B)

CDC-regeling

De basisregeling is een uitkeringsovereenkomst in de vorm van een CDC-regeling. Met de regeling wordt een pensioenopbouw nagestreefd met een vaste (collectieve) pensioenpremie. Is de premie in een bepaald jaar ontoereikend, dan past het fonds de op te bouwen pensioenaanspraken (opbouwpercentage) in het boekjaar zodanig aan dat de premie weer toereikend is. Tekorten uit het verleden worden niet aangezuiverd door de werkgever.

Ouderdomspensioen

Het ouderdomspensioen is in de voorwaardelijke eindloonregeling (R2008 A) gebaseerd op het laatstverdiende salaris en het aantal deelnemersjaren.

De pensioenopbouw bedraagt met ingang van 1 januari 2018 1,17% van de pensioengrondslag.

In de middelloonregeling (R2008 B) is het ouderdomspensioen gebaseerd op het gemiddelde salaris tijdens de diensttijd en het aantal deelnemersjaren. De pensioenopbouw bedraagt met ingang van 1 januari 2018 1,33% van de pensioengrondslag.

Verder voorziet de basispensioenregeling in een:
- facultatief partnerpensioen (op risicobasis);
- Anw-hiaatpensioenverzekering;
- wezenpensioen;
- arbeidsongeschiktheidspensioen.

NAP-regeling

De Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) is een vrijwillige regeling die het ouderdomspensioen uit de basispensioenregeling aanvult met een extra levenslang ouderdomspensioen. De deelnemers betalen een extra premie die wordt ingehouden op het nettoloon. Voor de ingelegde premie wordt (direct) ouderdomspensioen ingekocht.

De normpensioendatum in beide regelingen (en ook de NAP-regeling) is de eerste dag van de maand waarin de deelnemer 60 jaar wordt. Over het te zijner tijd uit te keren pensioen is de deelnemer geen loonbelasting of inkomstenbelasting verschuldigd.

Indexatiebepalingen

Beide regelingen (en de NAP-regeling) kennen een voorwaardelijke indexatie. Voor deelnemers indexeert het fonds voorwaardelijk op grond van de algemene loonronde KLM. De voorwaardelijke indexatie voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden vindt plaats op basis van de niet-afgeleide prijsindex.

1.5 Risicohouding

Op grond van het financiële toetsingskader (FTK) moet ieder pensioenfonds zijn risicohouding bepalen en vastleggen. Daarmee geven het pensioenfonds en zijn belanghebbenden aan in hoeverre ze risico's willen lopen bij de pensioenuitvoering.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft zijn risicohouding bepaald na afstemming met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het horen van het verantwoordingsorgaan. De risicohouding van het bestuur en de arbeidsvoorwaardelijke partijen is niet gewijzigd bij de invoering van de CDC-regeling.

Kwalitatieve risicohouding

De belanghebbenden van het pensioenfonds delen de langetermijndoelstelling van het pensioenfonds. Voor de kortere termijn hebben de premiebetalers (werkgever en werknemers) voorkeur voor een stabiele pensioenpremie, passend bij de pensioenambitie. De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige aanspraakgerechtigden) willen graag een waardevast pensioen.

Kwantitatieve risicohouding

Voor de korte termijn komt deze tot uitdrukking in de hoogte van het wettelijk vereist eigen vermogen. Per 1 januari 2019 was deze 126,0% van de pensioenverplichtingen.

Voor de lange termijn hangt de kwantitatieve risicohouding samen met de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de haalbaarheidstoets. Deze ondergrenzen zijn:

- mediaan scenario: pensioenresultaat 90%;
- relatieve maximale afwijking verwacht pensioenresultaat in slechtweerscenario: 43%.

In het verslagjaar is de haalbaarheidstoets opnieuw uitgevoerd, waarbij de ondergrenzen niet zijn geschonden. Vanwege de onzekerheid over de toekomstige uitkomst van de haalbaarheidstoets is een onverhoopte schending van deze grenzen geen aanleiding tot automatische aanpassing van beleid, maar aanleiding voor herijking van het gevoerde beleid en dialoog daarover met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het verantwoordingsorgaan. De risicohouding van het pensioenfonds wordt onderzocht in de ALM-studie die eind van het verslagjaar is gestart en naar verwachting medio 2020 is afgerond.

2 EXTERNE ONTWIKKELINGEN

2.1 Financiële markten in 2019

De rendementscijfers over 2019 laten, ondanks de geopolitieke ontwikkelingen en de bijbehorende onzekerheid, een positief beeld zien voor zowel aandelen als vastrentende waarden.

Het handelsconflict en de draai van de centrale banken domineerden

Het rendement op de aandelenkoersen is deels een herstel van het slechte vierde kwartaal in 2018. Toen daalden aandelen flink als gevolg van onzekerheid over de handelsoorlog tussen China en de Verenigde Staten, mogelijke renteverhogingen en zorgen over de wereldwijde economische groei. In het eerste kwartaal van 2019 was er vervolgens sprake van een krachtig herstel dankzij positieve signalen over een mogelijke handelsovereenkomst en een draai in het beleid van de grootste centrale banken. Zowel het stelsel van Amerikaanse centrale banken (FED) als de Europese Centrale Bank (ECB) gaven aan dat de rente voorlopig niet zou worden verhoogd.

Rente bereikte historisch dieptepunt

In de loop van 2019 verslechterde het rendement opnieuw toen de Amerikaanse president Trump hogere importheffingen invoerde op Chinese goederen. Begin augustus verzwakte China zijn eigen munt, de renminbi, waarop financiële markten vreesden voor een verdere escalatie. Inmiddels gaven de twee grootste centrale banken aan vanwege dalende economische groei- en inflatieprognoses een beleid te gaan voeren van renteverlaging en het opkopen van obligaties. Hierop stegen aandelenindices, maar daalde de twintigjaars swaprente medio augustus tot een historisch dieptepunt van 0,0%.

Brexit zorgde voor opluchting

In oktober werd Boris Johnson gekozen tot nieuwe premier van het Verenigd Koninkrijk. Hij sloot een Brexit-deal met de EU en behaalde in december een meerderheid bij de Britse verkiezingen. Beleggers waren vooral opgelucht dat er geen sprake was van een harde Brexit. In Italië werd de nieuwe regering vanwege een meer pro-Europese koers positief ontvangen door de financiële markten. Macro-economische data leken aan het eind van het jaar na een periode van daling te stabiliseren. Duitsland ontsnapte nipt aan een recessie. Winsten van beursgenoteerde bedrijven liepen gedurende het jaar terug, maar vielen uiteindelijk niet zo laag uit als verwacht.

De wereldwijde aandelenindex steeg ruim 25% en een wereldwijde index van kredietwaardige staatsobligaties steeg met bijna 8%.

Figuur: tijdslijn belangrijke gebeurtenissen in 2019 en verloop van de MSCI World Index en de Citigroup World Government Bond Index in euro's

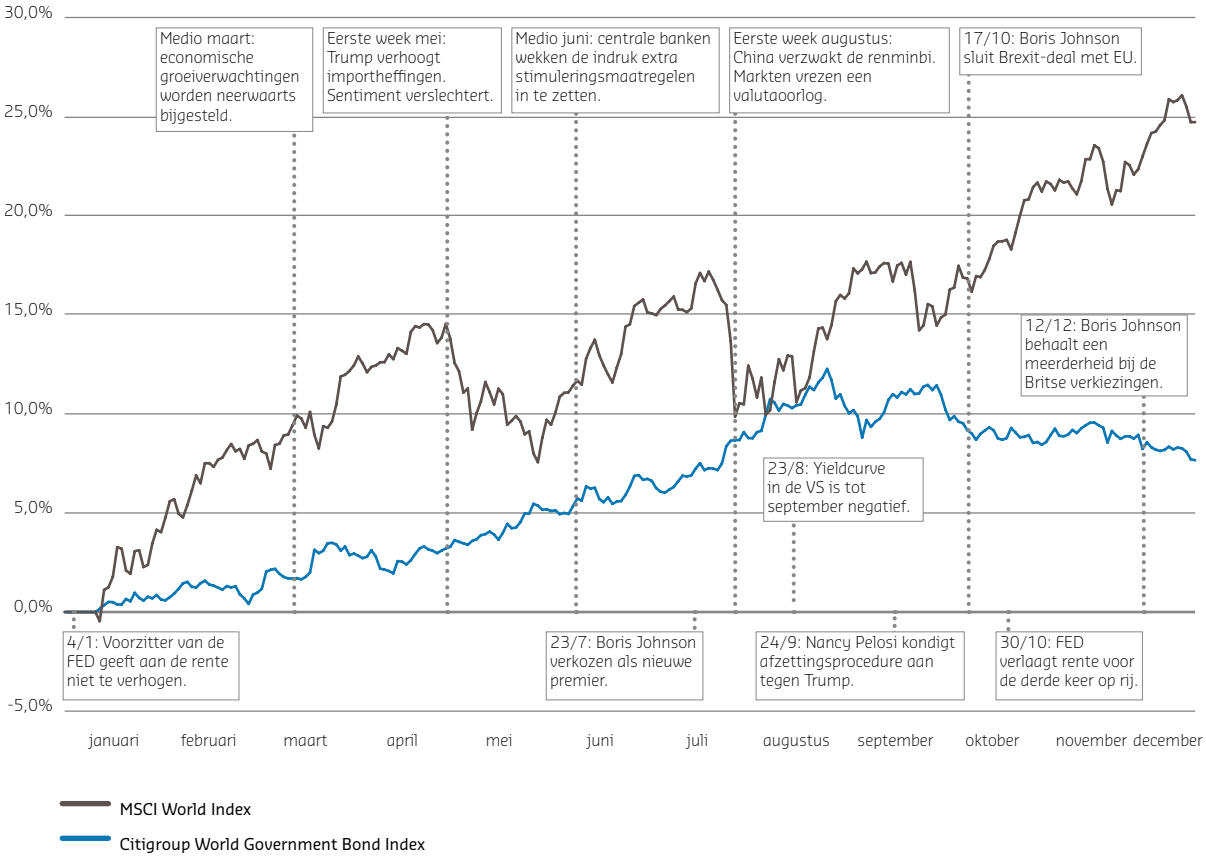

2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2019

Nieuw pensioenstelsel

Kabinet en sociale partners hebben op 15 juni 2019 een principeakkoord op hoofdlijnen gesloten over een toekomstbestendig en evenwichtig pensioenstelsel. Ook bevat het akkoord afspraken om werkend en gezond de pensioenleeftijd te bereiken. In het nieuwe pensioenstelsel wordt de pensioenopbouw persoonlijker en transparanter, met een snellere aanpassing van pensioenen aan de economische situatie. Diverse elementen van het huidige stelsel blijven gehandhaafd: verplichte pensioenopbouw, collectieve uitvoering en risicodeling, en fiscale ondersteuning om het pensioensparen te stimuleren. Het nieuwe pensioenstelsel zal een grote impact hebben op de pensioenregeling van pensioenfonds Cabine. Omdat er nog veel moet worden uitgewerkt, is het nog niet duidelijk welke consequenties dit in de praktijk precies zal hebben. Enkele fondsspecifieke gevolgen zijn nu al wel te benoemen.

- De premie wordt fiscaal gemaximeerd. De toegestane premie is daarmee mogelijk ontoereikend voor voldoende pensioenopbouw op een pensioenrichtleeftijd van 60 jaar.
- De premiedekkingsgraad bevindt zich momenteel onder de 100%. Het nieuwe pensioenstelsel gaat uit van een premiedekkingsgraad van circa 100%. Bij inkoop tegen marktrente betekent dit naar verwachting een versobering van de opbouw.
- De opbouw van pensioen wordt leeftijdsafhankelijk (afschaffing doorsneepremie). Dit betekent dat de opbouw degressief wordt. Met dezelfde premie-inleg bouwen jongere deelnemers een hoger pensioen op dan oudere deelnemers.
- Een eindloonsystematiek lijkt niet te passen in de nieuwe premiesystematiek.

- Periodiek zal er een herijking moeten plaatsvinden tussen premie en ambitie. Wat deze herijking inhoudt en hoe deze plaats dient te vinden is nog niet bekend.
- Het beleggingsbeleid moet mogelijk worden aangepast (risicohouding per leeftijdsklasse en overeenkomstige toedeling van rendementen en risico's).
- Door een minder snelle stijging van de AOW-leeftijd (temporisering AOW-leeftijd) daalt mogelijk de premie voor dekkingen die rekening houden met stijging van de AOW-leeftijd.
- De inkoop- en afkoopfactoren van de NAP zullen mogelijk op basis van marktrente plaats moeten vinden. Ook het eventuele 'invaren' van de bestaande aanspraken zal op basis van voorgeschreven factoren plaats moeten vinden.

Het kabinet wil het wettelijk kader voor het nieuwe pensioencontract in 2022 gereed hebben. De uitwerking van alle onderdelen van het Pensioenakkoord vindt plaats onder regie van een stuurgroep. In deze stuurgroep zijn het kabinet, werkgevers- en werknemersorganisaties en adviserende leden (onder andere toezichthouders en Pensioenfederatie) vertegenwoordigd. De afspraak van het Pensioenakkoord over de minder snelle stijging van de AOW-leeftijd is inmiddels in de wet vastgelegd.

AOW-leeftijd

De Wet temporisering AOW-leeftijd is op 2 juli 2019 door de Eerste Kamer aangenomen en op 1 januari 2020 in werking getreden. Op grond van deze wet stijgt de AOW-leeftijd stapsgewijs naar 67 jaar in 2024. Onder de oude wet zou de AOW-leeftijd al in 2021 67 jaar zijn. Vanaf 2025 volgt de AOW-leeftijd de levensverwachting. De koppeling aan de levensverwachting wordt minder streng dan nu het geval is en wordt nog wettelijk geregeld. Vooruitlopend hierop heeft de overheid al aangegeven dat ook in 2025 kan worden uitgegaan van een AOW-leeftijd van 67 jaar.

Parameters

De Commissie Parameters heeft in juni 2019 advies uitgebracht over de parameters die pensioenfondsen moeten gebruiken voor de berekening van premies en het opstellen van herstelplannen. Het betreft onder andere de te verwachten minimale prijs- en looninflatie en de maximale rendementen op vastrentende waarden en aandelen. Het kabinet heeft besloten om het advies van de commissie over te nemen. De nieuwe parameters gelden met ingang van 1 januari 2020 voor een periode van 5 jaar en hebben een forse negatieve impact op kostendekkende premies en op dekkingsgraden, aangezien de verwachte, toekomstige rendementen behoorlijk lager zijn ingeschat dan voorheen.

Pensioenverdeling bij scheiding

In september 2019 is het wetsvoorstel Pensioenverdeling bij scheiding 2021 ingediend bij de Tweede Kamer. Het wetsvoorstel voorziet in een fundamentele wijziging. In de nieuwe situatie krijgt de ex-partner automatisch een eigen aanspraak op een deel van het ouderdomspensioen van de deelnemer, tenzij betrokkenen andere afspraken maken. In de huidige situatie is de ex-partner voor de uitbetaling van een deel van het ouderdomspensioen afhankelijk van het in leven zijn en de pensioenkeuzes van de deelnemer. Het wetsvoorstel bevat ook nieuwe regels voor de verdeling van het partnerpensioen. De nieuwe wet treedt naar verwachting op 1 januari 2022 in werking.

2.3 Toezicht in 2019

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van twee toezichthoudende instanties: De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Dit toezicht richt zich op de bescherming van belanghebbenden. DNB ziet vooral toe op de financiële positie van pensioenfondsen en houdt toezicht op de naleving van wetgeving. De AFM houdt vooral toezicht op de communicatie met belanghebbenden. Het toezicht vindt plaats via periodieke rapportages, gerichte onderzoeken en periodieke contacten. Als een pensioenfonds zich niet aan de regels houdt, kunnen de toezichthoudende instanties sancties treffen.

In maart 2019 overlegde het pensioenfonds met DNB in het kader van de implementatie van de IORP II-vereisten over onder meer de inrichting van de risicobeheerfunctie, de interne auditfunctie en de actuariële functie in het bestuursmodel. Het fonds heeft in het tweede kwartaal van 2019 meegewerkt aan de jaarlijkse, sectorbrede uitvraag van DNB naar de niet-financiële risico's. Het ging daarbij onder meer om integriteits-, operationele- en IT-risico's, alsmede over de invloed van het bedrijfsmodel, de governance en gedrag en cultuur op het risicoprofiel van pensioenfondsen.

In juni 2019 overlegde het pensioenfonds met DNB over de invulling van het beoogde omgekeerd gemengd bestuursmodel, inclusief de inrichting van de sleutelfuncties in dit bestuursmodel. Het fonds beantwoordde in oktober 2019 schriftelijk vragen, die DNB stelde naar aanleiding van een publicatie in Pensioen Pro over het bestuursbesluit van het fonds van september 2019 om de renteafdekking niet verder te verlagen en het openstaande rente- en aandelenrisico voor 25% dicht te zetten.

Intern toezicht

Naast extern toezicht kent het pensioenfonds intern toezicht. Het intern toezicht betreft de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het pensioenfonds. Er is bijzondere aandacht voor de beheersing van risico's en de evenwichtige afweging die voorafgaat aan besluiten. De raad van toezicht voerde het intern toezicht uit van 1 januari tot 1 oktober 2019. Met de overgang van het paritair naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel van het fonds nam het niet-uitvoerend bestuur de uitvoering van het intern toezicht in het vierde kwartaal van 2019 over van de raad van toezicht, die werd opgeheven. Het niet-uitvoerend bestuur nam ook het toezichtplan 2019, de toezichtonderwerpen en het toezichtverslag over van de raad van toezicht. De bevindingen en aanbevelingen van het niet-uitvoerend bestuur staan in hoofdstuk 10 van dit bestuursverslag.

3 INTERNE ONTWIKKELINGEN

3.1 Financiële positie pensioenfonds

Vermogensontwikkeling

Het pensioenfonds behaalde in 2019 een totaalrendement van 14,6%[2] op het belegd vermogen. Dit rendement lag boven het jaarlijks benodigde rendement[3] van 1,89%. Door het rendement steeg de waarde van het vermogen van het fonds. Dit had een positief effect op de dekkingsgraad.

Door de gedaalde rente nam de waarde van de pensioenverplichtingen daarentegen toe en dit had een negatief effect op de dekkingsgraad. Dit effect was sterker dan het positieve effect van de rendementen. Daardoor daalde de dekkingsgraad in 2019. In het algemeen geldt: hoe lager de rente, hoe hoger (omgerekend) de boekwaarde van de verplichtingen. De toename in waarde van de verplichtingen door een daling van de rente is een risico voor het pensioenfonds. De volgende figuur laat zien hoe de twintigjaars swaprente[4] zich in 2019 ontwikkelde.

Figuur: renteontwikkeling over 2019

Beleidsdekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien of het fonds voldoende vermogen heeft om alle tot nu toe opgebouwde pensioenverplichtingen nu en in de toekomst te betalen. De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de nominale dekkingsgraden van de afgelopen 12 maanden. Pensioenfondsen moeten hun beleid baseren op deze dekkingsgraad.

Op 1 januari 2019 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 115,0%. Eind 2019 was de beleidsdekkingsgraad gedaald tot 104,9%. De volgende grafiek geeft de ontwikkeling van de dekkingsgraden en de ontwikkeling van de rente in 2019 weer.

[2] Het genoemde rendement is het nettorendement, het rendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten.

[3] Dit betreft het rendement dat op het huidig belegd vermogen op lange termijn moet worden gemaakt om de huidige nominale toegezegde pensioenkasstromen inclusief verwachte inflatie te kunnen betalen.

[4] Als benadering voor de gemiddelde rente die wordt gebruikt voor berekening van de verplichtingen.

Figuur: ontwikkeling dekkingsgraad en rente

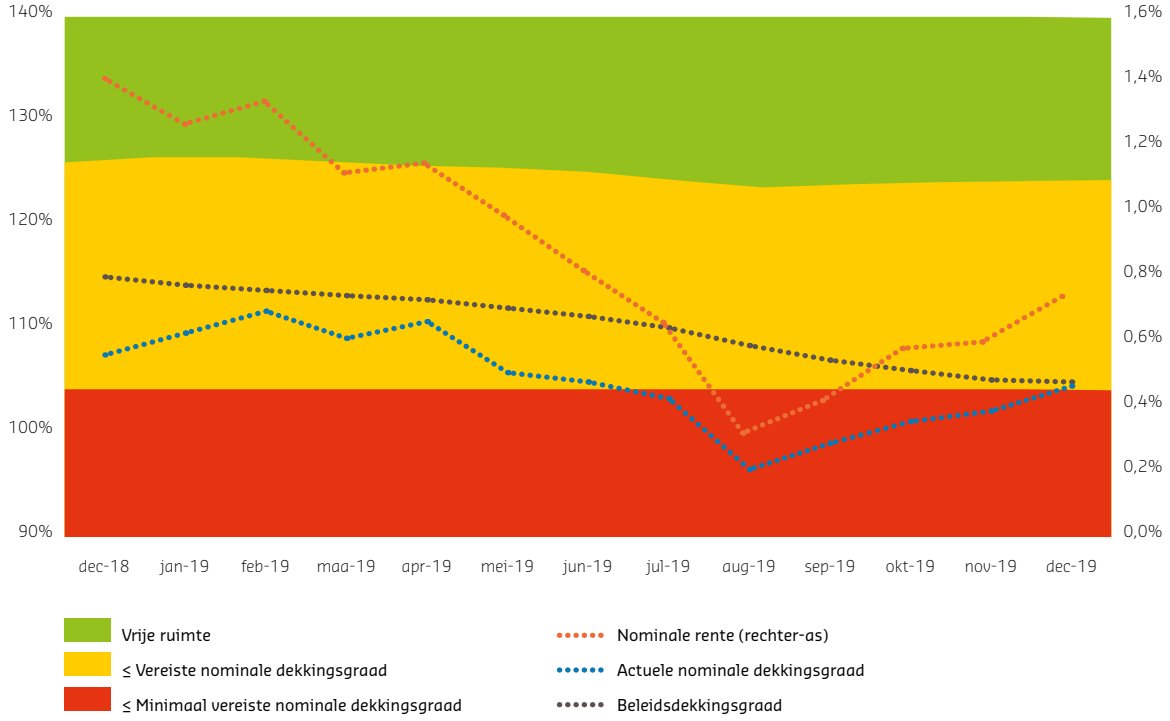

Gezien de wettelijk vereiste dekkingsgraad (wettelijk minimum en wettelijk vereiste buffer) voor het pensioenfonds van 126,0% was er begin 2019 een reservetekort. Daarom heeft het pensioenfonds een geactualiseerd herstelplan per 1 januari 2019 opgesteld. Zo'n plan geeft aan hoe het fonds het reservetekort binnen de wettelijke termijn opheft. Het pensioenfonds diende het herstelplan in maart 2019 in bij DNB, die het in mei 2019 goedkeurde. Dit plan gaat uit van een herstel binnen de wettelijke termijn van tien jaar.

Haalbaarheidstoets

In 2019 voerde het pensioenfonds de jaarlijkse haalbaarheidstoets uit. Het bestuur en sociale partners beoordelen hiermee hoe de gemaakte beleidskeuzes en gekozen ondergrenzen (zie 1.5 Risicohouding) zich verhouden tot de pensioenambitie. Het pensioenfonds is wettelijk verplicht de haalbaarheidstoets periodiek uit te voeren. Met de haalbaarheidstoets toonde het fonds aan dat het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau voldoende aansloot bij de door het bestuur in overleg met betrokken partijen gekozen ambitie en risicohouding. Op basis van de financiële situatie van het fonds per 1 januari 2019 werden de ondergrenzen voor het pensioenresultaat op fondsniveau niet overschreden.

3.2 Pensioenregeling en uitvoering

Temporisering verhoging van de AOW-leeftijd

Door de temporisering van de AOW-leeftijd ontstaat voor een beperkt aantal pensioengerechtigden een 'overlap' met betrekking tot de variatie in de hoogte van de uitkering (Hoog/Laag-constructie of omgekeerd), de Anw-hiaatuitkering en/of de tijdelijke NAP-uitkering. Er zijn geen corrigerende maatregelen getroffen voor de duur van de uitkeringen. De betreffende gepensioneerden die dat wensen, kunnen het omslagmoment aanpassen aan de nieuwe/vervroegde AOW-datum. Het pensioenreglement is gelet op het bovenstaande dan ook niet aangepast.

Automatische waardeoverdracht kleine pensioenen

Het bestuur heeft eind 2018 besloten om gebruik te maken van de wettelijke bevoegdheid om de waarde van de kleine pensioenen, ontstaan op of na 1 januari 2018, automatisch over te dragen naar de pensioenuitvoerder van de nieuwe werkgever (fase 1). In aanvulling hierop heeft het bestuur in februari 2020 besloten dat ook te doen met kleine pensioenen die zijn ontstaan vóór 1 januari 2018 (fase 2).

Complexiteit en vereenvoudiging pensioenregeling

De complexiteit in de pensioenregelingen van het KLM-Cabinefonds is in de afgelopen jaren aanzienlijk toegenomen. Door vereenvoudiging van de pensioenregeling kan het pensioenfonds de kosten voor de uitvoering van de pensioenregeling nu en in de toekomst verlagen en het risico op fouten beperken. Blue Sky Group heeft de complexiteit van de uitvoering van de pensioenregeling nader geïnventariseerd en heeft ook voorstellen gedaan voor mogelijke vereenvoudigingen. In opdracht van het bestuur worden enkele onderwerpen in een businesscase nader uitgewerkt. Aan de hand daarvan zal het bestuur kunnen beoordelen of het deze vereenvoudigingen concreet ter hand zal nemen.

Geschillen en klachten

De geschillen- en klachtenregeling van het pensioenfonds beschrijft hoe belanghebbenden geschillen of klachten kunnen indienen en hoe het pensioenfonds deze behandelt. Een geschil of klacht wordt in eerste instantie behandeld door de uitvoeringsorganisatie, waarna beroep bij het bestuur openstaat. Een belanghebbende die het niet eens is met het oordeel van het bestuur over de toepassing van de statuten of het pensioenreglement, kan zich wenden tot de Ombudsman Pensioenen. Daarnaast is een gang naar de rechter mogelijk.

In 2019 behandelde het bestuur twee klachten. Deze klachten hadden betrekking op:

- een te lage toekenning van de opgebouwde aanspraken op Overbruggingspensioen (OBP) in het kader van de conversie van de opgebouwde aanspraken van pensioenreglement 1998 naar pensioenreglement 2004;
- verzoek om toepassing hardheidsclausule met betrekking tot toekenning van een (bijzonder) nabestaandenpensioen aan de ex-partner van een overleden deelnemer.

Met betrekking tot de eerste klacht heeft het bestuur besloten de toekenning van de pensioenaanspraken voor deze persoon aan te passen. Tevens heeft het bestuur een check laten uitvoeren naar deelnemers met vergelijkbare aanspraken en, daar waar sprake was van eenzelfde afwijking, deze eveneens aangepast. De tweede klacht is door het bestuur niet ingewilligd.

Op 16 juli 2018 heeft een arbeidsongeschikte deelnemer het fonds rechtstreeks (buiten de geschillen- en klachtenprocedure om) gedagvaard inzake het niet tijdig toesturen door het fonds van een groot aantal door de deelnemer opgevraagde fondsdocumenten. Alle gevraagde documenten zijn alsnog toegestuurd. Het pensioenfonds is in deze rechtszaak op 25 juli 2019 uiteindelijk veroordeeld tot het vergoeden van de kosten van de tegenpartij. Het fonds heeft geen hoger beroep tegen deze uitspraak ingesteld.

4 BELEID

4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid

Het pensioenfonds belegt het vermogen om zijn doelstellingen op lange termijn te kunnen halen. Met beleggingsrendementen kan het fonds de pensioenafspraken nakomen en de premies betaalbaar houden. Wanneer de dekkingsgraad het toestaat, kan indexatie van pensioenen volgen.

Jaarlijks maakt het pensioenfonds een beleggingsplan. Daarbij kijkt het naar de risicohouding van het fonds, de economische omstandigheden en de wettelijke kaders waarbinnen het moet opereren. De beleggingen spreidt het fonds over drie beleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. De verdeling daarvan in 2019 is te zien in onderstaand figuur. Deze categorieën zijn vervolgens weer onderverdeeld in regio's, beleggingsstijlen en subcategorieën. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om Amerikaanse en Europese aandelen en staats- en bedrijfsobligaties. Bij het beleggingsbeleid houdt het pensioenfonds rekening met onder andere het valutarisico, het renterisico en het vastgoed- en aandelenrisico (zie hoofdstuk 7 Risicomanagement).

Figuur: strategische mix 2019

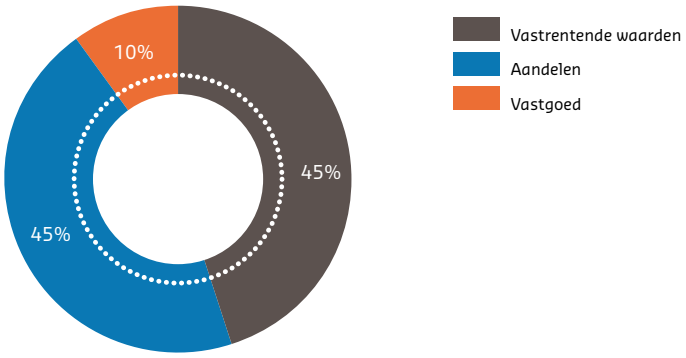

Beleggingsrendementen 2019

Het pensioenfonds behaalde in 2019 een totaalrendement van 14,6%[5]. Dit was inclusief het rendement op derivaten ter afdekking van risico's. Het rendement van de aandelenportefeuille was 21,8%. Het rendement op vastgoed kwam uit op 11,9%. De gedaalde rente zorgde voor een positief rendement van 7,2% op vastrentende waarden. De volgende tabel geeft een overzicht van de rendementen.

Totaalrendement 2019 (PF = pensioenfonds, BM = benchmark)
(in %)

	PF	BM
Vastrentende waarden	7,2	7,3
Aandelen	21,8	21,5
Vastgoed	11,9	11,7
Totaal	**14,6**	**14,7**

[5] Het genoemde rendement is het nettorendement, het rendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten. Het behaalde brutorendement is 15,1%.

In 2019 deed het pensioenfonds het bij de beleggingen in vastrentende waarden iets minder goed dan de benchmark. Aandelen en vastgoed deden het juist iets beter dan de benchmark.

De volgende tabel geeft de waarde en de feitelijke verdeling van de beleggingen weer per categorie.

Beleggingsportefeuille naar categorieën eind 2019
(bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	PF (%)
Vastrentende waarden	1.630	44,0
Aandelen	1.725	46,5
Vastgoed	357	9,6
Nominale renteswaps[6]	9	0,2
Overig	-12	-0,3
Totaal	**3.709**	**100,0**

Strategisch beleid: beleggingsbeginselen

Voor zijn beleggingen hanteerde het pensioenfonds in 2019 de volgende beleggingsbeginselen (investment beliefs).

Algemene uitgangspunten

1. Het fonds belegt om de doelen voor de deelnemer te behalen: een waardevast pensioen.
2. Het nemen van beleggingsrisico is daarvoor nodig, maar is geen doel op zich. Als het fonds dichter bij de doelstelling is, kan het minder risico nemen.

Uitgangspunten over beleggingen

3. De verdeling over de verschillende beleggingscategorieën bepaalt voor het grootste deel het rendement.
4. Het behalen van bovengemiddeld rendement in financiële markten door actief beheer is op langere termijn zeer moeilijk.
5. Bij de keuze van beleggingen zijn kosten belangrijk, maar niet leidend. De verwachte verbetering van de risico-rendementverhouding is doorslaggevend.
6. Risicomanagement is essentieel onderdeel van het beleggingsproces: risico en rendement kunnen niet los van elkaar worden gezien.

Uitgangspunten over governance

7. Elke beleggingskeuze is voor het bestuur begrijpelijk, beheersbaar en uitlegbaar.
8. Het fonds stimuleert bewust het verwezenlijken van een duurzame samenleving door in het beleggingsbeleid expliciet aandacht te besteden aan ecologische, sociale en bestuurlijke factoren (ESG). Dit levert een beter risico-rendementsprofiel op.

Beleggingsonderwerpen in 2019

Het bestuur van het pensioenfonds heeft in 2019 diverse beleggingsonderwerpen behandeld. Ook hebben er diverse wijzigingen in de portefeuille plaatsgevonden. Zo heeft het pensioenfonds in 2019:

- de aandelenportefeuille omgezet naar de samenstelling waartoe het fonds in 2018 besloten had;
- de vastrentendewaardenportefeuille heroverwogen op basis van de allocatiestudie vastrentende waarden. Deze heroverweging heeft geleid tot een gewijzigde samenstelling van de vastrentendewaardenportefeuille, die naar verwachting voor de herbalancering van mei 2020 zal zijn geïmplementeerd;
- met het oog op de reputatie van en het vertrouwen in het pensioenfonds, en passend binnen het financieel crisisplan, tijdelijk de renteafdekking verhoogd en de aandelenexposure verlaagd ter bescherming van de dekkingsgraad;

[6] Nominale renteswaps worden ingezet om het renterisico van het pensioenfonds te verlagen.

- het ESG-beleid op meerdere punten aangescherpt;
- een begin gemaakt met een nieuwe ALM-studie.

Strategisch beleid: extra risicobeheersing

Het pensioenfonds heeft de mogelijkheid bij bijzondere omstandigheden van het strategisch beleid af te wijken. In september heeft het pensioenfonds besloten hier gebruik van te maken door de staffel van de dynamische renteafdekking tijdelijk niet te volgen en de renteafdekking op minimaal 30% te handhaven in de renteafdekkingsstaffel. Daarnaast heeft het pensioenfonds besloten het openstaande aandelenrisico tijdelijk met 25% te verminderen en het renteafdekkingspercentage (tijdelijk) extra te verhogen met 17,5%-punt. Deze maatregelen zijn genomen ter bescherming van de op dat moment relatief lage dekkingsgraad.

Strategisch beleid: herziening vastrentendewaardenallocatie

Het bestuur heeft in 2019 besloten om de vastrentendewaardenallocatie te herzien, en daarmee te vereenvoudigen. Deze portefeuille sluit nu optimaal aan bij de doelstellingen en investment beliefs van het pensioenfonds. Global credits zijn vervangen door global corporates, high yield en leveraged loans zijn uitgebreid met leningen aan Europese bedrijven en beleggingen in EMD worden geconcentreerd in hard currency (leningen genoteerd in dollars of euro's). De gewichten zijn vastgesteld op basis van de gewenste spreiding over consumenten, bedrijven en overheden met een kwantitatieve en kwalitatieve beoordeling. De gewichten zijn afgestemd op de gewenste renteafdekking, waarbij curverisico en transactiekosten worden geminimaliseerd.

Als gevolg van de herziening belegt het pensioenfonds via minder beleggingspools en maakt het gebruik van minder externe vermogensbeheerders. Een groter gedeelte van het belegd vermogen in de vastrentendewaardenportefeuille wordt passief beheerd en een kleiner gedeelte actief beheerd. De kosten van passief beheer zijn in de regel lager dan die van actief beheer. De beheerkosten van de aangepaste vastrentendewaardenportefeuille zullen naar verwachting dan ook lager uitkomen. De nadruk op passief beleggen is in lijn met de investment beliefs van het pensioenfonds.

Environmental, social and governance (ESG)

Het pensioenfonds investeert in een goede toekomst voor huidige en toekomstige generaties. ESG-factoren spelen in de besluitvorming steeds vaker een belangrijke rol. Het bestuur bespreekt ESG veelvuldig en kent er een hogere prioriteit aan toe. Het pensioenfonds heeft het IMVB-convenant ondertekend. Met dit convenant willen de ondertekenaars negatieve gevolgen van beleggingen door pensioenfondsen op samenleving en milieu voorkomen en aanpakken. De deelnemende pensioenfondsen nemen de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen en de UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGP's) als basis om ESG-risico's voor samenleving en milieu te identificeren, te prioriteren en te adresseren. De bedrijven waarin pensioenfondsen beleggen, werken veelal internationaal en met dit convenant wil het pensioenfonds samen met anderen de risico's in de waardeketen aanpakken.

Uitsluitingen

Het pensioenfonds sloot per 31 december 2019 in totaal 213 bedrijven uit van beleggingen. Van bedrijven die zijn uitgesloten houdt het pensioenfonds geen aandelen of bedrijfsobligaties in de portefeuille. Hiervoor had het pensioenfonds verschillende redenen:

- 84 bedrijven werden uitgesloten wegens de betrokkenheid bij controversiële wapens. Het pensioenfonds sluit dergelijke bedrijven uit, met uitzondering van bedrijven die betrokken zijn bij kernwapens indien zij gevestigd zijn in een land waar dit is toegestaan conform het non-proliferatieverdrag.
- 119 bedrijven werden uitgesloten omdat ze zich niet houden aan UN Global Compact, waarin het gaat om mensenrechten, arbeidsrechten, het voorzorgsprincipe qua milieu en anti-corruptie. Bedrijven die één of meer zaken hiervan met voeten treden worden door het pensioenfonds uitgesloten.

- Het pensioenfonds sloot 31 bedrijven uit die betrokken zijn bij de productie en/of handel van producten die bij bedoeld gebruik leiden tot overlijden of persoonlijke schade en waarbij engagement evident niet succesvol is. Dit zijn vooral tabaksfabrikanten.

Tot slot kiest het pensioenfonds ervoor om niet te beleggen in dertien overheden. Hiervoor hanteert het pensioenfonds EU- en VN-sancties als criterium. Uitsluitingen gelden automatisch ook voor bijbehorende lagere overheden. Bedrijven die actief zijn in gebieden van uitgesloten overheden worden niet uitgesloten door het pensioenfonds.

Uitsluitingsgronden en aantallen

	Aantal uitsluitingen
Bedrijven – Totaal aantal uitsluitingen	213
Bedrijven – Uitsluitingen o.b.v. controversiële wapens	84
Bedrijven – Uitsluitingen o.b.v. UN Global Compact	119
Bedrijven – Uitsluitingen o.b.v. schadelijke producten (m.n. tabak)	31
Overheden – Totaal aantal uitsluitingen	13

Betrokken aandeelhouder

Het pensioenfonds is aandeelhouder van bedrijven wereldwijd. Als mede-eigenaar kan het fonds invloed hebben op het handelen van deze bedrijven. Het pensioenfonds geeft invulling aan een betrokken aandeelhouderschap door te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen en transparant te zijn over beleggingen en betrokkenheidsactiviteiten.

In 2019 heeft het pensioenfonds veelvuldig gebruik gemaakt van het stemrecht op aandeelhoudersvergaderingen. In totaal stemde het pensioenfonds op 2.882 vergaderingen over 31.920 voorstellen. Hierbij stelt het pensioenfonds zich op als een positief-kritische, betrokken aandeelhouder. Gemiddeld stemde het pensioenfonds op 63% van alle aandeelhoudersvergaderingen bij één of meer voorstellen tegen het advies van de onderneming in. 88% van de voorstellen kon op steun van het pensioenfonds rekenen, zoals de volgende grafiek laat zien.

Figuur: stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen

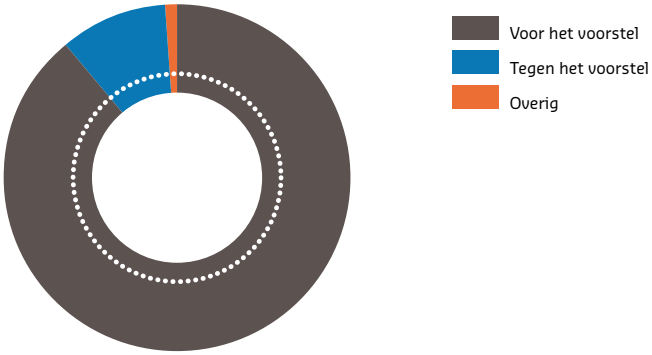

Beleidsontwikkeling

Aanvullend op de verscherping van het uitsluitingsbeleid in 2019 heeft het pensioenfonds onderzoek gedaan naar het uitbreiden van het ESG-beleid met engagement, het kiezen van strategische thema's, ESG-integratie en positieve selectie. De uitkomsten van het deelnemersonderzoek eind 2019 worden meegenomen in verdere besluitvorming hierover.

4.2 Financieel beleid

Algemeen

Het financieel beleid richt zich op de hoogte van de vastgestelde premie, de (inhaal)indexatie, de solvabiliteit en de berekening van de dekkingsgraad.

Premiebeleid

De vaste premie voor de CDC-regeling is door de arbeidsvoorwaardelijke partijen vastgesteld op 36,3%. Deze premie wordt geheven over de pensioengrondslag exclusief deelnemersbijdragecompensatie (DBC). Het premiepercentage wordt eens in de vijf jaar getoetst aan de verwachting of de premie voldoende is om voor langere tijd de geambieerde pensioenopbouw te kunnen financieren. In 2020 zal het fonds de hoogte van de premie opnieuw onderzoeken.

Onderdeel van de vaste premie van 36,3% zijn een opslag voor administratiekosten (afhankelijk van de werkelijke uitvoeringskosten) en een opslag voor premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid en arbeidsongeschiktheidspensioen (0,8% van de salarissom exclusief DBC).

Het pensioenfonds verhoogt de vaste pensioenpremie met de vrijwillige deelnemersbijdragen voor:
- het facultatief partnerpensioen (1,6% van de premiegrondslag);
- de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP);
- de verzekering van het Anw-hiaat (21,60 euro per maand, niveau 2019).

Feitelijke en (gedempte) kostendekkende premie

Het pensioenfonds stelt jaarlijks de kostendekkende premie vast. Het fonds dempt daarbij de jaarlijkse schommelingen van de kostendekkende premie, die optreden door fluctuerende marktrentes.
De demping vindt plaats op basis van het verwachte portefeuillerendement en de voorwaardelijke toekomstige indexatie. Voor de berekening van de voorwaardelijke toekomstige indexatie wordt uitgegaan van:
- een indexatie van actieven op basis van looninflatie tot de pensioendatum en op basis van prijsinflatie na de pensioendatum;
- een indexatie van gewezen deelnemers en pensioengerechtigden op basis van prijsinflatie.

Daarbij maakt het fonds gebruik van de wettelijk minimale verwachtingswaarden voor loon- en prijsinflatie.

Naast de gedempte kostendekkende premie berekent het pensioenfonds de kostendekkende premie aan de hand van de marktrente aan het begin van het boekjaar.

De uitsplitsing van de kostendekkende en gedempte premie is als volgt:

Premie 2019
(bedragen in miljoenen euro's)

	Kosten-dekkende premie	Gedempte premie
Pensioenopbouw	78,9	32,6
Extra pensioenbouw	0,3	0,2
Individuele salarisontwikkeling	23,9	9,2
Risicopremies overlijden en invaliditeit	5,4	4,3
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (inclusief excassokosten)	5,7	4,6
Solvabiliteitsopslag	28,7	12,3
Voorwaardelijke toekomstige indexatie	–	15,1
Totaal	**142,9**	**78,3**

In 2019 was de feitelijke premie (de door de werkgever betaalde premie) hoger dan de gedempte premie (premie die het pensioenfonds minimaal moet ontvangen). Dit geldt voor de ontvangen premies over zowel verslagjaar 2019 als verslagjaar 2018.

De volgende tabel geeft de berekening van de feitelijke premie weer.

Premie
(bedragen in miljoenen euro's)

	Feitelijk
Reguliere pensioenpremie verslagjaar	90,7
Risicopremies overlijden en invaliditeit	5,8
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (inclusief excassokosten)	5,5
Totaal	**102,0**

Naast de toets om vast te stellen of de premie kostendekkend is, voert het pensioenfonds een extra toets uit om te bepalen of het opbouwpercentage van de pensioenregelingen verlaagd zou moeten worden. Voor deze toets wordt de feitelijke premie vergeleken met een toetspremie. Deze toetspremie is het maximum van:

- de gedempte premie;
- een kostendekkende premie berekend op basis van een rekenrente van 3,2% en een solvabiliteitsopslag van 21,3%.

Als in enig jaar de feitelijke premie lager is dan de toetspremie, kan het fonds de opbouw van de deelnemers verlagen. In 2019 was dit niet aan de orde.

Indexatiebeleid

Het pensioenfonds kent een voorwaardelijk indexatiebeleid. Dit beleid sluit aan bij de wettelijke eisen voor toekomstbestendig indexeren.

Het pensioenfonds streeft ernaar:
- de opgebouwde pensioenaanspraken van deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de algemene loonronden bij KLM;
- de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenaanspraken jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de niet-afgeleide prijsindex.

Het voorwaardelijke karakter van de indexatie betekent dat er geen recht op indexatie bestaat en dat het niet zeker is of en hoeveel indexatie er in de toekomst wordt toegekend. Het bestuur beoordeelt jaarlijks of het pensioenfonds de opgebouwde pensioenaanspraken van deelnemers, de premievrije pensioenaanspraken van (actieve en) gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen kan verhogen. Dit gebeurt op basis van de financiële positie van het pensioenfonds. Bij deze besluitvorming gaat het pensioenfonds uit van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds per 30 november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager is indexatie wettelijk niet toegestaan. Bij een beleidsdekkingsgraad boven 110% zal het pensioenfonds in beginsel de pensioenaanspraken en ingegane pensioenen (gedeeltelijk) indexeren. Het pensioenfonds stelt de indexatie dan zo vast dat het de indexatie naar verwachting in de toekomst kan continueren.

Per 30 november 2019 was de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds 105,1%. Op basis van de wettelijke rekenregels was geen ruimte om de pensioenaanspraken en -uitkeringen per 1 januari 2020 te indexeren.

Gegeven de financiële positie van het pensioenfonds en de lage rente verwacht het fonds dat het de komende jaren geen volledige indexatie kan toekennen.

Inhaalindexatie

Het pensioenfonds kan een achterstand in de indexatie onder voorwaarden inhalen. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de nominale dekkingsgraad van het vereist vermogen (op 30 november 2019 was dit 127,7%) en dat het pensioenfonds de indexatie ook voor de toekomst kan toekennen. Jaarlijks mag een pensioenfonds maximaal een vijfde van het vermogen boven deze grenzen beschikbaar stellen voor inhaalindexatie. De inhaalindexatie geldt voor alle opgebouwde en premievrije aanspraken en voor alle ingegane pensioenen.

Gelet op de voorwaarden heeft het pensioenfonds in 2019 geen inhaalindexatie toegekend.

Het pensioenfonds kent indexatieachterstanden. De volgende tabel geeft een overzicht van de beoogde, de feitelijk toegekende en de cumulatieve achterstand van de indexatie.

(in %)

	Actieve deelnemers			Premievrije en gepensioneerde deelnemers		
	Beoogde loonindex	Feitelijk toegekende loonindex	Cumulatieve achterstand loonindex	Beoogde prijsindex	Feitelijk toegekende prijsindex	Cumulatieve achterstand prijsindex
1 januari 2012	3,03	0,00	3,03	2,30	0,00	2,30
1 januari 2013	0,00	0,00	3,03	2,00	0,00	4,35
1 januari 2014	0,00	0,00	3,03	0,90	0,43	4,84
1 januari 2015	0,00	0,11	2,92	0,70	0,68	4,86
1 januari 2016	0,00	0,00	2,92	0,40	0,00	5,28
1 januari 2017	0,00	0,00	2,92	0,40	0,00	5,70
1 januari 2018	1,00	0,23	3,71	1,30	0,30	6,75
1 januari 2019	1,50	0,62	4,62	2,10	0,87	8,05
1 januari 2020	3,02[7]	0,00	7,78	2,70	0,00	10,97

Solvabiliteitstoets

Met de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om risico's te kunnen opvangen. Als maatstaf geldt dat voldoende vermogen aanwezig moet zijn om de kans dat de nominale dekkingsgraad binnen één jaar daalt tot onder 100%, niet groter mag zijn dan 2,5%. Voor het vaststellen van het vereist vermogen en de hieruit af te leiden vereiste dekkingsgraad gebruikt het pensioenfonds de standaardtoets. Uit deze toets bleek dat de vereiste solvabiliteit aan het einde van 2019, op basis van de strategische beleggingsportefeuille, 853,2 miljoen euro zou moeten zijn.
Het feitelijke eigen vermogen van het pensioenfonds was op dat moment 159,7 miljoen euro. Er was dus niet voldoende vermogen om alle risico's op te vangen. Het fonds zal daarom in maart 2020 een actualisatie van het herstelplan indienen.

4.3 Communicatiebeleid

Algemeen

Het streven van het pensioenfonds met alle communicatie is om deelnemers bewust keuzes te laten maken. Het pensioenfonds wil de deelnemer overzicht en inzicht bieden en helpen in actie te komen wanneer dit nodig is. De deelnemer moet daarvoor de relevante informatie hebben op het juiste moment en op een manier die de deelnemer aanspreekt. Daarnaast wil het pensioenfonds het vertrouwen vergroten door open en zichtbaar te zijn. Het pensioenfonds hanteert vier kernwaarden in zijn communicatiebeleid: activerend, persoonlijk, toegankelijk en modern.

Communicatieplan 2019

In 2019 heeft het pensioenfonds de deelnemers op verschillende manieren geholpen om zelf regie te nemen over hun pensioen. Dat gebeurde onder andere tijdens drie Pensioen In Zichtdagen, door Pensioenspreekuren, aanwezigheid op het KLM Bemanningencentrum (BMC) voor pensioenvragen en met de workshop het Persoonlijk Pensioenplaatje. In 2019 maakte de 1000ste deelnemer dit Pensioenplaatje. De deelnemers die het Pensioenplaatje hebben gemaakt, zeggen meer inzicht te hebben gekregen in hun persoonlijke pensioensituatie.

[7] In februari 2020 is een nieuwe cao voor het KLM-cabinepersoneel afgesproken. Onderdeel van deze cao is een loonsverhoging met terugwerkende kracht tot 30 september 2019 van 2%. Deze verhoging heeft geen invloed op het indexatiebesluit van het bestuur. Aangezien de cao in 2020 tot stand is genomen, is de salarisverhoging niet in de jaarrekening verwerkt, maar opgenomen als ontwikkeling na balansdatum.

Ook is het pensioenfonds verder gegaan met het vereenvoudigen en relevanter maken van de informatie door de website en MijnKLMPensioen te integreren. Voor de deelnemer is er nu één plek waar alle relevante pensioeninformatie te vinden is en waar de deelnemer kan zien wat de gevolgen zijn van bepaalde keuzes voor de hoogte van het pensioen. Ze kunnen ook korte video's bekijken over de belangrijkste life events. Deelnemers geven aan deze video's erg duidelijk te vinden.

Het pensioenfonds heeft zich open en zichtbaar getoond door transparant te zijn over onder andere de financiële informatie. Het pensioenfonds biedt het kwartaalbericht en het verkorte jaarverslag aan in de vorm van een infographic. Ook legt het fonds iedere maand uit wat de gevolgen zijn van de ontwikkeling van de dekkingsgraad voor de deelnemer. Verder is er in 2019 veel aandacht besteed aan het nieuwe bestuursmodel. Ook hierover is een video gemaakt. Het nieuwe bestuursmodel is aangegrepen om deelnemers te informeren over de taken en verantwoordelijkheden van een pensioenfondsbestuur.

NAP

Om het NAP duidelijker neer te zetten als pensioenproduct heeft het pensioenfonds een apart Pensioen123 van de NAP gemaakt en op de website geplaatst. Deelnemers die starten in de regeling krijgen laag 1 van het Pensioen123 toegestuurd.

Ontwikkeling portaal

Ook op digitaal vlak ontwikkelt het pensioenfonds zich. In 2019 zijn nieuwe functionaliteiten toegevoegd aan het portaal, zoals het wijzigen van het rekeningnummer en het uploaden van documenten.

Onderzoek

Eind 2019 heeft het pensioenfonds onderzocht hoe deelnemers aankijken tegen het nemen van risico's en maatschappelijk verantwoord beleggen. Deelnemers kiezen met enige voorzichtigheid voor het behoud van koopkracht. Die voorzichtigheid komt vooral voort uit het feit dat deelnemers niet te veel risico met hun pensioen willen lopen. Deelnemers vinden dat het pensioenfonds bij beleggingen rekening moet houden met gevolgen voor mens en milieu. Maar de keuze daarvoor mag niet ten koste gaan van het rendement of de risico's vergroten.

Verbeteren klantbediening

Het pensioenfonds is in 2019 begonnen met een integrale benadering van de dienstverlening, om het contact met de klant te verbeteren. Daarbij kijkt het fonds naar het totaal: elk contact via MijnKLMPensioen, algemene informatie, maar ook een brief of een gesprek met een medewerker van pensioenservice. Hiervoor heeft het fonds een nieuwe visie op klantbediening ontwikkeld, die inhoudt dat het fonds het deelnemers zo gemakkelijk mogelijk maakt om zelf verantwoordelijkheid te nemen over hun toekomstvoorziening op een manier die bij hen past.

Om de dienstverlening in de praktijk te verbeteren, gaat het fonds klantreizen analyseren en optimaliseren. In oktober 2019 zijn de klantreizen 'bijna met pensioen', 'nieuw in dienst', 'samenwonen' en 'uit elkaar' geanalyseerd. Met de verbeteringen die hieruit naar voren komen, gaat het pensioenfonds in 2020 aan de slag. Een voorbeeld hiervan is het verbeteren van de briefstructuur en het duidelijker zichtbaar maken van de call-to-action, zodat het voor deelnemers gemakkelijker wordt om de juiste (pensioen)keuzes te maken.

5 GOVERNANCE

5.1 Inrichting van de governance

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke eisen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en de communicatie met belanghebbenden.

Daarnaast bepaalt het bestuur de strategie van het fonds en het te voeren beleid en houdt het toezicht op de uitvoering. Risicomanagement is een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Het bestuur legt verantwoording af aan belanghebbenden via het verantwoordingsorgaan en het jaarverslag. Verder communiceert het bestuur periodiek over de financiële positie van het fonds, het gevoerde beleid en de resultaten van dat beleid.

Wijzigingen in het bestuur en het verantwoordingsorgaan

Het bestuur bekrachtigde na positief besluit door DNB in mei 2019 de benoeming van de heer J. (Jaap-Willem) Verweij tot bestuurslid van het fonds in het paritaire bestuursmodel.

Met het oog op de overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel en na positief besluit door DNB benoemde het bestuur de heer P.A.M. (Paul) Loven per 1 oktober 2019 tot onafhankelijk voorzitter en niet-uitvoerend bestuurslid. Het bestuur benoemde per dezelfde datum mevrouw S.B.P. (Selma) Smit-Bos en de heren M.J. (Mark-Jan) Boes en P.G.J. (Peter) Dorrestijn tot uitvoerend bestuursleden en mevrouw M.C.G. (Marguerite) Moquette en de heren S. (Stefan) Geerlings, P.J.M. (Paul) Jansen, K. (Kees) Porskamp, T.J.G.J. (Theo) Wentink en J. (Jaap-Willem) Verweij tot niet-uitvoerend bestuursleden.

In verband met de overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel legden de volgende bestuursleden hun werkzaamheden als (plaatsvervangend) bestuurslid van het fonds per 1 oktober 2019 neer: de dames P.J.G. (Paulette) van den Berk, A. (Annette) Groeneveld en C.E.M. (Charlotte) Orlebeke en de heren E.J.J.A. (Eugène) van Halder, A.R. (Arend) de Jong, R.C. (Rob) Koster, D.B.M. (Daan) Nijssen en T. (Terence) Tilgenkamp.

De heer A.M. (Toine) Delnoij is eind 2019 benoemd als lid van het verantwoordingsorgaan. Hij volgde mevrouw M.C.G. (Marguerite) Moquette op, die vanaf 1 oktober 2019 bestuurslid van het fonds werd.

De werkzaamheden van het bestuur vonden tot 1 oktober 2019 voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur en van bestuurscommissies, die over het algemeen uit bestuursleden bestonden. Het paritaire bestuur kende bestuurscommissies op de verschillende beleidsterreinen, die besluiten voorbereidden en in voorkomende gevallen ook zorgden voor de uitvoering van besluiten of het toezicht op de uitvoering. De uitvoeringsorganisatie zorgde voor de inhoudelijke en secretariële ondersteuning van de commissies.

Sinds 1 oktober 2019 vinden de werkzaamheden van het bestuur voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur en van het uitvoerend bestuur aan de hand van de expertisegebieden balans- en vermogensbeheer, risicobeheer en governance en algemeen bestuurlijke zaken.
De uitvoeringsorganisatie zorgt voor de inhoudelijke en secretariële ondersteuning van de vergaderingen van het fonds.

Het bestuur dient een aantal bestuursbesluiten, zoals het vaststellen en wijzigen van het communicatiebeleid, de vorm en inrichting van het intern toezicht en het voornemen tot liquidatie, fusie of splitsing van het pensioenfonds, vooraf voor advies voor te leggen aan het verantwoordingsorgaan. Verder geeft het verantwoordingsorgaan na afloop van het jaar een oordeel over het gevoerde beleid. Hiervoor vinden er gedurende het jaar gezamenlijke vergaderingen van bestuur en

verantwoordingsorgaan plaats of licht een bestuursdelegatie onderwerpen toe in vergaderingen van het verantwoordingsorgaan. Het oordeel van het verantwoordingsorgaan is opgenomen in hoofdstuk 11 van dit bestuursverslag.

5.2 Governancetraject

Voorgeschiedenis

Het bestuurswerk vraagt steeds meer tijd en vaardigheden, mede als gevolg van steeds strengere eisen vanuit het externe toezicht. Zo maakt de implementatie van de Europese richtlijn IORP II een extra professionaliseringsslag nodig binnen het bestuur. Daarnaast is het moeilijk om bestuursleden bij vervanging vanwege voldoende capaciteit en kwaliteit in de eigen geledingen te vinden. Een werkgroep governance van het fonds deed vanwege deze druk op het bestuur sinds de tweede helft van 2016 onderzoek naar de mogelijkheden van verbetering van de effectiviteit en efficiëntie van de bestuurlijke organisatie, oftewel de governance van het pensioenfonds.

Na een knelpuntenanalyse, een overzicht van governancevereisten en voorgestelde oplossingen en een verkenning van alternatieve bestuursmodellen, sprak het bestuur eind 2017 een voorkeur uit voor het omgekeerd gemengd bestuursmodel en stemde het in met een uitwerking van dit voorkeursmodel om in beeld te brengen wat overstappen op dit model concreet voor het fonds zou inhouden. Eind 2018 besloot het bestuur om - zo mogelijk - per 1 juli 2019 over te gaan naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel. Dit besluit vormde het sluitstuk van een intensief traject met voorbereiding in de werkgroep governance, bespreking van de governance in bijna alle bestuursvergaderingen in 2018 en met betrokkenheid van de stakeholders van het fonds en zorgvuldige afweging. Het bestuur nam tevens besluiten over grootte, samenstelling en stemrecht van het bestuur, de indeling in expertisegebieden, de verdeling van bestuursleden over de expertisegebieden, de afschaffing van de commissiestructuur van het fonds en de inrichting van een extern te beleggen auditcommissie, het adviesorgaan van de niet-uitvoerend bestuursleden bij hun intern toezichtstaak.

Governancetraject in het verslagjaar

In 2019 volgde na de geschetste voorbereidingen en besluitvorming opnieuw een intensief traject om de nieuwe governance van het fonds te implementeren.

De implementatie van het eind 2018 genomen bestuursbesluit startte begin 2019 met onder meer het aantrekken van een externe projectleider. Vervolgens heeft de werkgroep governance de voordracht- en benoemingstrajecten van de uitvoerend bestuursleden, de onafhankelijk voorzitter en de niet-uitvoerend bestuursleden opgestart. Het fonds stelde hiervoor benoemingscommissies in voor het selecteren van uitvoerend en niet-uitvoerend bestuursleden.

De werkgroep governance werkte een aantal aspecten van het omgekeerd gemengd bestuursmodel nader uit, zoals de invulling van de auditcommissie en de invulling van het plaatsvervangerschap van bestuursleden en het houderschap opleidingsplaats in het bestuur, in afstemming met het verantwoordingsorgaan van het pensioenfonds en het arbeidsvoorwaardelijk overleg KLM-cabinepersoneel. Het bestuur deed dat omdat het hechtte aan voldoende draagvlak bij de belanghebbenden van het fonds voor het nieuwe bestuursmodel.

Na voorbereiding in de werkgroep governance nam het bestuur in het eerste kwartaal van 2019 besluiten over de lengte en het aantal zittingstermijnen van bestuursleden in het nieuwe bestuursmodel. In april 2019 werden vervolgens fondsdocumentatie en de communicatiestrategie in aanloop naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel vastgesteld. Onder meer met het oog op de planning en de - langer dan eerder verwachte - doorlooptijd van de te ondernemen acties (vooral bij het benoemingsproces van de niet-uitvoerend bestuursleden), besloot het bestuur in april 2019 de ingangsdatum van het nieuwe model drie maanden op te schuiven naar 1 oktober 2019.

Het bestuur deed in juni 2019 een voorgenomen benoeming van de drie uitvoerend bestuursleden in het nieuwe bestuursmodel en nam besluiten over tijdsbesteding en beloning van deze bestuurders. In september 2019 besloot het bestuur tot de introductie van de functies plaatsvervanger niet-uitvoerend bestuurslid en houder van een opleidingsplaats en de nadere invulling van deze functies. Ook benoemde het bestuur twee niet-uitvoerend bestuursleden tot ad interim vicevoorzitter van het fonds. Het bestuur stemde in met het reglement en het functieprofiel voor de auditcommissie. Ook stemde het bestuur in met het advies aan het bestuur in het nieuwe bestuursmodel over de vertaling van het bestaande beloningsbeleid van het fonds naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel. Het bestuur benoemde in september 2019 - na bericht van geen bezwaar door de raad van toezicht van het fonds en na positief besluit door DNB - vijf van de zeven niet-uitvoerend bestuursleden en de drie uitvoerend bestuursleden per 1 oktober 2019. De op dat moment zittende (plaatsvervangende) bestuursleden traden met ingang van 1 oktober 2019 af. Het bestuur besloot tot slot de statuten van het fonds per 1 oktober 2019 te wijzigen.

De bestaande structuur van bestuur en de raad van toezicht bleef in stand tot het moment dat het pensioenfonds op 1 oktober 2019 overstapte op het omgekeerd gemengd bestuursmodel.

Omgekeerd gemengd bestuursmodel vanaf 1 oktober 2019

Het bestuur in het omgekeerd gemengd bestuursmodel kwam medio oktober 2019 voor het eerst in vergadering bijeen. Tijdens deze vergadering benoemde het bestuur onder meer de drie leden van de auditcommissie van het fonds. Begin november 2019 benoemde het bestuur de eerste houder van een opleidingsplaats in het fonds.

In het najaar van 2019 vond tijdens de laatste commissievergaderingen van het fonds de overdracht plaats van de commissies naar de nieuwe bestuursleden. Daarnaast woonden de bestuursleden na een onderlinge kennismaking in oktober en november 2019 diverse workshops bij over werken in het omgekeerd gemengd bestuursmodel, die onder andere resulteerden in working principles van het bestuur.

In de decembervergadering benoemde het bestuur met terugwerkende kracht per 1 oktober 2019 de laatste twee niet-uitvoerend bestuursleden, na hun gesprekken met en positief besluit door DNB. Met deze benoemingen was het nieuwe bestuur compleet.

De werkgroep governance heeft eind 2019 een overdrachtsdocument opgesteld voor het bestuur, met een overzicht van in 2019 afgeronde en nog openstaande actiepunten. De openstaande actiepunten van het governancetraject zijn belegd bij de uitvoerend bestuursleden van het fonds. Het overdrachts-document vormde het sluitstuk van de werkzaamheden van de werkgroep governance. Het inwerken van bestuursleden en het vormgeven van de nieuwe rollen in het bestuur zal nog doorgaan in 2020.

5.3 Geschiktheid

Op grond van de wet moet een bestuur geschikt zijn voor de 'uitoefening van het bedrijf van pensioenfonds'. Op basis daarvan moeten de individuele bestuurders voldoende kennis hebben, over de juiste vaardigheden en competenties beschikken en blijk geven van professioneel gedrag. Voorafgaande aan hun benoeming toetst DNB bestuursleden hierop. Het pensioenfonds heeft zelf invulling gegeven aan het geschiktheidsvereiste. De profielschets voor het bestuur in het paritaire bestuursmodel en de verschillende functieprofielen van de niet-uitvoerend bestuursleden, de uitvoerend bestuursleden en de onafhankelijk voorzitter, tevens niet-uitvoerend bestuurslid, in het omgekeerd gemengd bestuursmodel bevatten de vereiste kennis en ervaring en de noodzakelijke competenties.

Als onderdeel van het opvolgingsbeleid biedt het bestuur bestuurskandidaten via het houderschap opleidingsplaats (tot 1 oktober 2019 het toehoorderschap) de mogelijkheid om scholing te volgen en ervaring op te doen. Tot mei 2019 nam één persoon als toehoorder deel aan de bestuursactiviteiten en

deze persoon trad in mei 2019 toe tot het bestuur. Vanaf het einde van het verslagjaar nam een tweede persoon als houder opleidingsplaats deel aan de bestuursactiviteiten.

Bestuurlijke zelfevaluatie

Het bestuur heeft eind 2018 en begin 2019 zijn eigen functioneren geëvalueerd. Hierbij hebben bestuursleden een online vragenlijst ingevuld en heeft de onafhankelijke voorzitter van het fonds met alle bestuursleden aanvullende gesprekken gevoerd. De terugkoppeling van de uitkomsten werd gevolgd door nadere verdieping op de zelfevaluatie in het bestuur. Het bestuur besprak onder meer de voorbereiding van vergaderingen, de vergaderorde, de rolinvulling van bestuursleden, de vicevoorzitters en de onafhankelijke voorzitter, de informatievoorziening, de kwaliteit van de besluitvorming, de uitvoering van besluiten en acties en het functioneren van het bestuur als geheel. Het bestuur blikte hierbij ook vooruit naar het nieuwe bestuursmodel.

5.4 Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds streeft naar hoogwaardige dienstverlening aan de belanghebbenden en optimale ondersteuning van het bestuur. Voor een hoge kwaliteit van pensioen- en vermogensbeheer is een professionele organisatie nodig. Deze moet beschikken over de benodigde deskundigheid en een passende infrastructuur om de activiteiten van het pensioenfonds adequaat en tegen aanvaardbare kosten uit te voeren en het bestuur te ondersteunen.

Het fonds heeft in 1999 samen met het Algemeen Pensioenfonds KLM en het Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM pensioenuitvoerder Blue Sky Group (BSG) opgericht. De drie pensioenfondsen zijn aandeelhouder van deze onderneming. Belangrijk voordeel van deze constructie is dat de uitvoerder bekend is met de context en belangen van het fonds. Naast zijn invloed als grote klant heeft het pensioenfonds via het aandeelhouderschap invloed op en verantwoordelijkheid voor de kwaliteit en continuïteit van de uitvoeringsorganisatie.

Het bestuur kwalificeert de relatie met BSG als een strategisch partnerschap. De keuze voor een strategische partnerrelatie houdt in dat het pensioenfonds werkzaamheden in beginsel voor lange termijn belegt bij de partnerorganisatie. Hierbij moet BSG vanzelfsprekend voldoen aan de gestelde uitgangspunten en criteria. De uitbesteding vindt plaats met overeenkomsten die marktconform zijn qua diensten, service en tarieven.

Strategische oriëntatie 2025

In 2018 ontwikkelde de uitvoeringsorganisatie een visie en strategie voor de komende jaren. In zijn rol van aandeelhouder werd het fonds op verschillende momenten bij de strategievorming betrokken. Na bespreking van de strategische oriëntatie 2025 in de aandeelhoudersvergadering oordeelde het bestuur in september 2018 dat de strategie van BSG aansluit op de strategie van het fonds, dat aan de voorwaarden wordt voldaan om de strategische relatie te continueren en dat de werkzaamheden van het pensioenfonds juist worden uitgevoerd, in lijn met de missie, visie, strategie en het beleid van het fonds. Na accordering van de strategie door de aandeelhouders heeft BSG de uitvoering, ook in het verslagjaar, ter hand genomen.

Onderuitbesteding

De uitvoeringsorganisatie besteedt een aantal activiteiten uit, zoals het datacenter (Solvinity), de 'verloning' van de pensioenuitkeringen (RAET B.V.), het beheer van de pensioenplanner (ActuIT B.V.), de websites (Finalist B.V.), het bestuursportaal (iBabs en METT) en de productie van de UPO (T&T B.V.).

5.5 Externe relaties

Het pensioenfonds is aangesloten bij de Pensioenfederatie. Deze koepelorganisatie behartigt de gezamenlijke belangen van pensioenfondsen bij de Nederlandse en Europese overheden en toezichthouders. Functionarissen van de uitvoeringsorganisatie zijn lid van verschillende commissies van de Pensioenfederatie.

5.6 Gedragsregelingen

Code Pensioenfondsen

Voor het pensioenfonds geldt de Code Pensioenfondsen. Deze geeft nadere invulling aan de wetgeving voor de besturing van pensioenfondsen. De wetgever heeft bepaald dat de Code de principes weergeeft voor goed pensioenfondsbestuur zoals bedoeld in artikel 33, lid 2 van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren. Het betekent niet dat het fonds alle normen strikt moet volgen. De Code gaat uit van het zogenoemde 'pas toe of leg uit'-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code, maar deze afwijking dan moet motiveren en uitleggen aan belanghebbenden.

Op basis van de praktijkervaringen in de afgelopen jaren en de bevindingen van de Monitoring Commissie waren de Stichting van de Arbeid en de Pensioenfederatie voornemens in 2019 tot een fundamentele herziening van de Code Pensioenfondsen te komen. In afwachting daarvan is in het najaar van 2018 een beperkte, tussentijdse aanpassing doorgevoerd. De veranderingen waren merendeels redactioneel of betreffen de opzet van de Code. Daarnaast zijn er drie meer inhoudelijke aanpassingen. Zo heeft de Code nu een indeling in acht bestuurlijke thema's, is het aantal normen teruggebracht van 83 naar 65 en zijn de normen voor zelfevaluatie van het bestuur, het intern toezicht en het verantwoordingsorgaan gewijzigd. De voorgenomen fundamentele herziening van de Code Pensioenfondsen heeft in het verslagjaar niet plaatsgevonden.

Pensioenfondsen is verzocht vanaf boekjaar 2018 te rapporteren aan de hand van de nieuwe opzet. Naast het uitleggen van eventuele afwijkingen is het de bedoeling dat fondsen rapporteren over de wijze waarop ze invulling geven aan de verschillende normen. In verband met de tijd die nodig is voor het vormgeven van de nieuwe rollen in het bestuur en het in lijn brengen van fondsbeleid en fondsdocumentatie met het nieuwe bestuursmodel, beperkt het pensioenfonds zich in dit verslag tot een motivering van nog bestaande afwijkingen en bestaande onderwerpen die mogelijk uitleg behoeven.

Sinds het najaar van 2018 is nieuw in de Code dat het bestuur een stappenplan opstelt om de diversiteit te bevorderen (norm 33). Verder is nieuw dat leden van het verantwoordingsorgaan door het bestuur worden benoemd en worden ontslagen door het verantwoordingsorgaan. In uitzonderlijke situaties kan het bestuur in overleg met het intern toezicht een lid van het verantwoordingsorgaan ontslaan (norm 39). Tot slot rapporteert het intern toezicht over de toepassing en naleving van de Code door het fonds (norm 47). Het pensioenfonds rapporteert over deze drie inhoudelijke wijzigingen en met ingang van volgend verslagjaar over de bestuurlijke thema's.

Van de volgende normen week het pensioenfonds in 2019 af:

- *Zorgvuldig benoemen: diversiteit (norm 33)*

Het verantwoordingsorgaan voldoet niet aan de norm dat er ten minste één persoon jonger dan 40 jaar zitting heeft. Ook het bestuur voldoet sinds 1 oktober 2019 niet meer aan deze norm. Het verantwoordingsorgaan voldoet sinds 1 oktober 2019 niet meer aan de genormeerde diversiteit naar geslacht. Het bestuur voldoet wel aan deze norm.

Het bestuur heeft in de tweede helft van 2017 een diversiteitsbeleid vastgesteld en aangegeven hoe het hieraan in de praktijk invulling wil geven.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft begin 2019 besloten om na de fundamentele herziening van de Code Pensioenfondsen, die in 2019 werd verwacht, te bezien in hoeverre een stappenplan nodig is om diversiteit te bevorderen. Ook heeft het fonds de explicitering van schorsing en ontslag van leden van het verantwoordingsorgaan (norm 39) als aandachtspunt bepaald met het oog op de fundamentele herziening van de Code Pensioenfondsen in 2019. De Code Pensioenfondsen is echter in het verslagjaar niet herzien, zoals hiervoor aangegeven.

Voor de huidige zittingstermijn van het verantwoordingsorgaan, die op 1 juli 2018 van start ging, zijn geen leden jonger dan 40 jaar benoemd. Daarnaast is het enige vrouwelijke lid van het verantwoordingsorgaan op 1 oktober 2019 bestuurslid van het fonds geworden. Zij is in het verantwoordingsorgaan opgevolgd door een man.

Met de overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel zijn er vanaf 1 oktober 2019 geen bestuursleden jonger dan 40 jaar benoemd. Het bestuurslid van het fonds dat jonger was dan 40 jaar, is per 1 oktober 2019 afgetreden. Hoewel het bestuur van het pensioenfonds de organisatie die kandidaten voordroegen voor het bestuur en het verantwoordingsorgaan geïnformeerd heeft over het diversiteitsbeleid van het fonds, is het niet gelukt om geschikte kandidaten te vinden die vrouw of jonger dan 40 jaar zijn.

- *Zorgvuldig benoemen: zittingsduur (norm 34)*

Op grond van deze norm wordt een bestuurslid ten hoogste tweemaal herbenoemd. Dit is ook de hoofdregel in de statuten van het pensioenfonds. Deze voorzien echter ook in de mogelijkheid om in bijzondere gevallen een extra herbenoeming te doen. Hierdoor wijkt het pensioenfonds strikt genomen af van de norm. Motivering van het bestuur is dat strikte handhaving van de maximum termijn in strijd kan zijn met de continuïteit van het pensioenfonds. Indien dat in het belang van het pensioenfonds is, moet de mogelijkheid bestaan een geschikte bestuurder langer te binden.

- *Zorgvuldig benoemen: benoeming en ontslag leden verantwoordingsorgaan (deel norm 39)*

Op grond van deze norm wordt een lid van het verantwoordingsorgaan benoemd door het bestuur en ontslagen door het verantwoordingsorgaan zelf. In uitzonderlijke situaties kan het bestuur in overleg met het intern toezicht een lid ontstaan. Bij het fonds is statutair bepaald dat – in lijn met de Pensioenwet – de leden van het verantwoordingsorgaan van het fonds worden benoemd door verenigingen van werknemers en pensioengerechtigden en door de werkgever. Er is niet voorzien in een formele benoeming of ontslag van leden van het verantwoordingsorgaan door het bestuur of het verantwoordingsorgaan. Dit onderwerp betreft een aandachtspunt van het bestuur met het oog op de verwachte, fundamentele herziening van de Code Pensioenfondsen.

Gedragscode

Voor de leden van het bestuur, het verantwoordingsorgaan en de raad van toezicht gold in het verslagjaar de gedragscode van het pensioenfonds. Deze code moet (de schijn van) belangenverstrengeling en ongeoorloofde handelingen, zoals koersmanipulatie, voorkomen. Door de uitbesteding aan de uitvoeringsorganisatie hebben bestuursleden, leden van het verantwoordingsorgaan en leden van de raad van toezicht geen directe betrokkenheid bij het aangaan van zakelijke relaties of (voorgenomen) beleggingstransacties. Ook beschikken zij hierdoor niet over vertrouwelijke marktinformatie.

Vanwege de zelfevaluatie van het risico van belangenverstrengeling kent het pensioenfonds een op onderdelen aangescherpt beleid voor (de melding van) nevenfuncties, privérelaties en privébelangen.

Alle bestuursleden hebben in 2019 de jaarlijkse verklaring over de naleving van de gedragscode ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. Deze staan in bijlage Functies en nevenfuncties bestuur.

Mede op grond van de vergunningen van de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie een eigen gedragscode. Deze voldoet aan de eisen van de AFM. De code omvat ook een insiderregeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft de uitvoeringsorganisatie een code voor internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling.

Het fonds heeft een compliance officer aangesteld om toe te zien op de naleving van wet- en regelgeving binnen de organisatie. De onafhankelijke voorzitter was tot het laatste kwartaal van 2019 de compliance officer van het fonds. Het pensioenfonds heeft de werkzaamheden van de compliance officer in het laatste kwartaal van 2019 uitbesteed aan Holland Van Gijzen Law.

In 2019 waren er in het kader van de gedragscode en de naleving ervan geen situaties die aanleiding gaven tot acties van de compliance officer van het pensioenfonds.

5.7 Melding onregelmatigheden

In 2019 zijn 12 incidenten binnen de uitvoeringsorganisatie gemeld, die betrekking hadden op de dienstverlening aan het pensioenfonds. Nagenoeg al deze incidenten zijn aangeduid als incidenten met een lage impact en een incident is aangeduid als een incident met een midden impact. Het laatstgenoemde incident had betrekking op een foutieve conversie in het verleden. De overige incidenten hadden onder andere betrekking op de beschikbaarheid van de website van het fonds, een al gecorrigeerde fout naar een externe vermogensbeheerder, het toepassen van een onterechte correctiefactor bij tijdelijk Netto Aanvullend Pensioen en het onterecht niet indexeren van de egalisatiecorrectie.

Naar aanleiding van de gemelde incidenten heeft waar gewenst aanscherping in de bedrijfsvoering van de uitvoeringsorganisatie plaatsgevonden. Aan het einde van het verslagjaar was nog één incident, dat aan het einde van het verslagjaar is gemeld, in behandeling.

Er waren in het verslagjaar geen meldingen op basis van de klokkenluidersregeling van het pensioenfonds.

5.8 Privacybeleid

In zijn privacybeleid omschrijft het pensioenfonds aan welke principes het zich houdt, hoe het fonds omgaat met persoonsgegevens en op welke wijze het voldoet aan de wet- en regelgeving op het gebied van privacy. Het privacybeleid is nader uitgewerkt in een aantal documenten om de bescherming van persoonsgegevens binnen het fonds te waarborgen.

Het bestuur benoemde mevrouw G. (Grace) Somaroo in juni 2019 tot privacy officer van het fonds. Zij volgde de heer P. (Pepijn) Paanen op.

Het bestuur stelde eind 2019 geactualiseerde privacy (beleids)stukken en een nieuw format voor de privacyrapportage van de privacy officer vast. De privacyrapportage behandelt de status en borging van de AVG in de organisatie. Het bestuur keurde vervolgens begin 2020 de privacyrapportage over 2019 goed. Conclusie van de rapportage is dat het fonds en de uitvoeringsorganisatie over voldoende beleid en procedures beschikken om naleving van de AVG te waarborgen. Het is volgens de privacy officer wel van belang om het privacybewustzijn binnen de organisatie van het fonds en de uitvoeringsorganisatie te bevorderen. Het bestuur van het fonds onderstreept dit belang.

Voor het pensioenfonds werden in 2019 geen datalekken geconstateerd.

5.9 Beheerst beloningsbeleid

Voor pensioenfondsen is een beloningsbeleid wettelijk verplicht. Doel van dat beleid is het voorkomen van te grote risico's vanwege beloningselementen, zoals bonussen. Het pensioenfonds hanteert het volgende beloningsbeleid:

- *Beloning van het pensioenfondsbestuur*

Bestuurders kunnen aanspraak maken op een vergoeding als tegemoetkoming voor de tijd die ze besteden aan het pensioenfonds en de verantwoordelijkheid die ze dragen. Tot 1 oktober 2019 bedroeg deze tegemoetkoming 6.450 euro bruto per jaar, met de mogelijkheid van verhoging voor enkele specifieke functies tot 8.750 euro bruto of 11.100 euro bruto per jaar. Vanaf 1 oktober 2019 bedroeg de tegemoetkoming voor niet-uitvoerend bestuursleden 8.750 euro bruto per jaar, met de mogelijkheid van verhoging voor de tot eind 2019 bestaande functie van vicevoorzitter a.i. tot 9.500 euro bruto per jaar. De uitvoerend bestuursleden ontvangen vanaf 1 oktober 2019 een vergoeding op basis van een tussen het pensioenfonds en hen afgesloten overeenkomst van opdracht.

Het fonds leidt de hoogte van de vergoedingen sinds 2008 af van de toenmalige SER-regeling voor vacatiegelden. Dit geldt niet voor de vergoedingen van de uitvoerend bestuursleden. De vergoeding voor niet-uitvoerend bestuursleden namens de werkgever (tot 1 oktober 2019: werkgeversleden in het bestuur) betaalt het fonds aan KLM N.V. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

Verder kunnen bestuursleden aanspraak maken op een vaste kostenvergoeding voor gebruik van privé-apparatuur, telefoon- en internetkosten en abonnementen. Ook hebben ze recht op een kilometervergoeding voor de reiskosten voor het bijwonen van pensioenfondsactiviteiten. De kostenvergoeding bedraagt 1.300 euro bruto per jaar. Van verdere declaratie van gemaakte kosten is geen sprake.

- *Beloning van externe deskundigen*

Het pensioenfonds zet externe deskundigen in, bijvoorbeeld - tot 1 oktober 2019 - voor beleggingsadvies en intern toezicht en sinds 1 oktober 2019 voor ALM-advies en voor advies aan het intern toezicht (de leden van de auditcommissie). Deze externe deskundigen ontvangen een beloning op basis van een marktconform tarief.

De externe voorzitter ontving in 2019 een vaste vergoeding, die eveneens gebaseerd is op een marktconform tarief en zijn urenbesteding. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.
In verband met de overstap naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel bereidt het bestuur in de eerste helft van 2020 een herziening van het beloningsbeleid voor, dat voor advies aan het verantwoordingsorgaan wordt voorgelegd. Het bestuur heeft besloten dat tot de herziening het bestaande beleid geldt als basis voor vergoeding, in samenhang met het advies van het bestuur in het paritaire bestuursmodel.

- *Beloning bij de uitvoeringsorganisatie*

Het pensioenfonds besteedt een belangrijk deel van zijn werkzaamheden uit aan BSG. BSG kan op onderdelen van de uitvoering ook gebruikmaken van derden. Het pensioenfonds zorgt ervoor dat het zicht heeft op het beloningsbeleid van de partijen aan wie het werkzaamheden heeft uitbesteed.
Ten aanzien van prestatiegerichte (variabele) beloning hanteert het pensioenfonds als uitgangspunten dat:

- er tussen de vaste en de variabele beloning een passende verhouding is;
- de variabele beloning in redelijke verhouding staat tot de geleverde prestatie;
- de variabele beloning niet gerelateerd is aan de financiële resultaten van het pensioenfonds.

BSG verstrekt informatie over haar beloningsbeleid en eventuele wijzigingen daarin aan het pensioenfonds. Het beloningsbeleid van BSG kent naast een vaste beloning een variabele beloning. De variabele beloning is verbonden aan targets en bedraagt maximaal 10% van het vaste inkomen. Bij een aantal functies is dit maximaal 20%. De variabele beloning staat in redelijke verhouding tot de prestatie en de vaste beloning. Daarbij is de variabele beloning niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het pensioenfonds of de beleggingspools waarin het pensioenfonds participeert. BSG voldoet aan de Regeling beheerst beloningsbeleid Wft 2017.

In 2019 betaalde het pensioenfonds afgerond 202.000 euro (2018: 120.000 euro) aan vergoedingen voor bestuursleden. Het verschil tussen het in het verslagjaar en het in 2018 betaalde bedrag heeft vooral te maken met de vergoedingen aan de uitvoerend bestuursleden in 2019. Ook betaalde het pensioenfonds afgerond 71.000 euro (2018: 85.000 euro) aan externe deskundigen. Deze bedragen zijn voor zover van toepassing inclusief btw.

5.10 Sancties

In 2019 kreeg het pensioenfonds geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin was er sprake van andere maatregelen, zoals een aanwijzing van de toezichthouder of het aanstellen van een bewindvoerder of curator.

6 KOSTEN

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kosten van het pensioenfonds. Hierbij hanteert het fonds de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de pensioenuitvoering, de kosten voor het vermogensbeheer en de transactiekosten van het vermogensbeheer. De kosten van bestuur en financieel beheer worden voor 60% toegerekend aan pensioenuitvoering (kosten per deelnemer) en voor 40% aan vermogensbeheer. De verdeelsleutel is afgeleid van de gemiddelde bestuurlijke jaaragenda (bestuurs- en commissievergaderingen en behandelde onderwerpen) over een periode van vijf jaar, plus de daaraan gerelateerde bestuursondersteuning.

6.1 Kosten pensioenuitvoering

De uitvoeringskosten worden betaald door het pensioenfonds. Een deel van de uitvoeringskosten heeft direct te maken met zichtbare activiteiten. Denk daarbij aan het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, het voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed.

Daarnaast zijn er directe kosten die het bestuur niet kan beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn de kosten van het extern toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening van toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken. Ook de kosten van de certificerend actuaris en accountant horen hierbij.

Verder leidt nieuwe wetgeving regelmatig tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures. De kosten daarvan kan het fonds maar beperkt beïnvloeden.

De totale directe kosten (beïnvloedbaar en niet-beïnvloedbaar) bedragen 1.131 duizend euro, waarvan 691 duizend euro (60%) wordt toegerekend aan pensioenuitvoering.

De volgende tabel geeft de uitvoeringskosten weer, uitgesplitst naar de verschillende functies in het fonds (bedragen in miljoenen euro's):

	2019	2018
Pensioenadministratie	2,9	2,8
Communicatie en Bestuursondersteuning	0,9	0,9
Bestuur en beheer pensioenfonds	0,2	0,2
Extern advies	0,3	0,1
Extern toezicht	0,1	0,1
Overig[8]	0,1	0,1
Totale uitvoeringskosten	**4,5**	**4,2**

[8] Betreft accountant, certificerend actuaris en contributies en bijdragen.

De volgende tabel geeft een overzicht van de kosten van de pensioenuitvoering en de kosten per deelnemer. Het fonds past de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie over de wijze van bepalen van het aantal deelnemers toe. Daaruit volgt dat de gepresenteerde kosten inclusief btw en eventuele eenmalige activiteiten zijn. Deze worden hierna nader toegelicht.

	2019	2018
Kosten pensioenuitvoering (in miljoenen euro's)	4,5	4,2
Gemiddeld aantal actieve deelnemers en pensioen-gerechtigden	11.731	11.410
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	380	372
Btw pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	61	56
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	319	316
Eenmalige pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	21	35
Reguliere pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	298	281

Toelichting ontwikkeling uitvoeringskosten

Sinds 1 januari 2017 brengt BSG btw in rekening over verschillende uitbestede diensten. Dit leidt tot een structurele toename van de uitvoeringskosten. In de totale kosten pensioenadministratie van 2,9 miljoen euro zit 560 duizend euro btw. In de kosten communicatie en bestuursondersteuning die worden toegerekend aan pensioenuitvoering van 0,9 miljoen euro zit 155 duizend euro btw. In totaal is dit 715 duizend euro btw, oftewel 61 euro per deelnemer. Zonder btw zouden de kosten per deelnemer 319 euro bedragen.

Het pensioenfonds is in 2017 gestart met een onderzoek naar de mogelijkheden om de btw-last te mitigeren. Sinds het derde kwartaal 2017 dient het pensioenfonds elk kwartaal een bezwaarschrift c.q. verzoek om teruggaaf inzake aangifte omzetbelasting in. De Belastingdienst verzet zich tegen de PPG-route en komt met een formele uitspraak op het bezwaar, waarna de vervolgstappen zullen moeten worden bekeken.

Eenmalige kosten

De totale kosten pensioenadministratie van 2,9 miljoen euro bevatten 177 duizend euro (15 euro per deelnemer) eenmalige kosten voor het implementeren van uitvoeringsconsequenties en overige werkzaamheden pensioenadministratie. De toegerekende kosten communicatie en bestuursondersteuning van 0,9 miljoen euro bevatten 70 duizend euro (6 euro per deelnemer) eenmalige kosten voor de implementatie van IORP II.

6.2 Kosten vermogensbeheer

De volgende factoren bepalen in belangrijke mate de hoogte van de vermogensbeheerkosten:

- beleggingsmix
- schaalgrootte
- mate van actief of passief beheer
- mate van directe of indirecte beleggingen

Bij de besluitvorming over de beleggingsmix houdt het pensioenfonds wel rekening met de kosten, maar deze zijn niet doorslaggevend. Het samenvoegen (poolen) van de beleggingsportefeuille met die van Algemeen Pensioenfonds KLM, Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM en een aantal andere, kleinere partijen in beleggingsfondsen (pools) maakt schaalvoordelen mogelijk. De mate van actief beheer of passief beheer is stuurbaar. Binnen de beleggingsportefeuille is sprake van zowel actief als passief

beheer. Verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit directe beleggingen, vooral beursgenoteerde aandelen en beursgenoteerde obligaties. De portefeuilles niet-beursgenoteerd vastgoed, niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) en hypothecaire leningen bevatten indirecte beleggingen (fund-of-fundstructuren). Een klein deel van de portefeuilles beursgenoteerd vastgoed en beursgenoteerde aandelen bestaat eveneens uit indirecte beleggingen.

De kosten vermogensbeheer worden berekend op basis van het zogenoemde look-through-principe. Dit wil zeggen dat de vermogensbeheerkosten van alle lagen van structuren zoveel mogelijk inzichtelijk worden gemaakt. Naast de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten wordt dus ook het aandeel in de onderliggende vermogensbeheerkosten van beleggingsfondsen in aanmerking genomen. De beheervergoeding van de operationele managers vormt de belangrijkste kostencategorie. Verreweg het grootste deel hiervan betreft een vaste fee op basis van het beheerd vermogen en is dus onafhankelijk van de prestatie van de vermogensbeheerder. Een klein deel van de beheervergoeding is wel prestatieafhankelijk. Andere vermogensbeheerkosten zijn onder meer kosten van fiduciair beheer, bewaarloon van de custodian, advieskosten, controlekosten, toezichtskosten, kosten van securities lending en (toegerekende) kosten van bestuur en financieel beheer.

De kosten van vermogensbeheer bedroegen in 2019 in totaal 18,0 miljoen euro (2018: 17,8 miljoen euro):

	2019	2018
Vergoeding operationeel vermogensbeheer	9,8	10,5
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer (BSG)	6,0	5,3
Overig	2,2	2,0
Totaal	**18,0**	**17,8**

Het volgende overzicht geeft de kosten van vermogensbeheer per beleggingscategorie weer, gerelateerd aan het gemiddeld belegd vermogen (bedragen in miljoenen euro's):

	Gemiddeld belegd vermogen	Beheer-vergoeding	Prestatie-afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief (%)
2019						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	118	0,1	–	0,1	0,2	0,20
Niet-beursgenoteerd	232	2,0	0,1	1,4	3,5	1,48
Totaal	350	2,1	0,1	1,5	3,7	1,04
Aandelen						
Beursgenoteerd	1.493	2,5	–	2,7	5,2	0,34
Niet-beursgenoteerd	110	1,9	–	1,4	3,3	3,00
Totaal	1.603	4,4	–	4,1	8,5	0,53
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	1.278	2,2	–	1,7	3,9	0,30
Onderhands	337	1,0	–	0,9	1,9	0,56
Totaal	1.615	3,2	–	2,6	5,8	0,36
Totaal	**3.568**	**9,7**	**0,1**	**8,2**	**18,0**	**0,50**
2018						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	108	0,1	–	0,1	0,2	0,19
Niet-beursgenoteerd	209	1,9	0,2	1,3	3,4	1,63
Totaal	317	2,0	0,2	1,4	3,6	1,14
Aandelen						
Beursgenoteerd	1.379	3,6	0,2	2,8	6,6	0,48
Niet-beursgenoteerd	71	1,5	0,3	1,0	2,8	3,94
Totaal	1.450	5,1	0,5	3,8	9,4	0,65
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	1.152	1,9	–	1,3	3,2	0,28
Onderhands	280	0,8	–	0,8	1,6	0,57
Totaal	1.432	2,7	–	2,1	4,8	0,34
Totaal	**3.199**	**9,8**	**0,7**	**7,3**	**17,8**	**0,55**

De vermogensbeheerkosten zijn gedaald ten opzichte van vorig jaar, doordat het pensioenfonds meer passief is gaan beleggen. Dit resulteert in een reductie van 10% van de relatieve kosten en een 0,06% lagere beheerfee. Een deel van dit voordeel wordt tenietgedaan door een verdere allocatie naar illiquide assets. Deze duurdere categorie geeft op het totale vermogen een verhoging van 0,01%.

6.3 Transactiekosten

De transactiekosten worden eveneens berekend op basis van het look-through-principe. Dit wil zeggen dat in geval van beleggingsfondsen behalve de in- en uitstapvergoedingen ook het aandeel in de door de beleggingsfondsen gemaakte aan- en verkoopkosten in aanmerking wordt genomen. Bij fund-of-fundstructuren worden de in- en uitstapvergoedingen hierin begrepen. De berekende kosten worden verlaagd met het aandeel in de in- en uitstapvergoedingen van de beleggingsfondsen, die voor het beleggingsfonds immers opbrengsten vormen.

De transactiekosten bedroegen in totaal 7,4 miljoen euro (2018: 4,6 miljoen euro):

	2019			2018		
	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (%)	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (%)
Vastgoed	350	0,5	0,15	317	0,3	0,09
Aandelen	1.603	3,0	0,20	1.450	1,7	0,12
Vastrentende waarden	1.615	2,8	0,19	1.432	2,0	0,24
Totaal excl. derivaten	3.568	6,3	0,18	3.199	4,0	0,13
Derivaten		1,1	0,03		0,6	0,01
Totaal	**3.568**	**7,4**	**0,21**	**3.199**	**4,6**	**0,14**

De transactiekosten zijn gestegen in vergelijking tot 2018. Voor vastgoed was de bied/laat koers in 2019 twee keer zo hoog als in het jaar ervoor. Dit kostte het fonds 0,01%. Bij aandelen en vastgoed had dit vooral te maken met een vereenvoudiging van de portefeuille en de vastrentendewaardenstudie.
Het fonds belegde meer passief en in minder beleggingsfondsen. De transitie die hieraan voorafging kostte 0,04% extra. Het fonds heeft bij de transitie in aandelen en staatsobligaties extra gehandeld in derivaten. Dit heeft een extra 0,02% gekost.

6.4 Verhouding rendement en kosten

Het volgende overzicht geeft een indicatie van de verhouding tussen het totaalrendement en zowel de vermogensbeheerkosten als de transactiekosten:

(in %)

	2019	2018
Bruto totaalrendement	**15,1**	**–2,9**
Kosten vermogensbeheer	**–0,5**	**–0,5**
• Vergoeding operationeel vermogensbeheer	–0,3	–0,3
• Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	–0,2	–0,2
Transactiekosten	**–0,2**	**–0,1**
Netto totaalrendement	**14,4**	**–3,5**
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	0,2	0,2
Netto totaalrendement excl. vergoeding fiduciair vermogensbeheer	**14,6**	**–3,3**

In bovenstaand overzicht zijn de kosten voor vermogensbeheer opgesplitst in een vergoeding voor operationeel beheer en een vergoeding voor fiduciair beheer. Laatstgenoemde vergoeding wordt bij het nettorendement opgeteld om aan te sluiten bij de kerncijfers van het fonds, zoals weergegeven in het begin van dit jaarverslag.

7 RISICOMANAGEMENT

7.1 Risicobeleid

Het bestuur is verantwoordelijk voor de organisatie van het risicomanagement en de beheersing van de risico's waaraan het pensioenfonds is blootgesteld. Het fonds werkt met integraal risicomanagement (IRM). Integraal benadrukt dat het gaat om het managen van alle verschillende risicogebieden in onderlinge samenhang.

Risicoprofiel

Het pensioenfonds heeft het integraal risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB (waaronder de risicoanalysemethode FIRM) en artikel 143 Pensioenwet ('een pensioenfonds richt zijn organisatie zodanig in dat deze een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt'). Daarnaast gaat het pensioenfonds uit van de beginselen van het COSO ERM-raamwerk (ERM: Enterprise Risk Management) voor het beoordelen en inrichten van risicomanagement, de ISO-kwaliteitseisen en best practices. Het pensioenfonds onderscheidt de volgende financiële en niet-financiële risico's:

Financiële risico's

Financiële risico's zijn risico's die direct verband houden met de financiële positie van een pensioenfonds. Het fonds hanteert hiervoor de volgende indeling:

1. rentemismatchrisico
2. inflatierisico
3. aandelen- en vastgoedrisico
4. valutarisico
5. kredietrisico en tegenpartijrisico
6. verzekeringstechnisch risico
7. concentratierisico
8. actief risico
9. risico's van derivaten
10. liquiditeitsrisico

Niet-financiële risico's

De term 'niet-financieel' bij niet-financiële risico's betekent niet dat deze risico's geen financiële schade kunnen veroorzaken bij het fonds. Er is alleen geen rechtstreekse relatie tussen deze risico's en de financiële positie van het fonds. Het fonds onderscheidt de volgende niet-financiële risico's:

11. uitbestedingsrisico
12. operationeel risico
13. juridisch risico
14. IT-risico
15. omgevingsrisico
16. integriteitsrisico

Redenerend vanuit de missie, visie en strategie heeft het fonds voor alle niet-financiële risico's een risicohouding vastgesteld, inclusief risicotoleranties. De risicohouding geeft aan in welke mate het fonds een risico afwijst of accepteert. Hiermee vergroot het fonds zijn mogelijkheden tot sturing op de niet-financiële risico's.

Figuur: overzicht risicohouding niet-financiële risico's

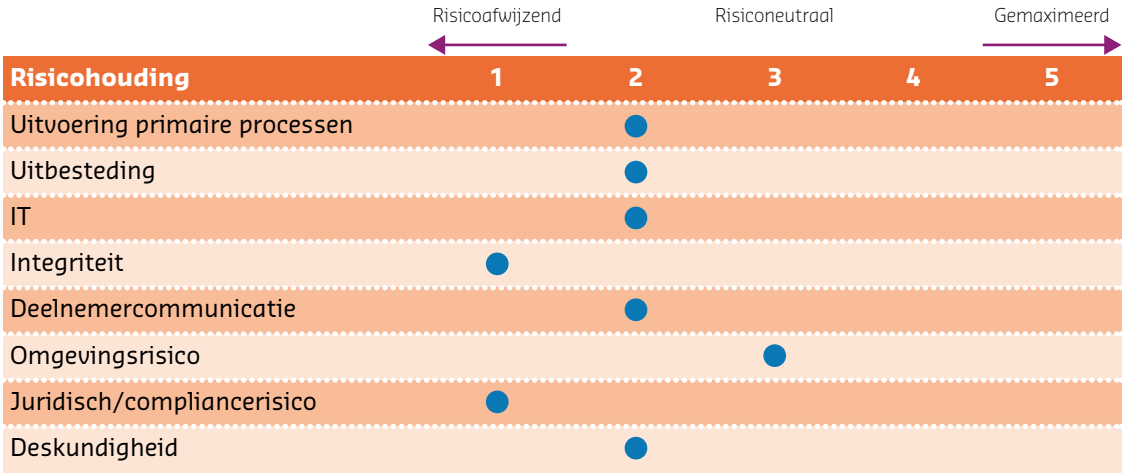

Risicobeschrijving

Hierna worden de risicocategorieën weergegeven en de wijze waarop het bestuur het beleid voor de beheersing van de financiële en niet-financiële risico's heeft vormgegeven.

Financiële risico's

1. Rentemismatchrisico

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de marktrente, omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen niet gelijk is aan die van de verplichtingen (mismatch). Dit risico op rentemismatch vangt het fonds op door een belangrijk deel te beleggen in langlopende staatsobligaties die recht geven op een vaste rente. Daarnaast gebruikt het fonds renteswaps (beleggingsinstrument om een vaste rente af te spreken) voor een verdere beperking van het risico op mismatch. Het fonds voert een dynamisch renteafdekkingsbeleid, waarbij de hoogte van de renteafdekking afhankelijk is van het niveau van de rente. Het pensioenfonds voert maandelijks een renteafdekkingsberekening uit, op basis waarvan het renteafdekkingspercentage wordt gemonitord.

2. Inflatierisico

De koopkracht van de door deelnemers opgebouwde pensioenaanspraken is gevoelig voor de inflatie. Het pensioenfonds heeft als ambitie een waardevast pensioen te kunnen betalen, en daarvoor de pensioenaanspraken te indexeren met de stijging van het prijspeil dan wel met de algemene loonronde van KLM. Om dit mogelijk te maken heeft het fonds in de beleggingsstrategie oog voor de inflatiegevoeligheid van de beleggingen. Daarbij spelen onder andere beleggingen in aandelen en vastgoed een rol.

3. Aandelen- en vastgoedrisico

Het aandelen- en vastgoedrisico is het risico van daling van de marktprijzen. Het fonds beheerst dit risico door goed te spreiden binnen de beleggingsportefeuille (diversificatie).

4. Valutarisico

Het pensioenfonds heeft ook beleggingen in andere valuta dan de euro. Hierdoor is het fonds gevoelig voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro. Om dit valutarisico te beheersen, hanteert het fonds een valuta-afdekkingsbeleid voor de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse yen, de Zweedse kroon, de Canadese dollar en de Australische dollar.

5. Kredietrisico en tegenpartijrisico

Kredietrisico is het risico dat een belegging in vastrentende waarden in waarde daalt door een faillissement of een verslechtering van de kredietwaardigheid. Het fonds beheerst dit risico voor de

gehele portefeuille voornamelijk door te zorgen voor een goede spreiding over verschillende landen, sectoren en bedrijven.

Het tegenpartijrisico is een speciale vorm van kredietrisico die optreedt indien het pensioenfonds contracten afsluit met tegenpartijen. Het fonds loopt een zogeheten tegenpartijrisico als deze tegenpartijen hun verplichtingen aan het fonds niet nakomen. Het fonds beheerst dit risico zo goed mogelijk door uitsluitend gebruik te maken van solide tegenpartijen en de totale blootstelling naar èèn tegenpartij te beperken. Daarnaast zorgt het fonds er bij een vordering op een tegenpartij altijd voor dat deze partij voldoende onderpand (collateral) verstrekt voor het geval ze haar verplichtingen toch niet nakomt.

6. Verzekeringstechnisch risico

Het verzekeringstechnisch risico is het risico op verliezen of op een ongunstige verandering in de waarde van de technische voorziening door een ondeugdelijke prijsstelling of inadequate aannames over de vaststelling van de technische voorzieningen. Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevenrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer leven dan verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Het pensioenfonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de meest recente prognosetafels en fondsspecifieke correcties voor ervaringssterfte. Zo houdt het fonds rekening met toekomstige verbetering van de levensverwachting en de kenmerken van de eigen pensioenfondspopulatie.

Daarnaast is er nog het arbeidsongeschiktheidsrisico. Dit is het risico dat verliezen optreden als gevolg van verschillen tussen de werkelijke en veronderstelde schade die voortkomt uit arbeidsongeschiktheid. Jaarlijks voert het fonds een analyse uit van de verzekeringstechnische risico's die het pensioenfonds loopt, door gehanteerde aannames af te zetten tegen de feitelijke waarnemingen. Zo toetst het fonds of de premies en de voorzieningen toereikend zijn.

7. Concentratierisico

Concentratierisico treedt op wanneer een groot deel van het belegd vermogen in dezelfde beleggingscategorie, regio, stijl en/of partij is geconcentreerd. Het fonds kiest in zijn beleggingsstrategie daarom voor een weloverwogen spreiding (diversificatie).

8. Actief risico

Het fonds bepaalt regelmatig met behulp van een asset liability management studie (ALM) de verdeling van zijn strategische beleggingsportefeuille. Indien mogelijk stelt het fonds voor elke beleggingscategorie en regio binnen deze portefeuille een representatieve benchmark vast. Met behulp van een passief/actief raamwerk bepaalt het fonds welke beleggingscategorieën het graag passief dan wel actief invult.
Het fonds beheerst het actief risico door het vaststellen van limieten en de (continue) monitoring daarvan.

9. Risico's van derivaten

In het strategisch beleggingsbeleid heeft het pensioenfonds beleggingsrisico's gedefinieerd die het expliciet wil beheersen. Het gaat om het renterisico en het valutarisico. Voor de beheersing hiervan is de inzet van derivaten onder voorwaarden toegestaan. Ook dit brengt risico's met zich mee. Het fonds let hier op bij afspraken met tegenpartijen, transacties en het beheer van posities.

10. Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat het pensioenfonds onvoldoende liquide middelen heeft om op korte termijn aan zijn verplichtingen te voldoen. Ook derivatenposities en commitments voor private equity en privaat vastgoed kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting en dus liquiditeitsrisico. Het liquiditeitsrisico is beperkt. Dat komt ten eerste doordat het fonds de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kan bekostigen uit de ontvangen premies en directe

beleggingsopbrengsten. De liquiditeit van de beleggingsportefeuille wordt driemaandelijks gemonitord in de kwartaalrapportages.

Niet-financiële risico's

11. Uitbestedingsrisico

Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Het pensioenfonds besteedt de pensioenuitvoering, de bestuursondersteuning en het vermogensbeheer uit aan BSG. Het uitbestedingsrisico van het fonds is vooral het risico dat BSG niet handelt volgens het verstrekte mandaat. Voor de beheersing hiervan heeft het fonds duidelijke voorwaarden vastgelegd en uitgewerkt in een service level agreement (SLA).
De uitvoeringsorganisatie legt periodiek verantwoording af, via een SLA-rapportage, over de beheersing van de processen. Ze overlegt daarnaast onder andere jaarlijks een ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement'. Deze rapportage beschrijft beheersdoelstellingen en beheersmaatregelen voor alle processen die BSG voor het fonds uitvoert en wordt gecertificeerd door een externe auditor. Tevens rapporteert BSG ieder half jaar, met haar rapportage over de niet-financiële risico's, over de status van de risicobeheersing, en elk kwartaal over eventuele incidenten.

12. Operationeel risico

Operationeel risico treedt op bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten. Het heeft te maken met niet afdoende of falende interne processen en systemen, met menselijke gedragingen of met externe gebeurtenissen. Het fonds heeft de uitvoering uitbesteed. Hierdoor draagt vooral de uitvoeringsorganisatie zorg voor de beheersing van het operationeel risico. Het bestuur ontvangt jaarlijks een ISAE 3402-rapportage (zie hierboven bij uitbestedingsrisico) waarin ook opzet, bestaan en werking van de beheersmaatregelen op de operationele risico's vanuit de uitvoeringsorganisatie zijn opgenomen.

13. Juridisch risico

Het juridisch risico hangt samen met (veranderingen in) wet- en regelgeving, waardoor de rechtspositie van het fonds mogelijk in gevaar komt. Dit kan ook gebeuren doordat het fonds contractuele bepalingen niet heeft vastgelegd of niet correct heeft gedocumenteerd.

Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Het compliancerisico omvat het niet naleven door het fonds van interne regelgeving, zoals de gedragscode en beleggingsrichtlijnen. Beheersing van het compliancerisico vindt onder meer plaats door afspraken in de SLA met BSG over de inrichting en naleving van compliance. Daarnaast heeft het fonds een eigen compliance officer aangesteld. Deze ziet toe op de naleving van de gedragscode door het bestuur van het fonds.

14. IT-risico

Het pensioenfonds loopt een risico dat informatietechnologie (IT) de bedrijfsprocessen en de informatievoorziening onvoldoende integer, niet-continu of onvoldoende beveiligd ondersteunt.
Dit IT-risico kan bijvoorbeeld optreden als de IT-strategie en het IT-beleid niet of onvoldoende zijn toegerust voor de bedrijfsprocessen. Daarnaast kan sprake zijn van het IT-risico bij:

- de beveiliging (bijvoorbeeld toegang voor niet-geautoriseerde gebruikers);
- de beheersbaarheid (ontoereikend beheer van de ICT-omgeving);
- de continuïteit (het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur, waaronder applicaties en systemen).

Informatietechnologie is een belangrijk speerpunt van het fonds. Het fonds heeft IT periodiek op de agenda staan. Zo voert het fonds IT-risk self assessments uit. Op basis van de uitkomsten (her) formuleert het fonds zijn IT-beleid en informatiebeveiligingsbeleid inclusief aanvullende beheersmaatregelen en een daarop aansluitende rapportage. Daarnaast beoordeelt het fonds de inrichting van de IT bij de uitvoerder aan de hand van de ISAE 3402-rapportage (zie hiervoor). Belangrijke onderdelen daarvan zijn de beschrijving van IT, de IT-processen, bijbehorende beheersmaatregelen en de bevindingen van de externe accountant.

15. Omgevingsrisico
Het omgevingsrisico betreft veranderingen van buiten het pensioenfonds. Het kan bijvoorbeeld gaan om verschuivende concurrentieverhoudingen, een veranderende opstelling van belanghebbenden, aantasting van de reputatie en verslechtering van het ondernemingsklimaat. Het fonds beheerst dit risico door te anticiperen op nieuwe ontwikkelingen (trends in het pensioenlandschap te bespreken) en transparant te zijn bij de belangenafweging en besluitvorming.

16. Integriteitsrisico
Bij het integriteitsrisico gaat het om het risico dat het pensioenfonds niet integer handelt. Het fonds beheerst dit door het continu bewaken en eventueel bijstellen van het integriteitsbeleid en door transparante communicatie met belanghebbenden. Het integriteitsbeleid omvat een visie op integriteit, diverse situaties waarin integriteit een rol speelt, de standpunten die het fonds bij die situaties inneemt en de maatregelen om reputatieschade van het fonds te voorkomen.

Het pensioenfonds voert periodiek een Systematische Integriteitsrisico Analyse (SIRA) uit om de integriteitsrisico's beter zichtbaar te maken. Hiermee identificeert het fonds de relevante integriteitsrisico's binnen en buiten het fonds en in de uitvoeringsorganisatie BSG.

7.2 Risicomanagementorganisatie

Risicoraamwerk
Het risicoraamwerk omvat het beleid, het risicoproces en de risicogovernance van het pensioenfonds. Het fonds heeft het raamwerk in 2019 verder uitgewerkt en geïmplementeerd. Deze vaste structuur met een continu proces geeft het fonds meer controle en overzicht over de (beheersing van de) risico's. Dit zorgt ervoor dat het bestuur de risico's goed in beeld heeft, de juiste besluiten kan nemen en tijdig kan bijsturen.

Het fonds heeft het integraal risicomanagement (IRM) in 2019 verder vormgegeven met de verankering van de vastgestelde risicohoudingen en -toleranties voor de niet-financiële risico's binnen het risicoraamwerk, het uitwerken van de integrale risicoanalyse in een risk control framework en het ontwikkelen van een periodieke risicodashboard.

Gedurende 2019 heeft het fonds het risicoraamwerk verder vormgegeven in lijn met de IORP II-wetgeving. Het risicoraamwerk is hierop aangepast door middel van het opnemen van eventuele nieuwe risico's, het uitwerken van het plan van aanpak voor de Eigen Risico Beoordeling (ERB) en het werken met de verschillende sleutelfuncties.

Aanvullend is het risicoraamwerk aangepast aan de nieuwe governance in verband met de overgang naar een nieuw bestuursmodel, het omgekeerd gemengd bestuursmodel. Dit heeft ertoe geleid dat één uitvoerend bestuurder specifiek verantwoordelijk is voor het risicobeheer.

Risicogovernance
Om IRM te laten slagen, moet ook de risicogovernance als een van de bouwstenen van risicomanagement op orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur, het risicobeheeroverleg (RBO) en de afdeling risicomanagement van BSG en overige belanghebbenden betrokken.

Daarnaast moet ook het systeem van 'checks and balances' kloppen. Voldoende functiescheiding moet voorkomen dat een orgaan van het fonds zichzelf controleert. DNB heeft hiervoor uitgangspunten en eisen opgesteld. Aan de andere kant speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het fonds moet praktisch uitvoerbaar zijn, gelet op de omvang van het bestuur, de aanwezigheid van andere (al dan niet verplichte) fondsorganen en de vereiste minimale tijdsbesteding die aan functies kan en mag worden gekoppeld. Binnen het fonds wordt onderscheid gemaakt tussen het uitvoerend bestuur en het

algemeen bestuur. Het uitvoerend bestuur is verantwoordelijk voor de day-to-day operations van het fonds, terwijl het bestuur een meer overkoepelende rol en de intern toezichtsrol heeft.

De risicogovernance is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen en de risicobereidheid vast. Op basis hiervan voert het pensioenfonds een risico-inventarisatie uit. Voor de hiermee bepaalde risico's treft het bestuur beheersmaatregelen. De verantwoordelijkheid voor de monitoring en beheersing van elk risico ligt in de eerste plaats bij de uitvoerend bestuurders. Het RBO, voorgezeten door de beoogde sleutelfunctiehouder risicobeheer, bewaakt de integraliteit van het risicoraamwerk. Het bestuur is en blijft 'eigenaar' van en eindverantwoordelijk voor de (integrale) risicobeheersing.
- De uitvoerend bestuurders rapporteren periodiek hun risicoperceptie aan het RBO. De beoogde sleutelfunctiehouder risicobeheer is tevens één van de uitvoerend bestuurders. De sleutelfunctiehouder rapporteert aan het voltallige bestuur in de bestuursvergadering. Op basis hiervan kan het bestuur de risicobeheersing aanpassen.
- Het pensioenfonds wordt bij IRM ondersteund door de afdeling risicomanagement van BSG. Deze heeft als belangrijkste doelstelling het pensioenfonds te ondersteunen bij de uitvoering en inrichting van het risicomanagement (sleutelfunctievervulling).

Ontwikkeling risicomanagement in 2019

In 2019 vonden de volgende ontwikkelingen van het risicomanagement plaats:

- Sinds 13 januari 2019 is de IORP II-wetgeving van kracht. In de kern was de impact van de overgang naar IORP II voor het fonds beperkt, aangezien er al gewerkt werd conform een duidelijke governance, gebaseerd op het three lines of defence model. Door de overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel heeft de beoogde governance, zoals voorgeschreven door IORP II, in de loop van 2019 vorm gekregen. Binnen IORP II zijn "nieuw" binnen de (risk) governance van het fonds:
  - Sleutelfunctiehouder risicomanagement
  - Sleutelfunctiehouder actuarieel
  - Sleutelfunctiehouder interne audit
- Er is een risicodashboard ontwikkeld voor het bestuur van het fonds, dat periodiek inzicht geeft in de ontwikkeling van de brutorisico's en de effectiviteit van de beheersmaatregelen per risicocategorie. De rapportage geeft het bestuur een meer integraal inzicht in de ontwikkeling van de risicobeheersing. Dit vergroot de mogelijkheden tot adequate risicosturing.
- Gedurende 2019 zijn, samen met de andere KLM-fondsen, drie IT-risk assessments uitgevoerd. Gedurende deze sessies is het gehele IT-risicoraamwerk doorlopen en zijn waar nodig verbeteringen doorgevoerd. Uit de IT-risk assessments is een aantal aanbevelingen naar voren gekomen op diverse IT-vlakken. Op basis hiervan zijn gedurende 2019 verschillende maatregelen verder uitgewerkt en geïmplementeerd. Een voorbeeld hiervan is een update van het IT-beleid en IT-beveiligingsbeleid, inclusief vaststelling door het bestuur, en het verkrijgen van inzicht in de IT-uitbesteding.
- De incidentenprocedure en -rapportage van het fonds is verder verbeterd. De aansluiting tussen de incidentenprocedure van het fonds en van uitvoeringsorganisatie BSG is versterkt. Het bestuur krijgt hierdoor meer adequate rapportages over eventuele fouten en tekortkomingen in de (dagelijkse) uitvoering.
- Een groot aantal beleidsstukken is geactualiseerd naar aanleiding van de nieuwe governance binnen het fonds. Het beleid sluit hiermee weer aan op de nieuwe rollen en taken en verantwoordelijkheden binnen het fonds. Voor risicomanagement was onder meer de aanpassing van de beleidsstukken over het integraal risicomanagement beleid (IRM) en de crisisprocedure belangrijk.
- Om de kennis op specifieke risicodomeinen verder te vergroten, is in 2019 gestart met kennissessies binnen het risico-overleg. Hierbij wordt ingezoomd op een specifiek onderwerp, met een toelichting door een inhoudelijk expert. Doelstelling is om vervolgens de impact op het risicoraamwerk te bepalen. Gedurende 2019 zijn onder andere ESG-risico, diverse aspecten van vermogensbeheer en het omgekeerd gemengd bestuursmodel aan de orde gekomen.

Risicomanagement in 2020

Het IRM-jaarplan voor 2020 staat vooral in het teken van het expliciet en aantoonbaar laten werken van het integraal risicomanagementsysteem, inclusief de op grond van IORP II en overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel aangebrachte aanpassingen in de risicogovernance. Belangrijke onderwerpen zijn:

- Het uitvoeren van de monitor voor het tijdig signaleren van relevante trends in pensioenland en triggers die op grond van IORP II een Eigen risico beoordeling (ERB) afdwingen.
- Het starten met het uitvoeren van de eigen risico beoordeling (ERB). Deze ERB sluit aan op de jaarlijkse (strategische) risicoanalyse, die in de tweede helft van 2020 zal plaatsvinden.
- Het nader vormgeven aan de samenwerking tussen de sleutelfunctiehouders binnen het fonds (risicobeheer, actuarieel en interne audit). Doelstelling is te komen tot een periodiek overleg om de integraliteit van de observaties te bespreken en te beoordelen en zo de werking van het risicomanagement verder te versterken.
- Uitvoeren van de doorlopende evaluatie van het risicoraamwerk. Dit doet het fonds door een aantal geselecteerde risico's uit het risicoraamwerk in detail te bespreken. Doelstelling is om zo iedere twee jaar de opzet, bestaan en werking van alle risico's uit het risicoraamwerk te evalueren.

8 TOEKOMSTVERWACHTING 2020

Vermogensontwikkeling

De coronapandemie en de hiermee gepaard gaande onzekerheden op de financiële markten hebben grote invloed op de vermogensontwikkeling van het pensioenfonds. De ontwikkeling van de rente blijft daarnaast een vast aandachtspunt en zorg van alle pensioenfondsen.

Nieuw pensioenstelsel

Kabinet en sociale partners hebben in juni 2019 een principeakkoord gesloten over een toekomstbestendig en evenwichtig pensioenstelsel. Het kabinet wil het wettelijk kader voor het nieuwe pensioencontract in 2022 gereed hebben. De uitwerking van alle onderdelen van het Pensioenakkoord vindt plaats onder regie van een stuurgroep met vertegenwoordigers van het kabinet, werkgevers- en werknemersorganisaties en adviserende leden. Om zich tijdig te kunnen voorbereiden, volgt het pensioenfonds net als in 2019 de ontwikkelingen rondom het nieuwe pensioencontract in 2020 op de voet.

Beleggingsbeleid

Het pensioenfonds is voornemens rond de zomer van 2020 de eind 2019 gestarte ALM-studie af te ronden. Ook heeft het fonds de intentie om het ESG-beleid verder uit te breiden met onder meer - in de loop van 2020 te bepalen - thema's waaraan het fonds extra belang hecht en een zo concreet mogelijke invulling van het betrokkenheidsbeleid op deze thema's.

Risicomanagement

Het IRM-jaarplan 2020 staat vooral in het teken van het aantoonbaar laten werken van het integraal risicomanagementsysteem, inclusief de op grond van IORP II en overgang naar het omgekeerd gemengd bestuursmodel aangebrachte aanpassingen in de risicogovernance. Belangrijke onderwerpen hierbij zijn het uitvoeren van de monitor voor het tijdig signaleren van relevante 'trends in pensioenland' en triggers die op grond van IORP II een Eigen risico beoordeling (ERB) afdwingen en het starten met het uitvoeren van de ERB, die aansluit op de jaarlijkse (strategische) risicoanalyse, die in de tweede helft van 2020 zal plaatsvinden.

Omgekeerd gemengd bestuursmodel

Het pensioenfonds zal in 2020 de invulling van het omgekeerd gemengd bestuursmodel afronden. Onder meer de nadere uitwerking en actualisering van fondsdocumenten en functieprofielen en een herziening van het beloningsbeleid van het fonds, in lijn met het nieuwe bestuursmodel, staan in de eerste helft van 2020 op de agenda van het bestuur. Tevens evalueert het bestuur (de overgang naar) het nieuwe bestuursmodel gedurende het tweede kwartaal van 2020.

IORP II

Het fonds en DNB hebben in juni 2019 en in het eerste kwartaal van 2020 gesproken over de invulling van de sleutelfuncties in het omgekeerd gemengd bestuursmodel. Afgesproken is dat het fonds in het tweede kwartaal van 2020 de fondsdocumentatie over de inrichting van de sleutelfuncties bij DNB indient. Na goedkeuring door DNB op het model van de oprichting van de sleutelfuncties zal het fonds de voorgenomen benoeming van de sleutelfunctiehouders risicobeheer en interne audit indienen bij DNB. Het fonds dient de personele invulling van de sleutelfuncties op 1 september 2020 te hebben afgerond.

9 ONTWIKKELINGEN NA BALANSDATUM

Coronacrisis

Het coronavirus COVID-19, dat eind 2019 in China uitbrak, is in 2020 razendsnel tot pandemie uitgegroeid. De overheidsmaatregelen gericht op het indammen van het virus hebben grote impact op het maatschappelijk functioneren en op de economie. De beurskoersen zijn sinds eind februari 2020 wereldwijd fors gedaald en de toch al extreem lage rente is verder naar beneden gegaan.

Het fonds behaalde in het eerste kwartaal van 2020 een negatief rendement van 7,4%. De waarde van de beleggingsportefeuille was ultimo maart 2020 3,4 miljard euro (eind 2019: 3,7 miljard euro). De verplichtingen zijn in het eerste kwartaal van 2020 gestegen van 3,5 miljard euro naar 3,8 miljard euro. Als gevolg van de daling van de waarde van de beleggingsportefeuille daalde de maandelijkse nominale dekkingsgraad ultimo maart 2020 van 104,5% naar 89,5% en de beleidsdekkingsgraad daalde in het eerste kwartaal van 2020 van 104,9% naar 101,3%.

KLM heeft begin april 2020 een verzoek bij het pensioenfonds ingediend om over te gaan van maandbetaling op kwartaalbetaling van de pensioenpremies vanaf het tweede kwartaal van 2020. Het bestuur van het fonds heeft dit verzoek na afstemming met het verantwoordingsorgaan in de tweede helft van april 2020 ingewilligd. De premiebetaling over deze periode zal plaatsvinden op basis van de afspraken zoals deze zijn opgenomen in de uitvoeringsovereenkomst tussen KLM en het fonds, zoals een opslag op de premie van 5,8% op jaarbasis.

De ontstane crisis heeft ook gevolgen voor de dagelijkse operatie van het pensioenfonds. Voor het bestuur zijn pensioentoekenningen en -betalingen, portefeuillebeheer, communicatie met belanghebbenden en bestuurlijke besluitvorming kritische processen waarvan de continuïteit gewaarborgd moet zijn. Mede dankzij een goede infrastructuur en tijdige voorbereiding kunnen alle activiteiten van het fonds vanuit huis worden uitgevoerd. Bestuur en medewerkers van de uitvoeringsorganisatie werken vanaf 16 maart 2020 nagenoeg volledig thuis. Uitgezonderd bijeenkomsten met deelnemers vinden alle fondsactiviteiten doorgang.

Herstelplan geactualiseerd

Bij een tekort moet een pensioenfonds jaarlijks een herstelplan voor de komende tien jaar indienen. Het pensioenfonds had begin 2020 nog een reservetekort en diende daarom in maart 2020 een geactualiseerd herstelplan per 1 januari 2020 in bij DNB.

Aanpassing cao

In februari 2020 is een nieuwe cao voor het KLM-cabinepersoneel afgesproken. Onderdeel van deze cao is een loonsverhoging met terugwerkende kracht tot 30 september 2019 van 2%. Deze verhoging heeft geen invloed op het indexatiebesluit van het bestuur. Aangezien de cao in 2020 tot stand is gekomen, is de salarisverhoging niet in de jaarrekening verwerkt. De impact op de technische voorziening is berekend op 0,4 miljoen euro.

10 VERSLAG INTERN TOEZICHT

Inleiding

De inleiding bij dit eindverslag schrijven wij in mei 2020. Wij realiseren ons dat de wereld er sinds de uitbraak van de COVID-19 pandemie in alle opzichten volstrekt anders uitziet. Desalniettemin vinden wij het belangrijk om toch ook goed en volledig verslag te doen over het jaar 2019; hoe zeer de focus van vandaag ook ligt bij de actualiteit.

Voor het bestuur van het fonds was 2019 een bijzonder jaar vanwege de overgang per 1 oktober 2019 van het paritaire naar een omgekeerd gemengd bestuursmodel (OGM). Dit model wordt gekenmerkt door het binnen één bestuur hebben van uitvoerend en niet-uitvoerend bestuurders.

Het niet-uitvoerend deel van het OGM-bestuur bestaande uit vertegenwoordigers namens werknemers, de werkgever en pensioengerechtigden is belast met het toezicht op de algemene gang van zaken binnen het fonds, het algemene beleid en op de uitvoering van het beleid door het uitvoerend bestuur (UB), dat gevormd wordt door drie onafhankelijke externe bestuurders. Het fonds beschikt over een eigen auditcommissie die als raadgevend adviesorgaan het niet-uitvoerend bestuur bijstaat bij het intern toezicht. De nadruk van het toezicht ligt op de integere en beheerste bedrijfsvoering van het fonds en op evenwichtige belangenafweging.

Met ingang van 1 januari 2019 geldt vanuit wettelijke vereisten dat intern toezicht niet langer door een visitatiecommissie, maar verplicht door een raad van toezicht (RvT) zal worden uitgevoerd. Ook ons fonds heeft per die datum een RvT geïnstalleerd. Gelet echter op de overgang naar het OGM heeft het niet-uitvoerend bestuur (NUB) per 1 oktober 2019 het toezicht overgenomen van de RvT.

Het intern toezicht heeft zich in 2019 gericht op de volgende onderwerpen:
1. Governance en beoogde wijziging bestuursmodel
2. Beloningsbeleid
3. IORP II
4. Inrichting compliancefunctie van het fonds
5. Audit jaarplan
6. ESG
7. Structuur en kosten beleggingspools

Ook heeft het NUB de Code Pensioenfondsen in het toezicht betrokken.

Governance

Een aanzienlijk deel van het jaar heeft in het teken van de voorbereiding op de bemensing van en de implementatie van het nieuwe bestuursmodel gestaan. Het fonds kent sinds oktober 2019 niet langer commissies, maar werkt met drie expertisegebieden; balans- en vermogensbeheer, risicomanagement en governance en algemeen bestuurlijke zaken. Elk gebied heeft een uitvoerend bestuurder en twee niet-uitvoerende bestuurders die fungeren als klankbord.

In de commissies is er een overdracht geweest van lopende zaken aan het uitvoerend bestuur. Daarnaast is er een aantal workshops ingericht die zogenaamde ‘working principles’ voor het OGM-bestuur hebben opgeleverd. De verschillende rollen, taken en verantwoordelijken zijn ter verduidelijking opgenomen in een RASCI matrix, die op basis van praktijkervaringen zonodig zal worden herijkt. Het algemeen bestuur heeft afgesproken om periodiek een evaluatie in te plannen op basis van eisen aan en de werking van het OGM-model. De eerste evaluatie zal medio 2020 plaatsvinden. Het betrekken van de ‘working principles’ bij dit proces is een belangrijke aanvullende toetssteen voor het bestuur.

Beloningsbeleid

In 2019 wordt nog aangesloten bij het beloningsbeleid onder het paritaire bestuur. In de overdracht is een advies ten aanzien van het beloningsbeleid onder OGM meegegeven. Het verdient aanbeveling om in lijn met de Code Pensioenfondsen 2018 tot een integraal verantwoord en beheerst beloningsbeleid te komen met gepaste beloningen die in redelijke verhouding staan tot verantwoordelijkheden, functie-eisen en tijdsbeslag. Verdere uitwerking wordt begin 2020 verwacht. Vanuit IORP II wordt voorts een driejaarlijkse evaluatie van het beloningsbeleid voorgeschreven.

IORP II

IORP II verlangt verder van T2 pensioenfondsen dat zij uiterlijk september 2020 drie sleutelfuncties instellen op het gebied van risicobeheer, actuariaat en interne audit. Deze organisatorische waarborgen hebben als doel bij te dragen aan een onafhankelijke inrichting van het risicobeheer, de governance en een gezonde bedrijfsvoering conform het three lines of defence model.

Ten minste eens in de drie jaar zal het fonds daarnaast een Eigen Risico Beoordeling (ERB) uitvoeren. Voorbereidende werkzaamheden zijn reeds in 2019 gestart. Aan de hand van bijvoorbeeld scenarioanalyses maakt het bestuur een diepgaande risico-inventarisatie van alle materiële risico's die de korte en lange termijn doelstellingen van het fonds bedreigen. Het doel is opzet en werking van het integrale risicobeheer te toetsen en zonodig aanvullende maatregelen te treffen.

Compliance

In 2019 is de compliancefunctie die toeziet op naleving van geldende wet- en regelgeving door de fondsorganisatie extern belegd. In 2020 zal Holland Van Gijzen in samenspraak met het uitvoerend bestuur deze professionalisering van dit deel van het toezicht verder concreet moeten gaan uitwerken.

Audit jaarplan

Voor het opstellen van een audit jaarplan was het bestuur afhankelijk van het moment van aantreden van de sleutelfunctiehouder interne audit. Aanbevolen wordt bij de invulling van het plan, in samenspraak met de auditcommissie, in 2020 te kijken naar onderwerpen zoals IORP II, evenwichtige belangenafweging, premiebeleid en kostenbeheersing.

ESG

Het bestuur heeft in 2019 met het aantreden van een aantal nieuwe OGM-bestuurders een eerste verkennende analyse van het huidige ESG-beleid uitgevoerd. Naast het uitsluitingsbeleid heeft het bestuur als volgende stap binnen het betrokkenheidsbeleid (stembeleid) vanuit de aandeelhoudersverantwoordelijkheid van het fonds 6 van de 17 United Nations Sustainable Development Goals (SDG's) als mogelijke uitgangspunten voor verdere invulling geselecteerd.
Eind 2019 is er een risicobereidheidsonderzoek gehouden onder de deelnemers waarbij onder andere het draagvlak onder de deelnemers is gepeild voor duurzaam beleggen in het algemeen en de voorkeuren voor de verschillende SDG's in het bijzonder. Dit vraagt om een doorvertaling in 2020 in de vorm van een verdere uitwerking naar thema's en het verkennen van klimaatrisico voor de beleggingen binnen de ALM-studie.

Structuur en kosten beleggingspools

De reductie van het aantal beleggingspools van het pensioenfonds betekent enerzijds een directe kostenbesparing en een reductie van complexiteit. Anderzijds betekent dit dat het fonds te maken heeft met steeds grotere beleggingspools en toename van afhankelijkheid van andere participanten.
Het vereist focus van het bestuur om de benodigde flexibiliteit in de beleggingsportefeuille naar de toekomst toe zeker te stellen. Aanvullend advies is om de totale beheerkosten te evalueren en uitgebreider inzicht in de kosten van individuele beleggingspools te verkrijgen.

Voor de agendabepaling van het toezicht op de resterende drie maanden van 2019 heeft het niet-uitvoerend bestuur mogen putten uit de onderwerpen zoals eerder door de RvT zijn opgenomen in het toezichtsplan. Het niet-uitvoerend bestuur dankt de RvT voor het gedurende de eerste drie kwartalen van 2019 gehouden toezicht, alsmede voor de overdracht van het toezichtsplan en het bijbehorende werkplan.

Ten slotte willen we de leden van de auditcommissie bedanken voor hun bijdrage aan dit eindverslag.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft het rapport en het eindverslag van het intern toezicht over 2019 op 14 mei 2020 met het intern toezicht besproken. Het bestuur spreekt zijn dank uit voor de werkzaamheden van de leden van de raad van toezicht en de niet-uitvoerend bestuurders en voor de afgegeven aanbevelingen.

11 VERSLAG VERANTWOORDINGSORGAAN

Algemeen

Het jaar 2019 kenmerkt zich door de verandering op organisatorisch en toezicht vlak rond het besturen van het Cabinefonds: eerst werd per 1 januari afscheid genomen van de visitatiecommissie en werd een raad van toezicht geïnstalleerd. Vervolgens is per oktober 2019 na zorgvuldige voorbereiding de overgang van een paritair bestuursmodel naar de inrichting van intern toezicht via een omgekeerd gemengd bestuursmodel (OGM) geïmplementeerd.

Het verantwoordingsorgaan heeft als hoofdtaak jaarlijks een oordeel te geven over het handelen van het bestuur, het door het bestuur uitgevoerde beleid en de beleidskeuzes voor de toekomst. Daarnaast adviseert het verantwoordingsorgaan het bestuur over een aantal in het Reglement verantwoordingsorgaan vastgelegde onderwerpen. Ten behoeve van de oordeelsvorming is onder meer gebruikgemaakt van het concept jaarverslag 2019, het concept actuariële rapport 2019, het concept accountantsrapport 2019, het toezichtsplan en de eindrapportage van januari tot en met september 2019 door de raad van toezicht, het toezichtsverslag Q4 2019 van het niet-uitvoerend bestuur, de besluitenlijsten van het bestuur, het beleggings- en communicatiejaarplan en andere beleidsstukken en rapportages. Daarnaast hebben gesprekken met uitvoerend en niet-uitvoerend bestuurders, raad van toezicht en projectgroepen, en de presentaties van de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group het verantwoordingsorgaan bij bepaalde onderwerpen extra informatie en diepgang gegeven.

De verandering naar het OGM heeft tot intensief overleg en afstemming tussen het verantwoordingsorgaan en het bestuur geleid. Het verantwoordingsorgaan is in het jaar 2019 totaal tienmaal bij elkaar gekomen. Daarbij is tweemaal de projectgroep governance aangesloten voor nadere afstemming over het OGM, driemaal de raad van toezicht en driemaal het bestuur.

Het verantwoordingsorgaan waardeert de inspanningen die zowel door de raad van toezicht als door het bestuur gedaan zijn om tot goede onderlinge afstemming te komen. De transparantie en openheid hebben het verantwoordingsorgaan geholpen om tot een zorgvuldig oordeel te komen. Bij de overgang naar het OGM is een van de werknemersleden van het verantwoordingsorgaan, mevrouw M.C.G. (Marguerite) Moquette, toegetreden tot het bestuur als niet-uitvoerend bestuurslid. Zij is opgevolgd door de heer A.M. (Toine) Delnoij. Wij danken mevrouw Moquette voor haar bijdrage aan het verantwoordingsorgaan Cabine gedurende vele jaren.

Adviezen

In 2019 heeft het verantwoordingsorgaan twee adviezen gegeven. Het eerste betreft het vervolgadvies over de voorgestelde vorm en inrichting van het intern toezicht in het OGM. Eind 2018 kon het verantwoordingsorgaan vooralsnog geen positief advies geven, omdat er nog onduidelijkheden en vragen waren. Samen met de projectgroep governance heeft begin 2019 hierover constructief overleg plaatsgevonden. Kernpunt bleek uiteindelijk de opzet, positie en invulling van de auditcommissie. Onder toezegging van betrokkenheid heeft het verantwoordingsorgaan uiteindelijk een positief advies gegeven. Het tweede advies betrof de auditcommissie en de beoogde leden. Het verantwoordingsorgaan heeft ingestemd met de voorgedragen leden, maar heeft aandacht gevraagd voor de (het belang van de) onafhankelijkheid van de voorzitter en voor de tijdsbesteding van de leden van de auditcommissie.

Aandachtspunten

Het verantwoordingsorgaan heeft voor verslagjaar 2019 vier extra aandachtspunten bepaald. Deze zijn 'Governance', 'Evenwichtige belangenafweging', 'Kostenbewustzijn' en 'Integraal risicomanagement'.

Governance

De overgang van een paritair bestuursmodel naar het OGM heeft in 2019 veel tijd en energie gekost. Het verantwoordingsorgaan is door het bestuur continu goed op de hoogte gehouden. De aanvankelijke zorgen van het verantwoordingsorgaan gingen over het model zelf, over de dubbelrol van niet-uitvoerend bestuurders, de escalatiemogelijkheden in geval van conflict, de positie van de onafhankelijk voorzitter, de kosteninschatting en de invulling van de auditcommissie. Deze zorgen zijn in goed overleg door het bestuur beantwoord. De invulling van de auditcommissie heeft uiteindelijk via een proces van co-creatie met bijbehorende adviesaanvraag vorm gekregen. De intentie was om per 1 juli 2019 het OGM te implementeren. Dit bleek uiteindelijk te snel om gedegen implementatie te kunnen realiseren en is uitgesteld naar 1 oktober 2019.

Het verantwoordingsorgaan is van mening dat het hele proces van implementatie van het OGM zorgvuldig en professioneel is verlopen. De eerste ervaringen met de nieuwe werkwijze zijn positief en zullen in 2020 moeten worden uitgebouwd. Het verantwoordingsorgaan adviseert regelmatig evaluatiemomenten in te plannen om eventuele oneffenheden glad te kunnen strijken.

Met de implementatie van het OGM werd ook afscheid genomen van de raad van toezicht, die per 1 januari 2019 was geïnstalleerd. Hoewel van meet af aan duidelijk was dat dit een tussenfase betrof, heeft het verantwoordingsorgaan waardering voor de manier waarop de leden van de raad van toezicht hun rol hebben opgepakt.

Evenwichtige belangenafweging

Het verantwoordingsorgaan kijkt of het bestuur in zijn besluiten rekening houdt met de soms verschillende belangen van actieven, gepensioneerden en gewezen deelnemers en daarbij ook evenwichtig handelt. Onderwerpen uit 2019, waarbij het verantwoordingsorgaan zich een mening heeft gevormd over deze belangenafweging, waren onder meer de indexering per 1 januari 2019, de overgang naar het OGM en de (jaarlijkse) beoordeling van de impact van de NAP-regeling op de financiële positie van het fonds. Het verantwoordingsorgaan is van mening dat het bestuur in zijn besluitvorming de verschillende belangen evenwichtig heeft afgewogen.

Kostenbewustzijn

De kosten van het fonds nemen toe, ook in 2019. Het verantwoordingsorgaan vraagt daarom opnieuw aandacht voor kostenbewustzijn. In 2018 was de kostenstijging vooral te verklaren door externe factoren. In 2019 is er een aantal interne factoren, zoals de implementatie van het OGM, waardoor de kosten stijgen. Inmiddels wordt bij veel beslissingen een kostenparagraaf toegevoegd en is er in het jaarverslag een apart hoofdstuk over kosten. Ook staat kostenreductie goed op het netvlies bij het nieuwe uitvoerend bestuur en algemeen bestuur. Het verantwoordingsorgaan is van mening dat inzicht een goede eerste stap is, maar dat de focus nu moet naar sturing op daadwerkelijke kostenreductie. Ook komend jaar zal het verantwoordingsorgaan de resultaten hiervan blijven volgen.

Integraal risicomanagement

Risicomanagement heeft het afgelopen jaar continu aandacht van het bestuur gekregen. Er is een nieuw financieel risico dashboard geïmplementeerd, de risicohouding ten opzichte van niet-financiële risico's is bepaald en wordt gerapporteerd, er heeft een Integrale Risico Inventarisatie en een Systematische Integriteitsrisico Analyse (SIRA) plaatsgevonden. Daarnaast is er een beleid Integraal Risicomanagement en een Jaarplan Risk 2019 vastgesteld. De rapportages worden continu verbeterd en aangepast. Risicomanagement staat prominent op de agenda van het bestuur!

Ook is er een start gemaakt met de implementatie van IORP II, waarvoor sleutelfuncties op het gebied van risicobeheer, actuarieel en interne audit zijn ingericht met onderscheid tussen functiehouder en functievervuller.

Het verantwoordingsorgaan vindt dit goede ontwikkelingen en moedigt het bestuur aan hier ook in 2020 mee door te gaan.

Oordeel verantwoordingsorgaan

Het verantwoordingsorgaan heeft op basis van de verstrekte informatie en alles afwegende geconcludeerd dat het bestuur in 2019 afdoende rekening heeft gehouden met de verschillende belanghebbenden en op zorgvuldige en evenwichtige wijze invulling heeft gegeven aan zijn taak.
Het verantwoordingsorgaan dankt het bestuur voor de intensieve en constructieve wijze van overleg.

Ten slotte

Het oordeel van het verantwoordingsorgaan betreft de besluiten van het bestuur in 2019, maar we kunnen niet heen om de impact van COVID-19 na jaarafsluiting. Hoewel de financiële gevolgen voor het fonds nu nog niet geheel duidelijk zijn, kan gesteld worden dat de impact groot is. Er is door het bestuur verhoogde dijkbewaking ingezet en het verantwoordingsorgaan wordt bijna dagelijks op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen, de dekkingsgraad en de marktwaarde van de beleggingen.
Het verantwoordingsorgaan zal de besluiten die het bestuur neemt naar aanleiding van deze crisis met belangstelling volgen en toetsen conform zijn rol.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft in de gezamenlijke vergadering met het verantwoordingsorgaan van 14 mei 2020 het verslag en het oordeel met het verantwoordingsorgaan besproken. Het bestuur waardeert de betrokkenheid en het zorgvuldige werk van het verantwoordingsorgaan en de geleverde observaties en commentaren. De door het verantwoordingsorgaan opgebrachte thema's zijn heel herkenbaar voor het bestuur.

Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor de in het verslagjaar afgegeven adviezen en de intensieve en constructieve dialogen.

JAAR REKENING

2019

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

BALANS PER 31 DECEMBER

(na resultaatbestemming, bedragen in miljoenen euro's)

	2019	2018
Activa		
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
• Vastgoed **(1)**	356,7	327,2
• Aandelen **(2)**	1.725,5	1.401,4
• Vastrentende waarden **(3)**	1.694,9	1.520,1
• Derivaten **(4)**	52,5	21,2
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	3.829,6	3.269,9
Deelnemingen **(5)**	5,0	5,0
Vorderingen en overlopende activa **(6)**	0,6	3,7
Liquide middelen **(7)**	1,2	1,1
Totaal activa	**3.836,4**	**3.279,7**
Passiva		
Stichtingskapitaal en reserves **(8)**		
• Bestemmingsreserves	39,2	34,7
• Overige reserves	159,7	219,7
Totaal stichtingskapitaal en reserves	198,9	254,4
Technische voorzieningen		
• Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds **(9)**	3.514,7	2.931,6
Derivaten **(4)**	120,2	91,3
Schulden en overlopende passiva **(10)**	2,6	2,4
Totaal passiva	**3.836,4**	**3.279,7**

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 64 tot en met 74.

REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

	2019	2018
Baten en lasten pensioenactiviteiten		
Premies **(11)**	102,0	100,1
Waardeoverdrachten, per saldo **(12)**	1,8	1,9
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
• Pensioenopbouw **(13)**	–110,4	–106,4
• Indexering **(14)**	0,4	–24,0
• Rentetoevoeging **(15)**	7,1	7,3
• Wijziging rekenrente **(16)**	–510,1	–129,5
• Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten **(17)**	36,5	29,5
• Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo **(18)**	–2,1	–1,9
• Wijziging actuariële grondslagen **(19)**	–4,6	27,2
• Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen **(20)**	0,1	–3,1
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfonds	–583,1	–200,9
Pensioenuitkeringen **(21)**	–33,7	–27,2
Pensioenuitvoeringskosten **(22)**	–4,5	–4,2
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	**–517,5**	**–130,3**
Baten en lasten beleggingsactiviteiten		
Directe beleggingsopbrengsten **(23)**	–0,3	12,5
Indirecte beleggingsopbrengsten **(23)**	469,3	–122,2
Kosten van vermogensbeheer **(23)**	–7,0	–6,3
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten **(24)**	–	1,1
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	**462,0**	**–114,9**
Resultaat	**–55,5**	**–245,2**

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 90 tot en met 98.

KASSTROOMOVERZICHT

(bedragen in miljoenen euro's)

	2019	2018
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premies	102,3	124,8
Ontvangen waardeoverdrachten	2,7	2,4
Betaalde pensioenuitkeringen	-33,7	-26,9
Betaalde waardeoverdrachten	-0,9	-0,5
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-5,0	-5,1
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	**65,4**	**94,7**
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Verkopen beleggingen	2.350,9	260,3
Verkopen en afwikkeling derivaten, per saldo	-94,1	71,1
Directe beleggingsopbrengsten	9,8	10,1
Aankopen beleggingen	-2.265,8	-431,0
Mutatie tegoeden en schulden kredietinstellingen	-59,9	1,1
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-6,2	-6,4
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten	-	0,7
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	**-65,3**	**-94,1**
Mutatie liquide middelen	**0,1**	**0,6**

TOELICHTING ALGEMEEN

Activiteiten

Het doel van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan werknemers en oud-werknemers in een cabinefunctie met een arbeidscontract vallend onder de cao voor KLM-cabinepersoneel en voor cabinepersoneel in algemene dienst bij KLM Cityhopper B.V. Uitgezonderd zijn assistent-pursers, pursers en senior pursers die tot het zogeheten Kerncorps Cabinepersoneel behoren. Het pensioenfonds is als ondernemingspensioenfonds ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 41198994.

Pensioenregeling

Ouderdomspensioen

Het pensioenfonds kent drie regelingen voor ouderdomspensioen: een voorwaardelijke eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) en een middelloonregeling (pensioenreglement 2008B). Daarnaast kent het pensioenfonds de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP).

Het ouderdomspensioen is in de voorwaardelijke eindloonregeling bij volledige indexering gebaseerd op het laatstverdiende salaris en het aantal deelnemersjaren. Het eindloonsysteem is alleen van toepassing op individuele salarisverhogingen en dus niet op collectieve salarisverhogingen. De pensioenopbouw bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,17% van de pensioengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. In de middelloonregeling is het ouderdomspensioen gebaseerd op het gemiddelde salaris tijdens de diensttijd en het aantal deelnemersjaren en bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,33% van de pensioengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. In beide regelingen is de pensioengrondslag gelijk aan het pensioengevend salaris verminderd met een franchise.
Het pensioengevend loon is gelijk aan twaalfmaal het maandsalaris (inclusief eventuele leeftijdstoeslag), uitgaande van volle productie, verhoogd met 16,33% in verband met vakantietoeslag en eindejaarsuitkering en de deelnemersbijdragecompensatie. Het pensioengevend loon is gemaximeerd op EUR 107.593 (2018: EUR 105.075) als gevolg van de fiscale maximering. De franchise is gelijk aan 100/66,28 van de AOW-uitkering voor een gehuwde en bedraagt EUR 15.599.

De normpensioendatum is de eerste dag van de maand waarin de deelnemer 60 jaar wordt.
De deelnemers kunnen binnen bepaalde grenzen kiezen wanneer zij met pensioen gaan. De vroegst mogelijke pensioendatum is de dag waarop de deelnemer 50 jaar wordt. Het is mogelijk om later met pensioen te gaan, maar uiterlijk op de dag waarop de deelnemer de AOW-gerechtigde leeftijd bereikt. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van deeltijdpensioen. Deeltijdpensioen kan ingaan in de periode tussen de leeftijd van 50 jaar en één maand voorafgaand aan de dag waarop de AOW-gerechtigde leeftijd wordt bereikt. Verder kunnen de deelnemers kiezen voor een tijdelijke verhoging of verlaging van het pensioen, met als omslagpunt de AOW-gerechtigde leeftijd, waarbij de laagste uitkering niet lager is dan 75% van de hoogste uitkering.

Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) vult het ouderdomspensioen uit de basispensioenregeling aan met een extra levenslang ouderdomspensioen vanaf de normpensioenleeftijd van 60 jaar. Deelname aan de regeling is vrijwillig. Na beëindiging van deelname kan eenmalig opnieuw tot de regeling worden toegetreden. De deelnemers betalen een extra premie die wordt ingehouden op het nettoloon. Over het te zijner tijd uit te keren pensioen is geen loonbelasting of inkomstenbelasting verschuldigd.
De levenslange aanvullende uitkering kan op pensioendatum worden omgezet in een tijdelijke aanvullende uitkering tot de AOW-gerechtigde leeftijd. Het is mogelijk om uiterlijk op pensioendatum de levenslange uitkering te laten afkopen. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van uitgestelde afkoop, dat wil zeggen een eenmalige uitkering aan de nabestaanden bij overlijden van de deelnemer.

Partnerpensioen

Het facultatief partnerpensioen is op risicobasis verzekerd. De verzekering voor deelnemers met een samenlevingscontract vangt aan op het moment waarop KLM een samenlevingsverband erkent.
De deelnemer en de partner kunnen gezamenlijk van deze verzekering afzien. Het pensioen bedraagt zowel in de voorwaardelijke eindloonregeling als in de middelloonregeling per deelnemersjaar 1% van de laatste pensioengrondslag. Toekomstige jaren van deelneming tot de normpensioendatum zijn meeverzekerd. Verder kunnen deelnemers zich via het pensioenfonds ook vrijwillig verzekeren voor het Anw-hiaat.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of, bij het volgen van een opleiding waarvoor recht op studiefinanciering bestaat, tot de 27-jarige leeftijd. Indien het pensioen is ingegaan vóór 1 januari 2015 wordt de uitkering, bij het volgen van een opleiding waarvoor recht op studiefinanciering bestaat, verstrekt tot de leeftijd van 25 jaar. Het wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 14% van het (bereikbare) ouderdomspensioen.

Arbeidsongeschiktheidspensioen

In geval van volledige en duurzame arbeidsongeschiktheid (IVA) van de deelnemer wordt een arbeidsongeschiktheidspensioen uitgekeerd. De uitkering gaat in na afloop van het tweede ziektejaar. Daarnaast wordt de pensioenopbouw volledig en premievrij voortgezet. Dit geldt eveneens voor de verzekering van het facultatief partnerpensioen en voor het Anw-hiaatpensioen.

Bij volledige of gedeeltelijke niet-duurzame arbeidsongeschiktheid (WIA) gaat het pensioen in op het moment waarop de loongerelateerde WIA-uitkering eindigt. Het arbeidsongeschiktheidspensioen is een percentage van het pensioen dat wordt uitgekeerd bij volledige arbeidsongeschiktheid. Bij een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid tussen 35% en 80% wordt de pensioenopbouw premievrij voortgezet, afhankelijk van de mate van arbeidsongeschiktheid. Premievrije voortzetting geldt ook voor de verzekering van het facultatief partnerpensioen, maar niet voor de verzekering van het Anw-hiaatpensioen.

In geval van een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid van minder dan 35% bestaat geen recht op arbeidsongeschiktheidspensioen. De pensioenopbouw wordt wel premievrij voortgezet en is afhankelijk van de mate van arbeidsongeschiktheid.

Het arbeidsongeschiktheidspensioen wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid duurt, maar uiterlijk tot de normpensioendatum.

Reductiebepalingen/CDC-regeling

Indien in enig jaar de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, ontoereikend is om de pensioenopbouw in dat jaar te financieren, wordt de pensioenopbouw verlaagd, tenzij anderszins in het premietekort kan worden voorzien. In dit verband wordt de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, getoetst aan een zogenoemde toetspremie. De toetspremie is de hoogste van de gedempte kostendekkende premie en een gedempte premie waarbij de actuarieel benodigde premie voor de pensioenopbouw wordt berekend op basis van een rentevoet van 3,2% en de solvabiliteitsopslag wordt vastgesteld op 21,3%. Indien in enig jaar de totale premie lager is dan de toetspremie, wordt de pensioenopbouw in dat jaar zodanig verlaagd, dat de (verlaagde) toetspremie weer gelijk is aan de totale premie. Hierbij wordt eerst de backserviceverhoging in de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) naar rato verminderd. Indien de totale premie na deze verlaging van de pensioenopbouw nog steeds lager is dan de toetspremie, wordt de reguliere pensioenopbouw van alle deelnemers verlaagd naar rato van het resterende premietekort.

Het voorgaande betekent dat het verzekeringstechnisch risico en het beleggingsrisico volledig bij het pensioenfonds en daarmee indirect bij de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden ligt. KLM kan hiervoor niet worden aangesproken.

Indexering

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de loonronden bij KLM.

Verder streeft het pensioenfonds ernaar de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (actieve en gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de niet-afgeleide consumentenprijsindex.

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden. Het bestuur van het pensioenfonds beoordeelt jaarlijks op basis van de financiële positie van het fonds of de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers, de premievrije pensioenrechten van (actieve en) gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen kunnen worden verhoogd.

Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, waarbij de indexering op een zodanig niveau wordt vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan ten hoogste een vijfde deel van het vermogen beschikbaar voor inhaalindexering worden aangewend.

Financiering en premie

De pensioenregeling is een zogenoemde Collective Defined Contribution-regeling, verkort ook wel CDC-regeling genoemd. Dit houdt in dat de aangesloten werkgever jaarlijks een vaste premie betaalt voor de opbouw van pensioenrechten. Dit betekent dat voor een langere periode een vaste premie is afgesproken. Zoals hiervoor onder Reductiebepalingen als onderdeel van de pensioenregeling is beschreven, heeft KLM geen enkele verplichting tot het betalen van aanvullende bedragen, ook niet als bij het pensioenfonds een vermogenstekort ontstaat. Hier staat tegenover dat KLM (in geval van een overschot bij het pensioenfonds) geen recht heeft op terugstorting van en/of korting op de vaste premie.

Voor 2019 is de vaste premie vastgesteld op 36,3% (2018: 36,3%) van de totale pensioengrondslagsom exclusief de deelnemersbijdragecompensatie (DBC) en inclusief een opslag voor maandbetaling. De vaste premie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,6% (2018: 1,6%) van de bijdragegrondslag in geval van verzekering van het facultatief partnerpensioen en met een deelnemersbijdrage van EUR 21,60 per maand (2018: EUR 21,40 per maand) in geval van verzekering van het Anw-hiaat. Vanaf 1 januari 2018 kunnen deelnemers zelf de hoogte van de premie aan de NAP-regeling bepalen tot maximaal het nettosalaris. Indien het collectieve premievolume van de NAP-regeling in enig jaar hoger wordt dan 4% van de NAP-grondslag exclusief de compensatie voor levensloopbijdrage, kan het bestuur besluiten de inleg te beperken. De deelnemersbijdrage ten behoeve van NAP bedraagt gemiddeld 2,4% (2018: 2,3%) van de bijdragegrondslag.

Indien de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, niet toereikend is om de pensioenopbouw in dat jaar te financieren, kunnen de arbeidsvoorwaardelijke partijen afspreken de deelnemersbijdrage voor de reguliere pensioenopbouw te verhogen ter (gedeeltelijke) voorkoming van de hiervoor onder Reductiebepalingen beschreven korting van de pensioenopbouw.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfondsen (RJ 610).

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling, dat wil zeggen de veronderstelling dat de continuïteit gewaarborgd is en de activiteiten in de afzienbare toekomst zullen worden voortgezet.

Deze jaarrekening heeft betrekking op het verslagjaar 2019, dat is geëindigd op 31 december 2019.

De bedragen in de jaarrekening luiden in euro's.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruikgemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening.

Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingsopbrengsten

De beleggingen bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen, voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsopbrengsten. Zij bestaan uit de directe en indirecte opbrengsten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsopbrengsten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden op het moment van verkrijging gewaardeerd tegen de verkrijgingsprijs, dat wil zeggen inclusief een eventuele toetreedvergoeding. Vervolgens worden de participaties gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde of de meest recent beschikbare intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaarde van de onderliggende activa en verplichtingen. Dit is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben.

De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2019	2018	2017
Amerikaanse dollar	1,1225	1,1431	1,2008
Canadese dollar	1,4556	1,5613	1,5045
Australische dollar	1,5969	1,6238	1,5352
Japanse yen	121,9877	125,4207	135,2700
Britse pond	0,8474	0,8975	0,8876
Zwitserse frank	1,0870	1,1269	1,1701
Zweedse kroon	10,5078	10,1350	9,8315

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin rechtstreeks wordt geparticipeerd, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien de koersvorming van beursgenoteerde aandelen niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) wordt getaxeerd door de externe managers op basis van richtlijnen die algemeen worden toegepast in de private equity en venture capital branche.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging. De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van één of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor één of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen. Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valutaproduct, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten: valutatermijncontracten, aandelenfutures en interest rate swaps.

Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Een aandelenfuture is een op een beurs verhandelbaar termijncontract met verplichte levering van aandelen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde prijs. Naast futures met als onderliggende waarde een specifiek aandeel bestaan ook aandelenindexfutures. Dit zijn futures met als onderliggende waarde een bepaalde aandelenindex. Het verschil tussen het niveau van de aandelenindex dat is vastgelegd in het futurecontract en het werkelijke niveau van de index wordt afgerekend (cash settlement).

Een interest rate swap of renteswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om gedurende een vooraf vastgestelde periode rentestromen in dezelfde valuta te ruilen. Bij de meeste renteswaps wordt

een variabele rente geruild tegen een vaste rente. De variabele rente is gebaseerd op de geldmarktrente, waarbij als referentie Euribor of Eonia wordt gehanteerd. De vaste rente is meestal gebaseerd op de marktrente van staatsobligaties.

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingsmodellen.

Deelnemingen

Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid. De geamortiseerde kostprijs komt in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Stichtingskapitaal en reserves

Het stichtingskapitaal en de overige reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle activa en verplichtingen, inclusief voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen zijn verwerkt in de balans.

Binnen het stichtingskapitaal en de overige reserves is een aantal bestemmingsreserves gevormd met een specifieke bestemming. Dit betreffen de toeslagreserve en de premiereserve. Een nadere toelichting van deze reserves is opgenomen in paragraaf Stichtingskapitaal en reserves van de algemene toelichting op pagina 71 en 72. De bestemmingsreserves worden niet meegeteld bij het bepalen van de dekkingsgraad.

Voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuarieel berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en partnerpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers.

De voorziening met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen van de bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers. Bij de vaststelling van de voorziening voor toekomstige pensioenopbouw voor arbeidsongeschikte deelnemers wordt rekening gehouden met de verwachte toekomstige stijgingen van de pensioengrondslag. Dit vanwege het onvoorwaardelijke karakter van de toezegging. Daarbij wordt uitgegaan van de minimale algemene looninflatie (zonder ingroeipad) die volgt uit artikel 23a, lid 1 onderdeel a, Besluit FTK. De voorziening voor nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers is gelijk aan de som van de in de jaarpremie van het

verslagjaar en de jaarpremie van het vorige jaar begrepen opslag voor het risico van arbeidsongeschiktheid.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:
- rekenrente actuele rentetermijnstructuur DNB (ongewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2018 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Willis Towers Watson model 2018 (ongewijzigd);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw tweeënhalf jaar (ongewijzigd);
- excassokosten 1,9% van de voorziening (ongewijzigd).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2019 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 0,7% worden afgeleid (2018: 1,4%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 20 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt. Voor looptijden langer dan 20 jaar wordt de swapcurve per balansdatum aangepast door de onderliggende éénjaarsforwardrente te extrapoleren naar een lange termijn verwacht renteniveau, de zogenoemde ultimate forward rate (UFR). De UFR wordt vastgesteld als 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke 1-jaar 20-jaarsforwardrentes. In de door DNB gevolgde methodiek beweegt de rente vanaf 21 jaar geleidelijk in de richting van de UFR, doordat de forwardrente wordt gemiddeld met de UFR. De UFR bedraagt ultimo 2019 2,1% (2018: 2,3%).

Schulden
Schulden worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs, die in het algemeen overeenkomt met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen
De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderingsgrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Directe beleggingsopbrengsten
Rente wordt ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarop deze betrekking heeft. Dividend wordt in de rekening van baten en lasten verwerkt op het moment van beschikbaarstelling.

Premies
Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen en extra premies worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan. Dit is de periode waarin de premiekorting of extra premie onvoorwaardelijk is geworden.

Waardeoverdrachten
Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen

Pensioenopbouw
De pensioenopbouw wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt. De verplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering
De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen
De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente
Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten
De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten
De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen
Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen
Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Kosten
Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht
Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

TOELICHTING OP DE BALANS

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa

1 Vastgoed

	2019	2018
Beursgenoteerd	127,6	99,8
Niet-beursgenoteerd	229,1	227,4
Totaal	**356,7**	**327,2**

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

	2019	2018
Winkels	111,0	101,9
Kantoren	88,3	81,0
Bedrijfsruimten	41,0	37,6
Woningen	60,7	55,6
Overig	55,7	51,1
Totaal	**356,7**	**327,2**

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2019	2018
Europa	189,4	165,5
Verenigde Staten	95,4	93,1
Azië	71,9	68,6
	356,7	**327,2**

De volgende (onderliggende) beleggingen maken meer dan 5% uit van de totale vastgoedportefeuille:

	2019	2018
Tuckerman US REIT Index CTF Fund	21,4	23,2
INVESCO RE EUROPEAN FUND	17,7	17,4

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 0,4 miljoen (2018: EUR 3,3 miljoen).

Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van totaal EUR 0,4 miljoen (2018: EUR 3,4 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

2 Aandelen

	2019	2018
Beursgenoteerd	1.593,1	1.308,4
Niet-beursgenoteerd (private equity)	132,4	93,0
Totaal	**1.725,5**	**1.401,4**

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

	2019	2018
Financiële instellingen	326,5	293,3
Informatietechnologie	343,0	237,7
Energie	71,4	70,0
Telecommunicatie	59,4	54,1
Consument cyclisch	209,4	174,3
Consument defensief	134,5	122,7
Industrie	195,8	150,2
Basismaterialen	95,1	71,8
Gezondheidszorg	158,6	124,1
Nutsbedrijven	69,1	68,5
Overig	62,7	34,7
Totaal	**1.725,5**	**1.401,4**

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2019	2018
Europa	292,4	293,8
Noord-Amerika	993,8	718,3
Midden- en Zuid-Amerika	40,2	30,7
Azië	336,0	303,5
Overig	63,1	55,1
Totaal	**1.725,5**	**1.401,4**

In 2019 is een herstructurering van de Blue Sky aandelenfondsen portefeuille doorgevoerd. Om deze reden is de samenstelling naar regio aangepast naar de nieuwe regio-indeling. Voor de vergelijkbaarheid zijn ook de cijfers van vorig verslagjaar aangepast.

Het pensioenfonds heeft voor EUR 0,5 miljoen (2018: EUR 0,1 miljoen) belegd in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen bedraagt totaal EUR 53,5 miljoen (2018: EUR 76,5 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van totaal EUR 56,1 miljoen (2018: EUR 80,1 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

3 Vastrentende waarden

	2019	2018
Staatsobligaties	900,2	931,0
Ondernemingsobligaties	303,5	284,2
Totaal beursgenoteerde obligaties	1.203,7	1.215,2
Hypothecaire leningen (woninghypotheken)	328,7	207,7
Overige onderhandse leningen	98,2	92,8
Banktegoeden in rekening-courant	64,3	4,4
Totaal	**1.694,9**	**1.520,1**

De specificatie naar rentetype is als volgt:

	2019	2018
Inflation linked	–	584,3
Vaste rente	1.630,6	931,4
Variabele rente	64,3	4,4
Totaal	**1.694,9**	**1.520,1**

Een deel van de onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) heeft een variabele rente. Door middel van rentederivaten wordt deze variabele rente omgezet in een vaste rente.

De resterende looptijd gebaseerd op de contractuele aflossingsdata is als volgt:

	2019	2018
Korter dan 1 jaar	361,4	233,2
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	200,6	328,7
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	265,9	451,5
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	448,3	248,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	398,5	238,9
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	17,5	11,3
Langer dan 40 jaar	2,7	8,0
Totaal	**1.694,9**	**1.520,1**

De kredietwaardigheid van de portefeuille kan als volgt worden weergegeven:

	2019	2018
AAA-rating	534,1	562,8
AA-rating	189,0	206,0
A-rating	79,1	65,1
BBB-rating	170,8	158,3
Lagere rating dan BBB	319,7	301,1
Geen rating	402,2	226,8
Totaal	**1.694,9**	**1.520,1**

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 328,7 miljoen (2018: EUR 207,7 miljoen) hebben geen rating en zijn dan ook begrepen in het deel van de portefeuille vastrentende waarden zonder rating. In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een viertal beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben evenmin een officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AA.

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2019	2018
Europa	1.123,2	734,5
Verenigde Staten	270,2	425,1
Opkomende markten	296,4	271,2
Overig	5,1	89,3
Totaal	**1.694,9**	**1.520,1**

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille:

	2019	2018
Staatsobligaties Duitsland	384,6	199,4
Staatsobligaties Nederland	134,1	33,3
Staatsobligaties Frankrijk	124,9	122,5
Staatsobligaties Verenigde Staten	3,5	168,4
AeAM Dutch Mortgage Fund	132,5	121,8
Nederlands Hypothekenfonds	88,0	21,3

Het pensioenfonds heeft niet belegd in obligaties KLM of obligaties Air France-KLM.

Van de vastrentende waarden heeft een bedrag van EUR 59,1 miljoen (2018: EUR 1,5 miljoen) betrekking op saldi op margin accounts die worden aangehouden in verband met derivatenposities. De saldi op deze bankrekeningen staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

Een deel van de onderliggende obligatieportefeuille met een totale marktwaarde van EUR 68,6 miljoen (2018: EUR 72,5 miljoen) is gestort in een gesepareerd depot als zekerheid voor derivaten met een negatieve marktwaarde. Deze obligaties staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

4 Derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	Activa	Passiva	Per saldo
2019			
Valutaderivaten	2,8	–42,2	–39,4
Aandelenderivaten	–	–36,8	–36,8
Rentederivaten	49,7	–41,2	8,5
Totaal	**52,5**	**–120,2**	**–67,7**
2018			
Valutaderivaten	4,5	–79,5	–75,0
Aandelenderivaten	–	–	–
Rentederivaten	16,7	–11,8	4,9
Totaal	**21,2**	**–91,3**	**–70,1**

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

	2019		2018	
	Contract-omvang	Markt-waarde	Contract-omvang	Markt-waarde
Valutatermijncontracten				
Gekocht	386,7	0,3	111,9	0,2
Verkocht	2.107,8	–39,7	1.811,5	–75,2
Aandelenfutures				
Verkocht	370,6	–36,8	–	–
Interest rate swaps				
Gekocht	712,9	8,5	723,4	4,9

Valutaderivaten zijn in dit overzicht aangeduid als verkocht indien de positie in euro's long is en de positie in vreemde valuta's short is. Deze contracten zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken.

Als gekocht aangeduide interest rate swaps zijn zogenoemde receiver swaps, waarbij een vaste rente wordt ontvangen en een variabele rente wordt betaald. Door middel van de interest rate swaps wordt het rentemismatchrisico verkleind.

De aandelenfutures betreffen MSCI ACWI futures (future op een index die is samengesteld uit een mandje met wereldwijde aandelen van zowel ontwikkelde als opkomende landen). Door middel van de futures werd op efficiënte wijze een long positie of een short positie in de onderliggende waarden ingenomen.

Deze contracten zijn afgesloten in het kader van een tactische assetallocatiebeslissing. De waardeveranderingen van futures worden dagelijks afgerekend, zodat de waarde per balansdatum gering is.

De valutatermijncontracten en interest rate swaps zijn niet-beursgenoteerde contracten. De aandelenfutures zijn beursgenoteerde contracten.

De valutatermijncontracten hebben een looptijd korter dan een jaar.

De portefeuille gekochte interest rate swaps is als volgt samengesteld naar looptijden:

	2019		2018	
	Contract-omvang	Markt-waarde	Contract-omvang	Markt-waarde
Korter dan 10 jaar	35,0	-0,4	-	-
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	167,7	-11,3	295,2	-3,2
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	450,2	12,4	390,2	7,5
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	50,0	8,4	38,0	0,6
Langer dan 40 jaar	10,0	-0,6	-	-
Totaal	**712,9**	**8,5**	**723,4**	**4,9**

De volgende tegenpartijen maken meer dan 5% uit van de totale (positieve) marktwaarde:

	2019	2018
NatWest Markets	35,6	-
Morgan Stanley	13,9	12,1
ABN Amro	3,0	1,1
Royal Bank of Scotland	-	5,2
Barclays	-	1,2

Voor derivaten met een positieve marktwaarde zijn zekerheden verkregen tot een bedrag van totaal EUR 36,6 miljoen (2018: EUR 5,2 miljoen). Voor derivaten met een negatieve marktwaarde zijn zekerheden gegeven tot een bedrag van totaal EUR 68,6 miljoen (2018: EUR 72,5 miljoen).

5 Deelnemingen

Onder deelnemingen is opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V., statutair gevestigd in Amstelveen.

	2019	2018
Totaal	**5,0**	**5,0**

De mutaties zijn als volgt:

	2019	2018
Balanswaarde begin van het jaar	5,0	4,6
Resultaat	–	0,4
Balanswaarde eind van het jaar	**5,0**	**5,0**

6 Vorderingen en overlopende activa

	2019	2018
Werkgever	–	0,2
Dividenden	–	2,7
Bronbelastingen	0,4	0,4
Overige vorderingen en overlopende activa	0,2	0,4
Totaal	**0,6**	**3,7**

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

7 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

	2019	2018
Banktegoeden in rekening-courant	1,2	1,1
Totaal	**1,2**	**1,1**

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 35,0 miljoen (2018: EUR 35,0 miljoen).

Passiva

8 Stichtingskapitaal en reserves

	Bestemmings-reserves	Overige reserves	Totaal
2019			
Stand begin van het jaar	34,7	219,7	254,4
Resultaat	4,5	−60,0	−55,5
Stand eind van het jaar	**39,2**	**159,7**	**198,9**
2018			
Stand begin van het jaar	35,8	463,8	499,6
Resultaat	−1,1	−244,1	−245,2
Stand eind van het jaar	**34,7**	**219,7**	**254,4**

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting.

De mutaties in de bestemmingsreserves zijn als volgt:

	Toeslag-reserve	Premie-reserve	Totaal
2019			
Stand begin van het jaar	8,4	26,3	34,7
Resultaat	1,0	3,5	4,5
Stand eind van het jaar	**9,4**	**29,8**	**39,2**
2018			
Stand begin van het jaar	8,3	27,5	35,8
Resultaat	0,1	−1,2	−1,1
Stand eind van het jaar	**8,4**	**26,3**	**34,7**

Van het resultaat over 2019 EUR 55,5 miljoen negatief (2018: EUR 245,2 miljoen negatief) is EUR 1,0 miljoen gedoteerd aan de toeslagreserve (2018: EUR 0,1 miljoen), EUR 3,5 miljoen gedoteerd aan de premiereserve (2018: EUR 1,2 miljoen onttrokken) en EUR 60,0 miljoen onttrokken aan de overige reserves (2018: EUR 244,1 miljoen).

De toeslagreserve is bestemd voor de financiering van de aanvullende indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers. In het verslagjaar is EUR 1,0 miljoen (2018: EUR 0,1 miljoen) rente toegevoegd op basis van het totaalrendement van de beleggingen.

De mutaties in de premiereserve zijn als volgt:

	2019	2018
Stand begin van het jaar	26,3	27,5
Toevoeging rente verslagjaar	3,8	−0,9
Onttrekking verslagjaar	−0,3	−0,3
Stand eind van het jaar	**29,8**	**26,3**

De rentetoevoeging van EUR 3,8 miljoen (2018: negatief EUR 0,9 miljoen) is gebaseerd op het totale beleggingsrendement over 2019. De onttrekking in 2019 van EUR 0,3 miljoen (2018: EUR 0,3 miljoen) heeft betrekking op de tot en met 2020 hogere pensioengrondslag voor de deelnemers aan de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B). Naast de bovenstaande bestemming kan de premiereserve ook worden aangewend voor egalisatie van toekomstige werknemerspremies.

De bestemmingsreserves blijven buiten beschouwing bij de bepaling van het aanwezig vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets van DNB en de berekening van de dekkingsgraad.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 80 tot en met 89.

9 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld:

	2019		2018	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Actieve deelnemers	9.961	2.442,8	9.838	2.120,3
Arbeidsongeschikte deelnemers	219	105,0	210	85,0
Gewezen deelnemers	2.633	197,4	2.577	161,2
Ingegaan ouderdomspensioen	1.604	672,4	1.365	485,0
Ingegaan partnerpensioen	85	31,0	77	24,9
Ingegaan wezenpensioen	52	0,6	49	0,5
Totaal pensioenuitkeringen	14.554	3.449,2	14.116	2.876,9
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)		65,5		54,7
Totaal	**14.554**	**3.514,7**	**14.116**	**2.931,6**

De voorziening pensioenverplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit:

	2019	2018
Opgebouwde pensioenrechten	71,6	60,7
Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	21,3	12,8
Ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen	6,4	6,0
Totaal arbeidsongeschikte deelnemers	99,3	79,5
Zieke deelnemers en nog niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	5,7	5,5
Totaal	**105,0**	**85,0**

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2019	2018
Korter dan 1 jaar	52,8	44,4
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	257,5	222,0
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	429,7	378,4
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	1.048,5	896,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	932,1	758,2
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	547,4	436,6
Langer dan 40 jaar	246,7	195,5
Totaal	**3.514,7**	**2.931,6**

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2019	2018
Stand begin van het jaar	2.931,6	2.730,7
Reguliere pensioenopbouw	84,3	79,4
Extra pensioenopbouw	0,3	0,3
Individuele salarisontwikkeling	23,8	24,8
Opslag pensioenuitvoeringskosten	2,0	1,9
Inkomende waardeoverdrachten	3,1	2,3
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,0	-0,4
Rentetoevoeging	-7,1	-7,3
Wijziging rekenrente	510,1	129,5
Indexering	-0,4	24,0
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-35,8	-29,0
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-0,7	-0,5
Wijziging actuariële grondslagen	4,6	-27,2
Actuariële resultaten	-0,1	3,1
Stand eind van het jaar	**3.514,7**	**2.931,6**

De extra pensioenopbouw van EUR 0,3 miljoen (2018: EUR 0,3 miljoen) heeft betrekking op de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2019 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 0,7% worden afgeleid. Ultimo 2018 was de afgeleide rekenrente 1,4%.

10 Schulden en overlopende passiva

	2019	2018
Toekomstige premiekorting deelnemers	0,3	0,2
Belastingen en premies sociale verzekeringen	1,0	0,8
Pensioenuitkeringen	0,6	0,8
Overige schulden en overlopende passiva	0,7	0,6
Totaal	**2,6**	**2,4**

De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Overige informatie beleggingen

Beleggingsportefeuille

De totale beleggingsportefeuille bedraagt EUR 3.709,2 miljoen (2018: EUR 3.181,9 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2019	2018
Vastgoed	356,7	327,2
Aandelen	1.725,5	1.401,4
Vastrentende waarden	1.694,9	1.520,1
Derivaten activa	52,5	21,2
Derivaten passiva	-120,2	-91,3
Totaal exclusief vorderingen en schulden	3.709,4	3.178,6
Vorderingen en overlopende activa	0,4	3,3
Schulden en overlopende passiva	-0,6	-
Totaal	**3.709,2**	**3.181,9**

Marktwaarde beleggingen

De marktwaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe marktnoteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten. Hiertoe worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools waarvan de beleggingen een directe marktnotering hebben.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten, zoals interest rate swaps en valutatermijncontracten, betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Tot deze categorie worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens. Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties. De waardering is gebaseerd op voor deze sectoren geldende richtlijnen. Hiertoe worden ook woninghypotheken gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt-notering	Afgeleide markt-notering	Waarde-rings-modellen en -technieken	Totaal
2019				
Vastgoed	127,6	–	229,1	356,7
Aandelen	1.593,1	–	132,4	1.725,5
Vastrentende waarden	1.268,0	98,2	328,7	1.694,9
Derivaten activa	–	52,5	–	52,5
Derivaten passiva	–36,8	–83,4	–	–120,2
Totaal	**2.951,9**	**67,3**	**690,2**	**3.709,4**
2018				
Vastgoed	99,8	–	227,4	327,2
Aandelen	1.279,9	28,5	93,0	1.401,4
Vastrentende waarden	1.219,6	92,8	207,7	1.520,1
Derivaten activa	–	21,2	–	21,2
Derivaten passiva	–	–91,3	–	–91,3
Totaal	**2.599,3**	**51,2**	**528,1**	**3.178,6**

Mutaties beleggingen

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast-rentende waarden	Totaal
2019				
Balanswaarde begin van het jaar	327,2	1.401,4	1.520,1	3.248,7
Aankopen	36,3	1.348,1	881,4	2.265,8
Verkopen	−53,5	−1.383,3	−914,1	−2.350,9
Waardeveranderingen	46,7	359,3	147,6	553,6
Mutatie deposito's en liquiditeiten			59,9	59,9
Balanswaarde eind van het jaar	**356,7**	**1.725,5**	**1.694,9**	**3.777,1**
2018				
Balanswaarde begin van het jaar	301,9	1.425,8	1.352,3	3.080,0
Aankopen	76,8	174,4	179,8	431,0
Verkopen	−69,0	−127,1	−64,2	−260,3
Waardeveranderingen	17,5	−71,7	53,3	−0,9
Mutatie deposito's en liquiditeiten			−1,1	−1,1
Balanswaarde eind van het jaar	**327,2**	**1.401,4**	**1.520,1**	**3.248,7**

De mutaties in de portefeuille valutaderivaten (valutatermijncontracten) zijn als volgt:

	2019	2018
Balanswaarde begin van het jaar	−75,0	89,5
Verkopen en afwikkeling, per saldo	133,9	−24,3
Waardeveranderingen	−98,3	−140,2
Balanswaarde eind van het jaar	**−39,4**	**−75,0**
Derivaten activa	2,8	4,5
Derivaten passiva	−42,2	−79,5
Per saldo	**−39,4**	**−75,0**

De mutaties in de portefeuille aandelenderivaten (aandelenfutures) zijn als volgt:

	2019	2018
Balanswaarde begin van het jaar	–	–
Verkopen en afwikkeling, per saldo	–	–
Waardeveranderingen	–36,8	–
Balanswaarde eind van het jaar	**–36,8**	**–**
Derivaten activa	–	–
Derivaten passiva	–36,8	–
Per saldo	**–36,8**	**–**

De mutaties in de portefeuille rentederivaten (interest rate swaps) zijn als volgt:

	2019	2018
Balanswaarde begin van het jaar	4,9	32,9
Verkopen en afwikkeling, per saldo	–39,8	–46,8
Verandering lopende rente	–2,4	–0,1
Waardeveranderingen	45,8	18,9
Balanswaarde eind van het jaar	**8,5**	**4,9**
Derivaten activa	49,7	16,7
Derivaten passiva	–41,2	–11,8
Per saldo	**8,5**	**4,9**

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Niet in de balans opgenomen activa

Vanaf 1 januari 2017 dienen BSG Pension Management B.V. en BSG Asset Management B.V. over hun dienstverlening aan het pensioenfonds omzetbelasting te berekenen. De voordruk omzetbelasting op deze kosten kan niet worden teruggevorderd of verrekend. Dit geldt vanaf 1 januari 2017 ook voor de op andere kosten drukkende omzetbelasting. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat omzetbelasting geen kostenpost mag zijn. Het pensioenfonds voert een pensioenregeling uit van KLM N.V., een onderneming die in beginsel omzetbelasting op bedrijfskosten kan verrekenen. Pensioenuitvoeringskosten zijn de facto bedrijfskosten van de onderneming. Het Europese Hof van Justitie heeft in de zogenoemde PPG-zaak bevestigd dat op kosten van pensioenuitvoering voor ondernemingen zoals KLM N.V. geen omzetbelasting mag drukken. Het pensioenfonds tracht door middel van een bezwaarprocedure de als voordruk in rekening gebrachte omzetbelasting terug te vorderen. De Belastingdienst is echter van mening dat geen recht op verrekening of teruggaaf van omzetbelasting bestaat. Het pensioenfonds voert het bezwaartraject na zorgvuldige voorbereiding en na overleg met de Belastingdienst. De uit de bezwaarprocedure voortvloeiende, niet in de balans opgenomen, vordering omzetbelasting bedraagt EUR 1,6 miljoen (2018: EUR 1,1 miljoen).

Investerings- en stortingsverplichtingen

	2019	2018	Maximale looptijd
Vastgoed	7,3	10,2	2 jaar
Private equity	135,9	125,6	7 jaar
Totaal	**143,2**	**135,8**	

Voorwaardelijke verplichtingen

De actuariële waarde van de indexeringsachterstand bedraagt EUR 300,8 miljoen (2018: EUR 158,3 miljoen).

De door actieve deelnemers opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de loonindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Algemene loonronde	Toegekend	Verschil
1 januari 2020	3,02%	0,00%	3,02%
1 januari 2019	1,50%	0,62%	0,88%
1 januari 2018	1,00%	0,23%	0,77%
1 januari 2012	3,03%	0,11%	2,92%

In februari 2020 is een nieuwe cao voor het KLM-cabinepersoneel afgesproken. Onderdeel van deze cao is een loonsverhoging met terugwerkende kracht tot 30 september 2019 van 2%. Deze verhoging heeft geen invloed op het indexatiebesluit van het bestuur. Aangezien de cao in 2020 tot stand is gekomen, is de salarisverhoging niet in de jaarrekening verwerkt, maar opgenomen als ontwikkeling na balansdatum.

De toeslag van 0,23% per 1 januari 2018 was niet verwerkt in de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2017, omdat het bestuursbesluit ter zake na deze datum was genomen. De hiervoor vermelde toeslag 2012 van 0,11% was per 1 januari 2015 toegekend als inhaalindexering.
De door gewezen deelnemers en pensioengerechtigden opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de niet-afgeleide consumentenprijsindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Afgeleide prijsindex	Toegekend	Verschil
1 januari 2020	2,70%	0,00%	2,70%
1 januari 2019	2,10%	0,87%	1,23%
1 januari 2018	1,30%	0,30%	1,00%
1 januari 2017	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2016	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2015	0,70%	0,68%	0,02%
1 januari 2014	0,90%	0,43%	0,47%
1 januari 2013	2,00%	0,00%	2,00%
1 januari 2012	2,30%	0,00%	2,30%

Jaarlijks neemt het bestuur een besluit over de hoogte van de indexatie en een eventuele inhaalindexatie van de pensioenrechten.

RISICOBEHEER

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het tekort van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen bedraagt EUR 693,5 miljoen (2018: tekort EUR 542,4 miljoen):

	2019	2018
Vereiste buffers		
• Rentemismatchrisico	105,9	153,5
• Vastgoedrisico en aandelenrisico	680,6	575,5
• Valutarisico	102,3	109,3
• Commodityrisico	–	–
• Kredietrisico	164,8	143,2
• Verzekeringstechnisch risico	157,4	133,1
• Liquiditeitsrisico	–	–
• Concentratierisico	–	–
• Operationeel risico	–	–
• Actief risico	85,6	72,4
Totaal	1.296,6	1.187,0
Diversificatie van risico's	–443,4	–424,9
Totaal vereist eigen vermogen	853,2	762,1
Aanwezig eigen vermogen	159,7	219,7
Tekort	**693,5**	**542,4**

Het vereist eigen vermogen van EUR 853,2 miljoen (2018: EUR 762,1 miljoen) is gebaseerd op de strategische beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar.

Het aanwezig eigen vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets van DNB is als volgt berekend:

	2019	2018
Totaal stichtingskapitaal en reserves	198,9	254,4
Af: toeslagreserve	–9,4	–8,4
Af: premiereserve	–29,8	–26,3
Aanwezig eigen vermogen FTK	**159,7**	**219,7**

Op grond van het Besluit financieel toetsingskader pensioenfondsen (FTK) mogen de toeslagreserve en de premiereserve niet tot de aanwezige solvabiliteit worden gerekend. De bestemmingsreserves blijven ook voor de berekening van de dekkingsgraad buiten beschouwing.

De aldus berekende nominale dekkingsgraad bedraagt 104,5% (2018: 107,5%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de nettoactiva en de voorziening pensioenverplichtingen. De met het vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 124,3% (2018: 126,0%).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de feitelijke beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 713,3 miljoen (2018: EUR 761,1 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 120,3% (2018: 126,0%). Het vermogenstekort op basis van de feitelijke portefeuille bedraagt EUR 553,6 miljoen (2018: tekort EUR 541,4 miljoen).

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt EUR 145,7 miljoen (2018: EUR 122,2 miljoen). Dit komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,1% (2018: 104,2%).

De beleidsdekkingsgraad bedraagt 104,9% (2018: 115,0%). De beleidsdekkingsgraad is de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden.

De beleidsdekkingsgraad is bepalend voor:
- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. Het herstelplan wordt jaarlijks geactualiseerd.

De beleidsdekkingsgraad is 19,4 procentpunten (2018: 11,0 procentpunten) lager dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad.

Het pensioenfonds heeft ingevolge artikel 138 Pensioenwet in 2019 het bestaande herstelplan geactualiseerd en het geactualiseerde herstelplan ingediend bij DNB. Het herstelplan is goedgekeurd door DNB. In het actuele herstelplan is uitgewerkt hoe het pensioenfonds binnen de wettelijke termijn van 10 jaar vanaf 1 januari 2019 weer beschikt over het strategisch vereist vermogen getoetst aan de beleidsdekkingsgraad. Volgens het herstelplan wordt binnen de termijn van 10 jaar de tekortsituatie opgelost. De belangrijkste bron voor herstel van de dekkingsgraad is het verwachte overrendement (verschil tussen het behaalde rendement op de beleggingen en de benodigde rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen). Gedurende de eerste jaren van de looptijd van het herstelplan kan het pensioenfonds naar verwachting niet volledig indexeren. Hierbij volgt het pensioenfonds het reguliere sturingsbeleid overeenkomstig de wettelijke eisen (het zogenoemde toekomstbestendig indexeren).

De ontwikkeling van de dekkingsgraad in het verslagjaar ten opzichte van de prognose volgens het herstelplan is als volgt:

	2019		2018	
	Realisatie	Herstelplan	Realisatie	Herstelplan
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	107,5%	107,7%	117,0%	117,0%
Premies	−0,7%	−0,7%	−1,0%	−0,8%
Pensioenuitkeringen	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%
Indexering pensioenrechten	0,0%	0,0%	−1,0%	−1,3%
Wijziging rekenrente pensioenverplichtingen	−15,9%	0,0%	−5,3%	0,0%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	16,1%	5,3%	−3,9%	5,7%
Wijziging actuariële grondslagen	−0,2%	0,0%	1,2%	0,0%
Overige oorzaken	−2,5%	0,0%	0,3%	0,0%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	**104,5%**	**112,4%**	**107,5%**	**120,8%**

De gemiddelde rekenrente behorend bij de verwachte kasstromen van de pensioenuitkeringen is in 2019 gedaald van 1,4% tot 0,7%. In het herstelplan wordt uitgegaan van een onveranderde rentetermijnstructuur DNB. Het over 2019 behaalde rendement van 14,6% is beduidend hoger dan het in het herstelplan verwachte rendement van 5,3%. Door de daling van de gemiddelde rekenrente ligt het herstel achter op de verwachting.

In het eerste kwartaal van 2020 is een geactualiseerd herstelplan op basis van de vermogenspositie ultimo verslagjaar bij DNB ingediend. Hierin zijn geen nieuwe herstelmaatregelen opgenomen.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt bepaald door euro inflation linked staatsobligaties, die gekoppeld zijn aan de Europese Harmonized Inflation Consumer Price (excluding tobacco) inflatie-index, te vergelijken met nominale euro staatsobligaties van vergelijkbare looptijden.

De reële dekkingsgraad bedraagt 78,0% (2018: 77,7%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van negatief 0,6% (2018: negatief 0,1%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2019	2018
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	77,7%	79,6%
Premies	−0,8%	−0,9%
Pensioenuitkeringen	−0,1%	−0,1%
Indexering pensioenrechten	0,8%	0,6%
Wijziging rekenrente rentedeel	−12,1%	−2,2%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	3,6%	2,8%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	11,6%	−2,6%
Wijziging actuariële grondslagen	−0,1%	0,9%
Overige oorzaken	−2,6%	−0,4%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	**78,0%**	**77,7%**

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.
De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 84,3% (2018: 93,3%). De wettelijke reële dekkingsgraad zoals bedoeld in artikel 133b Pensioenwet is gelijk aan de actuele beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die ingevolge artikel 137 lid 2b Pensioenwet is vereist voor voorwaardelijke toeslagverlening (indexering) ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a lid 1a en lid 2 Besluit financieel toetsingskader (FTK) pensioenfondsen. De aldus gedefinieerde wettelijke reële dekkingsgraad komt 6,3 procentpunten (2018: 15,6 procentpunten) hoger uit dan de hiervoor vermelde zuivere reële dekkingsgraad.

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vastrentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt voor een deel beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevastperiode. Het rentemismatchrisico wordt verder afgedekt door middel van interest rate swaps.

Het volgende overzicht van de looptijden van de portefeuille vastrentende waarden (nagenoeg alleen obligaties), de technische voorziening en de portefeuille interest rate swaps geeft op hoofdlijnen inzicht in het rentemismatchrisico:

	Vast-rentende waarden	Technische voorziening	Positie vóór rente-derivaten	Interest rate swaps	Netto positie
2019					
Korter dan 1 jaar	361,4	52,8	414,2	–	414,2
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	200,6	257,5	458,1	–	458,1
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	265,9	429,7	695,6	–0,4	695,2
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	448,3	1.048,5	1.496,8	–11,3	1.485,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	398,5	932,1	1.330,6	12,4	1.343,0
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	17,5	547,4	564,9	8,4	573,3
Langer dan 40 jaar	2,7	246,7	249,4	–0,6	248,8
Totaal	**1.694,9**	**3.514,7**	**5.209,6**	**8,5**	**5.218,1**
2018					
Korter dan 1 jaar	233,2	44,4	277,6	–723,4	–445,8
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	328,7	222,0	550,7	–	550,7
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	451,5	378,4	829,9	–	829,9
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	248,5	896,5	1.145,0	292,0	1.437,0
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	238,9	758,2	997,1	397,7	1.394,8
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	11,3	436,6	447,9	38,6	486,5
Langer dan 40 jaar	8,0	195,5	203,5	–	203,5
Totaal	**1.520,1**	**2.931,6**	**4.451,7**	**4,9**	**4.456,6**

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden, de portefeuille interest rate swaps, de pensioenverplichtingen en de duration mismatch zijn als volgt:

	2019	2018
Vastrentende waarden (op basis van marktrente)	13	10
Interest rate swaps (op basis van marktrente)	23	18
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	21	20
Mismatch bij renteschok van 0,01%	9	10
Mismatch bij renteschok van 1,0%	11	11

Bij de berekening van de modified duration van de vastrentende waarden worden high yield bonds en emerging market debt buiten beschouwing gelaten.

De effectiviteit van de afdekking door middel van omvang en samenstelling van de portefeuille obligaties en de interest rate swaps tezamen bedraagt ultimo 2019 ongeveer 48% (2018: ongeveer 45%).
Deze effectiviteit is gebaseerd op de strategische afdekking. Op basis van de feitelijke afdekking bedraagt de effectiviteit ultimo 2019 ongeveer 48% (2018: ongeveer 45%).

Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methodiek voor de discontering van de pensioenverplichtingen een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties, de interest rate swaps als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2019 ongeveer 38% (2018: ongeveer 38%).

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 procentpunt (2018: 0,9 procentpunt). Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal (2018: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met eveneens ongeveer 0,9 procentpunt (2018: 0,9 procentpunt). Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal (2018: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verslechtering met ongeveer 10 procentpunten (2018: ongeveer 11 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 11 procentpunten (2018: ongeveer 12 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verslechtering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 13 procentpunten (2018: ongeveer 14 procentpunten).
Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 14 procentpunten (2018: ongeveer 15 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt. Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastgoed. De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 10% (2018: ongeveer 10%) uit van de totale beleggingen.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerd vastgoed van 30% en niet-beursgenoteerd vastgoed van 15%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale vastgoedbeleggingen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 2 procentpunten (2018: ongeveer 2 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van

deze beleggingen daarentegen resulteert in een verbetering van de dekkingsgraad met ongeveer 2 procentpunten (2018: ongeveer 2 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost aandelen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 47% (2018: ongeveer 44%) uit van de totale beleggingsportefeuille.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerde aandelen ontwikkelde markten van 30%, beursgenoteerde aandelen opkomende markten van 40% en niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) van eveneens 40%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale portefeuille aandelen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 16 procentpunten (2018: ongeveer 16 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van de aandelenportefeuille resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 16 procentpunten (2018: ongeveer 16 procentpunten).

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast-rentende waarden	Totaal	Valuta-afdekking	Netto positie
2019						
Euro	143,8	157,0	1.176,0	1.476,8	1.681,7	3.158,5
Amerikaanse dollar	96,5	956,9	434,0	1.487,4	-1.332,2	155,2
Canadese dollar	-	59,8	-	59,8	-61,3	-1,5
Australische dollar	29,2	48,1	-	77,3	-79,3	-2,0
Japanse yen	21,0	118,2	-	139,2	-137,6	1,6
Britse pond	22,7	66,3	-	89,0	-89,0	-
Zwitserse frank	-	30,0	-	30,0	-	30,0
Zweedse kroon	9,8	11,5	-	21,3	-21,7	-0,4
Overige valuta's	33,7	277,7	84,9	396,3	-	396,3
Totaal	**356,7**	**1.725,5**	**1.694,9**	**3.777,1**	**-39,4**	**3.737,7**
2018						
Euro	124,6	140,6	761,8	1.027,0	1.606,3	2.633,3
Amerikaanse dollar	93,7	705,0	498,1	1.296,8	-1.186,4	110,4
Canadese dollar	-	51,3	22,8	74,1	-73,6	0,5
Australische dollar	26,2	34,7	60,2	121,1	-121,5	-0,4
Japanse yen	15,7	81,5	-	97,2	-101,9	-4,7
Britse pond	18,9	65,1	47,4	131,4	-131,4	-
Zwitserse frank	2,6	32,7	-	35,3	-	35,3
Zweedse kroon	6,7	13,2	49,8	69,7	-66,5	3,2
Overige valuta's	38,8	277,3	80,0	396,1	-	396,1
Totaal	**327,2**	**1.401,4**	**1.520,1**	**3.248,7**	**-75,0**	**3.173,7**

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van de na afdekking resterende positie in vreemde valuta's van ontwikkelde markten ten opzichte van de euro van 20%. De positie in vreemde valuta's van opkomende markten wordt geschokt met 35%. Hiermee overeenkomende dalingen van de valutakoersen ten opzichte van de euro resulteren in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 5 procentpunten (2018: ongeveer 6 procentpunten). Hiermee overeenkomende stijgingen van de valutakoersen resulteren in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 5 procentpunten (2018: ongeveer 6 procentpunten).

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Informatie over de kredietwaardigheid van de portefeuille op basis van credit ratings en over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastrentende waarden. Ongeveer 32% (2018: ongeveer 37%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 11% (2018: ongeveer 14%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevenrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2018 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Een ander verzekeringstechnisch risico is het kortlevenrisico. Dit is het risico dat (gewezen) deelnemers en/of pensioengerechtigden eerder overlijden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Dit is met andere woorden het risico dat de hiervoor ontvangen risicopremie en de hiervoor opgenomen technische voorziening onvoldoende zijn om de toekomstige uitkeringen partnerpensioen en wezenpensioen te dekken.
De hiervoor in de premie begrepen risicopremie en de hiervoor gevormde technische voorziening worden vastgesteld op basis van de actuele AG prognosetafels met correcties voor ervaringssterfte.

Tenslotte wordt het arbeidsongeschiktheidsrisico onderscheiden. Dit is het risico dat meer deelnemers arbeidsongeschikt worden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid, met andere woorden dat de toekomstige premievrije pensioenopbouw en het toekomstige arbeidsongeschiktheidspensioen hoger zijn dan de hiervoor ontvangen risicopremie.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels. Dit neemt niet weg dat ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Wel is het zo dat een gedwongen verkoop op korte termijn van illiquide beleggingen veelal een ongunstige prijs tot gevolg

heeft, waardoor op de verkoop verlies wordt geleden. Het totaal van de illiquide beleggingen maakt ongeveer 21% (2018: ongeveer 20%) uit van de totale portefeuille beleggingen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale obligatieportefeuille vermeld. Duitse, Nederlandse, Franse en Amerikaanse staatsleningen en een tweetal beleggingsfondsen dat belegt in woninghypotheken maken gezamenlijk ongeveer 51% (2018: ongeveer 40%) uit van de totale portefeuille. De actiefpost derivaten heeft voor 100% (2018: ongeveer 93%) betrekking op drie (2018: vier) tegenpartijen. De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 3% (2018: ongeveer 1%) van de marktwaarde van de portefeuille vastrentende waarden. Voor de derivatenposities zijn voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapportage wordt overgelegd. Op grond van de Pensioenwet mag het operationeel risico in de solvabiliteitstoets van DNB op nihil worden gesteld, mits geen sprake is van een verhoogd risico. In 2019 (en 2018) is aan deze voorwaarde voldaan.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogenstitels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan. Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico. De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2019 rond 0,3% bewogen (2018: rond 0,3%), waarmee binnen de hiervoor gestelde limiet van 1,3% (2018: 1,3%) is gebleven. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt. In de solvabiliteitstoets van DNB wordt alleen rekening gehouden met het actieve risico in de aandelenportefeuille. Het effect hiervan op het vereist eigen vermogen bedraagt slechts 0,1 procentpunt (2018: 0,2 procentpunt).

Naast de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend. Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 78,0% (2018: 77,7%).

TOELICHTING OP DE REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten

11 Premies

	2019	2018
Reguliere premie verslagjaar	87,8	86,8
Aanpassing reguliere premie voorgaande jaren	–	–0,1
Totaal werkgeversdeel	87,8	86,7
Reguliere premie	14,2	13,4
Totaal werknemersdeel	14,2	13,4
Totaal	**102,0**	**100,1**

De feitelijke premie bedraagt EUR 102,0 miljoen (2018: EUR 100,1 miljoen).

De kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 1 Pensioenwet bedraagt EUR 142,9 miljoen (2018: EUR 139,3 miljoen) en de gedempt kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 2 Pensioenwet bedraagt EUR 78,3 miljoen (2018: EUR 76,8 miljoen).

De kostendekkende premie en de gedempt kostendekkende premie zijn als volgt samengesteld:

	Kosten-dekkende premie	Gedempte premie
2019		
Pensioenopbouw	78,9	32,6
Extra pensioenopbouw	0,3	0,2
Individuele salarisontwikkeling	23,9	9,2
Toegezegde indexering	–	–
Risicopremies overlijden en invaliditeit	5,4	4,3
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten	5,7	4,6
Solvabiliteitsopslag	28,7	12,3
Voorwaardelijke toekomstige indexering	–	15,1
Totaal	**142,9**	**78,3**
2018		
Pensioenopbouw	73,8	31,0
Extra pensioenopbouw	0,3	0,2
Individuele salarisontwikkeling	24,8	9,7
Toegezegde indexering	–	–
Risicopremies overlijden en invaliditeit	5,6	4,4
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten	5,6	4,5
Solvabiliteitsopslag	29,2	12,6
Voorwaardelijke toekomstige indexering	–	14,4
Totaal	**139,3**	**76,8**

De kostendekkende premie wordt berekend op basis van de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo vorig verslagjaar. De afgeleide gemiddelde marktrente voor de kostendekkende premie bedraagt 1,5% (2018: 1,7%).

De gedempte kostendekkende premie wordt berekend op basis van het verwachte (reële) rendement op de strategische beleggingsportefeuille van 3,1% (2018: 3,2%).

De feitelijke premie is EUR 40,9 miljoen (2018: EUR 39,2 miljoen lager) lager dan de kostendekkende premie en EUR 23,7 miljoen (2018: EUR 23,3 miljoen hoger) hoger dan de gedempt kostendekkende premie.

12 Waardeoverdrachten

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2019	2018
Inkomende waardeoverdrachten	2,7	2,4
Uitgaande waardeoverdrachten	−0,9	−0,5
Saldo	**1,8**	**1,9**

13 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuarieel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar. Ook is hieronder opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen als gevolg van de individuele salarisontwikkeling.

	2019	2018
Reguliere pensioenopbouw	84,3	79,4
Extra pensioenopbouw	0,3	0,3
Totaal pensioenopbouw actieve deelnemers	84,6	79,7
Individuele salarisontwikkeling actieve deelnemers	23,8	24,8
Totaal pensioenopbouw en individuele salarisontwikkeling	108,4	104,5
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	2,0	1,9
Totaal	**110,4**	**106,4**

De extra pensioenopbouw van EUR 0,3 miljoen heeft betrekking op de kosten voor de DBC die tot en met 2020 wordt toegekend aan deelnemers in pensioenreglement 2008B.

14 Indexering

Onder indexering is opgenomen de toegekende indexering onder zowel de middelloonregeling als de eindloonregeling. Het effect van de individuele salarisontwikkeling onder de eindloonregeling is opgenomen onder pensioenopbouw.

	2019	2018
Actieve deelnemers	−0,4	14,3
Actieve deelnemers voorgaand jaar	–	3,9
Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden	–	5,8
Totaal	**−0,4**	**24,0**

De pensioenrechten van de actieve deelnemers aan zowel de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) als de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B) zijn per 1 januari 2020 niet verhoogd (1 januari 2019: 0,62%). De winst van EUR 0,4 miljoen wordt veroorzaakt doordat de vrijval uit de voorziening van arbeidsongeschikte deelnemers hoger was dan de toegekende indexatie van de

pensioengrondslagen. De verhoging per 1 januari 2018 was niet in 2017 maar in 2018 verwerkt, omdat het bestuursbesluit ter zake na 31 december 2017 was genomen.

De ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten van de actieve en de gewezen deelnemers zijn per 1 januari 2020 niet verhoogd (1 januari 2019: 0,87%). De toeslagen per 1 januari 2018 waren wel verwerkt in 2018, omdat de bestuursbesluiten vóór 31 december zijn genomen.

15 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2019	2018
Totaal	**–7,1**	**–7,3**

De in het verslagjaar aan de voorziening pensioenverplichtingen toegevoegde rente is gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,24% (2018: negatief 0,26%).

16 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

	2019	2018
Totaal	**–510,1**	**–129,5**

De afgeleide rekenrente is in 2019 gedaald van 1,4% tot 0,7% en in 2018 gedaald van 1,5% tot 1,4%.

17 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuarieel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

	2019	2018
Onttrekking pensioenuitkeringen	35,8	29,0
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	0,7	0,5
Totaal	**36,5**	**29,5**

18 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Hieronder zijn opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten en de onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot uitgaande waardeoverdrachten.

	2019	2018
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	–3,1	–2,3
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,0	0,4
Saldo	**–2,1**	**–1,9**

19 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

	2019	2018
Voorziening zieke en niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	–4,6	–
Levensverwachting	–	27,2
Totaal	**–4,6**	**27,2**

Vanaf 31 december 2019 wordt bij de vaststelling van de voorziening voor toekomstige pensioenopbouw voor arbeidsongeschikte deelnemers rekening gehouden met de verwachte toekomstige stijgingen van de pensioengrondslag. Dit vanwege het onvoorwaardelijke karakter van de toezegging. Daarbij wordt uitgegaan van de minimale algemene looninflatie (zonder ingroeipad) die volgt uit artikel 23a, lid 1 onderdeel a, Besluit FTK.

Het effect van de wijziging van de levensverwachting was als volgt samengesteld:

	2019	2018
Overgang op prognosetafels AG 2018	–	34,9
Wijziging correctiefactoren	–	–7,7
Totaal	**–**	**27,2**

Ultimo 2018 was overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren waren eveneens opnieuw vastgesteld.

20 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

	2019	2018
Actuariële resultaten, per saldo	0,1	–3,1
Totaal	**0,1**	**–3,1**

21 Pensioenuitkeringen

	2019	2018
Ouderdomspensioen	29,9	23,5
Partnerpensioen	1,4	1,2
Wezenpensioen	0,1	0,1
Arbeidsongeschiktheidspensioen	0,9	0,9
Totaal periodieke pensioenuitkeringen	32,3	25,7
Totaal afkopen pensioenen	1,4	1,5
Totaal	**33,7**	**27,2**

De afkopen hebben tot een bedrag van EUR 1,4 miljoen betrekking op de Netto Aanvullende Pensioenregeling (2018: EUR 1,5 miljoen).

22 Pensioenuitvoeringskosten

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de pensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

	2019	2018
Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	4,3	4,3
Overige kosten	1,2	0,8
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	5,5	5,1
Toegerekend aan vermogensbeheer	–1,0	–0,9
Totaal	**4,5**	**4,2**

Een deel van de kosten van bestuur en financieel beheer kan direct worden toegerekend aan pensioenuitvoering of vermogensbeheer. De kosten die niet direct toerekenbaar zijn, worden in de verhouding 60:40 (2018: 60:40) verdeeld over pensioenuitvoering en vermogensbeheer. De verdeelsleutel is afgeleid van de gemiddelde bestuurlijke jaaragenda (bestuurs- en commissievergaderingen en behandelde onderwerpen) over een periode van vijf jaar en de daarin gerelateerde bestuursondersteuning.

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

23 Beleggingsopbrengsten

De beleggingsopbrengsten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Direct	Prijs-verandering	Valuta-verandering	Totaal
2019				
Vastgoed	0,1	44,2	2,5	46,8
Aandelen	0,2	340,3	19,0	359,5
Aandelenderivaten	–	–36,8	–	–36,8
Vastrentende waarden	–	133,1	14,5	147,6
Rentederivaten	4,4	45,8	–	50,2
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	4,7	526,6	36,0	567,3
Valutaderivaten			–98,3	–98,3
Totaal vóór kosten	4,7	526,6	–62,3	469,0
Kosten van vermogensbeheer				–7,0
				462,0
2018				
Vastgoed	0,8	11,7	5,8	18,3
Aandelen	–	–116,4	44,7	–71,7
Aandelenderivaten	–	–	–	–
Vastrentende waarden	–	–9,4	62,7	53,3
Rentederivaten	11,7	18,9	–	30,6
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	12,5	–95,2	113,2	30,5
Valutaderivaten			–140,2	–140,2
Totaal vóór kosten	12,5	–95,2	–27,0	–109,7
Kosten van vermogensbeheer				–6,3
				–116,0

De directe beleggingsopbrengsten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsopbrengsten betreffen waardeveranderingen inclusief valutakoersverschillen en zijn hiervoor verbijzonderd naar prijsveranderingen en valutaveranderingen.

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen, zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten (rentederivaten en valutaderivaten) zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2019	2018
Beheer beleggingen	2,4	2,8
Advies	3,4	2,5
Overig	0,2	0,1
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	6,0	5,4
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	1,0	0,9
Totaal	**7,0**	**6,3**

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogens-beheer	Transactie-kosten fondsen	Toe- en uittreed-vergoeding
2019			
Vastgoed	2,3	0,5	0,1
Aandelen	5,3	3,0	0,9
Vastrentende waarden	3,4	2,8	0,2
Totaal beleggingsfondsen	11,0	6,3	1,2
Rentederivaten	–	0,6	–
Valutaderivaten	–	0,5	–
Totaal	**11,0**	**7,4**	**1,2**
2018			
Vastgoed	2,3	0,2	0,1
Aandelen	6,1	1,7	0,4
Vastrentende waarden	3,1	2,0	0,4
Totaal beleggingsfondsen	11,5	3,9	0,9
Rentederivaten	–	0,3	–
Valutaderivaten	–	0,4	–
Totaal	**11,5**	**4,6**	**0,9**

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

24 Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten

	2019	2018
Resultaat deelnemingen	–	0,4
Opslag termijnbetaling	–	0,7
Totaal	**–**	**1,1**

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2019	2018
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	–41,0	–237,1
Resultaat op premies	–11,9	–9,8
Resultaat op waardeoverdrachten	–0,3	–
Resultaat op pensioenuitkeringen	2,1	1,8
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	–0,3	–0,2
Wijziging actuariële grondslagen	–4,6	27,2
Actuariële resultaten	0,1	–3,1
Resultaat op indexering	0,4	–24,0
Totaal	**–55,5**	**–245,2**

Resultaat op beleggingen en verplichtingen

	2019	2018
Resultaat beleggingsactiviteiten exclusief vastrentende waarden en interest rate swaps	278,7	–136,1
Resultaat vastrentende waarden exclusief valutaresultaat	133,1	–9,4
Resultaat interest rate swaps	50,2	30,6
Totaal resultaat beleggingsactiviteiten	462,0	–114,9
Benodigde rente voorziening pensioenverplichtingen	7,1	7,3
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	–510,1	–129,5
Totaal	**–41,0**	**–237,1**

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. Het rendement op de totale beleggingsportefeuille over 2019 bedraagt 14,6% tegen negatief 3,3% over 2018. De rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen is in 2019 gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,24% (2018: negatief 0,26%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2019 gedaald van 1,4% tot 0,7% en in 2018 gedaald van 1,5% tot 1,4%.

Resultaat op premies

	2019	2018
Premies	102,0	100,1
Beschikbaar voor administratiekosten	-3,8	-3,7
Beschikbaar voor excassokosten	-1,7	-1,7
Beschikbaar voor pensioenopbouw en individuele salarisontwikkeling	96,5	94,7
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-84,6	-79,7
Individuele salarisontwikkeling actieve deelnemers	-23,8	-24,8
	-11,9	**-9,8**

De premies worden aangewend voor onder meer de inkoop van pensioenrechten, kostendekking en versterking van het eigen vermogen. Er is geen specifiek voor de financiering van voorwaardelijke indexering bestemde premiecomponent overeengekomen. Een positief resultaat op premies wordt aangewend voor versterking van het eigen vermogen.

Resultaat op waardeoverdrachten

	2019	2018
Inkomende waardeoverdrachten	2,7	2,4
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-3,1	-2,3
Resultaat op inkomende waardeoverdrachten	-0,4	0,1
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,9	-0,5
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,0	0,4
Resultaat op uitgaande waardeoverdrachten	0,1	-0,1
Totaal	**-0,3**	**-**

Resultaat op pensioenuitkeringen

	2019	2018
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	35,8	29,0
Werkelijke pensioenuitkeringen	-33,7	-27,2
Totaal	**2,1**	**1,8**

Het resultaat op pensioenuitkeringen wordt mede veroorzaakt door de afkopen pensioenen met betrekking tot de Netto Aanvullende Pensioenregeling.

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

	2019	2018
Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	5,5	5,4
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	-2,0	-1,9
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	0,7	0,5
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	4,2	4,0
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	-4,5	-4,2
Totaal	**-0,3**	**-0,2**

Wijziging actuariële grondslagen

	2019	2018
Voorziening zieke en niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	-4,6	-
Levensverwachting	-	27,2
Totaal	**-4,6**	**27,2**

Vanaf 31 december 2019 wordt bij de vaststelling van de voorziening voor toekomstige pensioenopbouw voor arbeidsongeschikte deelnemers rekening gehouden met de verwachte toekomstige stijgingen van de pensioengrondslag. Dit vanwege het onvoorwaardelijke karakter van de toezegging. Daarbij wordt uitgegaan van de minimale algemene looninflatie (zonder ingroeipad) die volgt uit artikel 23a, lid 1 onderdeel a, Besluit FTK.

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2019	2018
Overgang op prognosetafels AG 2018	-	34,9
Wijziging correctiefactoren	-	-7,7
Totaal	**-**	**27,2**

Ultimo 2018 was overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren waren eveneens opnieuw vastgesteld.

Actuariële resultaten

	2019	2018
Kortlevenrisico	0,1	0,6
Langlevenrisico	2,3	–1,2
Sterfte, per saldo	2,4	–0,6
Arbeidsongeschiktheid	1,2	–
Flexibele keuzemogelijkheden	–3,5	–2,5
Totaal	**0,1**	**–3,1**

Het resultaat op arbeidsongeschiktheid bestaat voornamelijk uit het voordelige verschil tussen de gevraagde risicopremie en de benodigde toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen als gevolg van arbeidsongeschiktheid.

Op flexibele keuzemogelijkheden is een verlies geboekt van EUR 3,5 miljoen (2018: verlies EUR 2,5 miljoen). De keuzemogelijkheden betreffen onder meer wijziging in de verhouding tussen ouderdomspensioen en partnerpensioen en pensioenvervroeging.

Resultaat op indexering

	2019	2018
Beschikbaar uit premies	–	–
Indexering	0,4	–24,0
Totaal	**0,4**	**–24,0**

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves van het pensioenfonds. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement (resultaat op beleggingen en verplichtingen).

Overige informatie

Verbonden partijen

De volgende rechtspersonen en natuurlijke personen worden aangemerkt als verbonden partijen:

- de aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever);
- de bestuursleden van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de leden van raad van toezicht van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de onafhankelijke, externe voorzitter van het pensioenfonds;
- de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group bestaande uit Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.;
- de directieleden van de vier Blue Sky Group-vennootschappen en hun nauwe verwanten.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 57 en 58.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

Het beheer van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM en Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel). De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 84% (2018: ongeveer 83%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Er zijn geen transacties van betekenis met verbonden partijen die niet onder normale marktvoorwaarden zijn aangegaan.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

De bezoldiging van de leden van het bestuur (inclusief de onafhankelijke, externe voorzitter) bedraagt totaal EUR 202 duizend (2018: EUR 120 duizend).

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountantshonoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen totaal EUR 79 duizend (2018: EUR 81 duizend).

	2019	2018
Controle jaarrekening en jaarstaten DNB	70	74
Fiscaal advieswerk	–	4
Overig advieswerk	9	3
Totaal	**79**	**81**

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toezichthouder

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Gebeurtenissen na balansdatum

Het coronavirus COVID-19, dat eind 2019 in China uitbrak, is in 2020 razendsnel tot pandemie uitgegroeid. De overheidsmaatregelen gericht op het indammen van het virus hebben grote impact op het maatschappelijk functioneren en op de economie. De beurskoersen zijn sinds eind februari 2020 wereldwijd fors gedaald en de toch al extreem lage rente is verder naar beneden gegaan.

Als gevolg van de daling van de waarde van de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds daalde de maandelijkse nominale dekkingsgraad ultimo maart 2020 van 104,5% naar 89,5% en de beleidsdekkingsgraad daalde in het eerste kwartaal van 2020 van 104,9% naar 101,3%.

De ontstane crisis heeft ook gevolgen voor de dagelijkse operatie van het pensioenfonds. Voor het bestuur zijn pensioentoekenningen en -betalingen, portefeuillebeheer, communicatie met belanghebbenden en bestuurlijke besluitvorming kritische processen waarvan de continuïteit gewaarborgd moet zijn. Mede dankzij een goede infrastructuur en tijdige voorbereiding kunnen alle activiteiten van het fonds vanuit huis worden uitgevoerd. Bestuur en medewerkers van de uitvoeringsorganisatie werken vanaf 16 maart 2020 nagenoeg volledig thuis. Uitgezonderd bijeenkomsten met deelnemers vinden alle fondsactiviteiten doorgang.

Het pensioenfonds verwijst tevens naar hoofdstuk 9 waarin een toelichting op de gevolgen van de financiële positie van het pensioenfonds beschreven staat.

Amstelveen, 14 mei 2020

Het bestuur van de Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel,

dr. M.J. (Mark-Jan) Boes
drs. P.G.J. (Peter) Dorrestijn CPE
S. (Stefan) Geerlings
mr. P.J.M. (Paul) Jansen
P.A.M. (Paul) Loven
M.C.G. (Marguerite) Moquette
K. (Kees) Porskamp
mr. drs. S.B.P. (Selma) Smit-Bos CPE
drs. T.J.G.J. (Theo) Wentink
J. (Jaap-Willem) Verweij

namens het bestuur,

mr. drs. S.B.P. (Selma) Smit-Bos CPE
Uitvoerend bestuurslid

drs. P.G.J. (Peter) Dorrestijn CPE
Uitvoerend bestuurslid

OVERIGE GEGEVENS

Bestemming van het resultaat

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht. Overeenkomstig de in de ABTN vastgelegde regeling wordt een deel van het resultaat toegevoegd of onttrokken aan bestemmingsreserves.

Actuariële verklaring

Opdracht
Door Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel te Amstelveen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2019.

Onafhankelijkheid
Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie.

Gegevens
De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant
Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op EUR 25 miljoen. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven EUR 1,25 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruikgemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn beoordeling van belang zijn.

Werkzaamheden
Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:
- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel bezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (vereist eigen vermogen).

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch hoger dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

In het kader van dit oordeel wijs ik op de ontwikkelingen na balansdatum als gevolg van de coronacrisis, zoals die door het pensioenfonds in het jaarverslag zijn toegelicht.

Amstelveen, 14 mei 2020

drs. H. Zaghdoudi AAG
Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur en de raad van toezicht van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2019

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel per 31 december 2019 en van het saldo van baten en lasten over 2019, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2019 van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel ('de Stichting') te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening bestaat uit:
1. de balans per 31 december 2019;
2. de rekening van baten en lasten over 2019;
3. het kasstroomoverzicht over 2019; en
4. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA). Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Controleaanpak

Samenvatting

MATERIALITEIT
- Materialiteit van EUR 25 miljoen
- 0,7% van het pensioenvermogen

KERNPUNTEN
- Waardering van beleggingen
- Waardering van technische voorzieningen

OORDEEL
Goedkeurend

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 25 miljoen (2018: EUR 25 miljoen). Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen (pensioenverplichting plus stichtingskapitaal en reserves minus bestemmingsreserves) per 31 december 2019 (0,7%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de (beleids)dekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het bestuur en de raad van toezicht afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven EUR 1,25 miljoen rapporteren aan het bestuur en de raad van toezicht alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsopbrengsten die is verstrekt door BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en informatie over de technische voorzieningen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen van andere onafhankelijke accountants inzake de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V., zoals weergegeven in de specifiek daarvoor opgestelde (Standaard 3402 type II-) rapportages.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen en het bespreken van de beheersomgeving bij de dienstverlener met vertegenwoordigers van de dienstverlener. Op basis daarvan evalueren wij, en bespreken wij met de andere onafhankelijke accountant, de in de Standaard 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, de verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2019 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V.

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses ten aanzien van indirecte beleggingsopbrengsten, premiebijdragen en uitkeringen uitgevoerd waarbij wij de uitkomsten hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben door middel van deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen, mutaties in de pensioenadministratie, premiebijdragen en uitkeringen aan de hand van brondocumentatie bij de dienstverlener onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie, met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -opbrengsten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de technische voorzieningen, premiebijdragen en uitkeringen, verkregen.

Reikwijdte van onze controle inzake fraude

In overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden zijn wij verantwoordelijk voor het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid (maar geen absolute) dat de jaarrekening als geheel geen afwijkingen van materieel belang bevat die het gevolg zijn van fraude of fouten.
Als onderdeel van onze risico-inschattingswerkzaamheden hebben wij gebeurtenissen en omstandigheden geëvalueerd die wijzen op een prikkel of druk om fraude te plegen of een mogelijkheid bieden om fraude te plegen ('frauderisicofactoren') om op basis daarvan frauderisico's te identificeren, indien relevant.

Het geïdentificeerde frauderisico is besproken binnen het controleteam en wij zijn alert op aanwijzingen van fraude gedurende de controle. Op basis van de controlestandaard hebben wij het frauderisico met betrekking tot doorbreking van interne beheersingsmaatregelen door het bestuur (veronderstelde risico) geëvalueerd. Het veronderstelde frauderisico met betrekking tot de opbrengstverantwoording is niet van toepassing, vooral omdat de mogelijkheden tot het materieel beïnvloeden van de opbrengstverantwoording beperkt zijn.

Onze controlewerkzaamheden omvatten een evaluatie van de opzet en het bestaan alsmede de effectieve werking van interne beheersingsmaatregelen die relevant zijn voor het mitigeren van dit risico, een evaluatie van management bias en het identificeren van (administratieve) journaalposten met een hoger frauderisico. Indien wij journaalposten met een verhoogd risico hebben geïdentificeerd, controleren wij deze door middel van validatie van brondocumentatie.

Bij het bepalen van onze controlewerkzaamheden maken wij gebruik van de inschatting en evaluatie van de Stichting met betrekking tot het interne beleid omtrent frauderisicobeheersing (preventie, detectie en respons), inclusief de opzet van ethische standaarden om een open en eerlijke cultuur na te streven.
Als onderdeel van onze evaluatie hebben wij het incidentregister geïnspecteerd.

Wij hebben onze risico-inschatting en controlewerkzaamheden gecommuniceerd aan het bestuur en de raad van toezicht. Onze controlewerkzaamheden verschillen van een specifiek forensisch fraudeonderzoek, welk onderzoek vaak een meer diepgaand karakter heeft.

Onze controlewerkzaamheden om frauderisico's te adresseren hebben niet geleid tot de identificatie van een kernpunt van de controle.

Wij merken op dat onze controle is gebaseerd op de procedures die zijn beschreven in overeenstemming met de toepasselijke controlestandaarden en niet primair zijn ontworpen om fraude te detecteren.

Reikwijdte van onze controle inzake het niet voldoen aan wet- en regelgeving

Wij hebben feiten en omstandigheden geëvalueerd om wet- en regelgeving te identificeren die relevant is voor de Stichting. Wij hebben wet- en regelgeving geïdentificeerd die redelijkerwijs een materieel effect op de jaarrekening kan hebben op basis van onze risico-inschatting en sectorkennis, door middel van het bevragen van het bestuur en een evaluatie van het beleid en geïmplementeerde procedures ten aanzien van het voldoen aan wet- en regelgeving.

Geïdentificeerde wet- en regelgeving is besproken binnen het controleteam en wij zijn alert op aanwijzingen van het niet voldoen aan wet- en regelgeving gedurende de controle. De potentiële impact van wet- en regelgeving varieert sterk:

- De Stichting is onderhevig aan wet- en regelgeving die direct van invloed is op de jaarrekening, inclusief de Pensioenwet en verslaggevingsstandaarden (inclusief voor de Stichting specifieke wet- en regelgeving). Wij hebben het voldoen aan deze wet- en regelgeving vastgesteld als onderdeel van onze controlewerkzaamheden voor de relevante elementen in de jaarrekening.
- Daarnaast is de Stichting onderhevig aan diverse wet- en regelgeving waarbij niet voldoen aan deze wet- en regelgeving indirect van invloed kan zijn op de jaarrekening ten aanzien van elementen verantwoord of toegelicht in de jaarrekening, of beide, bijvoorbeeld als gevolg van het ontvangen van boetes of claims.

  Wij hebben het Besluit Financieel toetsingskader pensioenfondsen (Bftp) geïdentificeerd als wetgeving die indirect, redelijkerwijs een materiële impact op de jaarrekening zou kunnen hebben.

De Nederlandse controlestandaarden beperken onze controlewerkzaamheden met betrekking tot het identificeren van het niet voldoen aan wet- en regelgeving met een indirecte invloed tot het bevragen van het bestuur en inspectie van correspondentie met toezichthoudende instanties alsmede andere juridische correspondentie. Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot het identificeren van gevallen of vermoedens van niet voldoen aan wet- en regelgeving anders dan wat reeds door de Stichting is geïdentificeerd.

De impact van bekende gevallen of vermoedens van niet voldoen aan wet- en regelgeving hebben wij geadresseerd in de controlewerkzaamheden met betrekking tot de relevante elementen zoals verantwoord in de jaarrekening.

De uitgevoerde werkzaamheden inzake het adresseren van het risico op het niet voldoen aan wet- en regelgeving hebben niet geleid tot het identificeren van een kernpunt in onze controleverklaring.

Onze controlewerkzaamheden verschillen van een specifiek forensisch onderzoek naar het voldoen aan wet- en regelgeving. Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken van de jaarrekening en voor de opzet van een zodanige interne beheersing als het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude, waaronder het voldoen aan wet- en regelgeving.

Indien de gevolgen voor de jaarrekening van het niet voldoen aan indirecte wet- en regelgeving (onregelmatigheden) minder direct van invloed zijn op gebeurtenissen en transacties die in de jaarrekening tot uitdrukking komen, hoe minder waarschijnlijk het is dat de inherent beperkte controlewerkzaamheden, zoals vereist door de controlestandaarden, dit zouden identificeren. Bovendien bestaat er, zoals bij elke controle, een hoger risico op het niet detecteren van onregelmatigheden indien deze het gevolg zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, opzettelijke onjuistheden, verkeerde representaties of de doorbreking van interne beheersmaatregelen.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het belangrijkst waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij aan het bestuur en de raad van toezicht gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden bezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Waardering van beleggingen

Omschrijving

De beleggingen vormen een significante post op de balans van de Stichting. De beleggingen van de Stichting bedragen circa 99,8% van het balanstotaal. Alle beleggingen dienen conform de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Uit de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' bij de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 3,0 miljard (80%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op marktnoteringen en dat voor EUR 0,8 miljard (20%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken. Het bepalen van de marktwaarde voor deze laatste beleggingscategorie is complex(er) en bevat subjectieve schattingselementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen. Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de (beleids)dekkingsgraad vormde de waardering van de beleggingen een kernpunt van onze controle.

In de paragraaf 'Grondslagen voor de waardering van activa en passiva' geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. In de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' zijn de gehanteerde waarderingsmethoden en belangrijke veronderstellingen voor waardering van deze beleggingscategorie uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Wij maken gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de Standaard 3402 type II-rapportage (waarbij een goedkeurend assurancerapport van de accountant is afgegeven). Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering van, en toereikende evaluatie op, periodieke performancecijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.
Ten aanzien van participaties in Blue Sky beleggingspools waarvoor geen door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekening beschikbaar zijn, hebben wij de beleggingen in de Blue Sky beleggingspool getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen.

De waardering van participaties in vastgoedfondsen, waarvan de onderliggende beleggingen worden gewaardeerd op basis van taxaties, hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

Tot aan de datum van onze controleverklaring hebben wij voor EUR 78,9 miljoen (2,1% van de beleggingsportefeuille) van de niet-beursgenoteerde beleggingscategorieën de waardering niet kunnen toetsen aan door een accountant gecontroleerde jaarrekeningen voorzien van een goedkeurende controleverklaring. Wij hebben hier de volgende aanvullende procedures op uitgevoerd:
Wanneer niet tijdig een jaarrekening die is voorzien van een goedkeurende controleverklaring beschikbaar is, hebben wij de betrouwbaarheid van de marktwaardering zoals door de fondsmanager is afgegeven, vastgesteld door de inschatting van deze fondsmanagers uit voorgaande jaren te toetsen aan de hand van de later in het jaar beschikbaar gekomen gecontroleerde jaarrekeningen. In aanvulling hierop hebben we diverse gesprekken gevoerd met betrokken frontoffice-medewerkers van de Stichting/vermogensbeheer, waarbij wij significante gebeurtenissen na balansdatum, mogelijke risico's en andere relevante aspecten die van invloed zijn op de waardering van deze fondsen hebben besproken en getoetst aan brondocumentatie.

De waardering van derivaten gebaseerd op afgeleide marktnoteringen hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Wij hebben ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op recente financiële informatie verkregen na balansdatum over de waarde van beleggingen op balansdatum betrokken. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderingen vergeleken met zelfstandig bepaalde waarderingen op basis van zelfstandig verkregen in de markt waarneembare prijzen.

Onze observatie

Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Wij hebben eveneens geconstateerd dat de toelichtingen op de beleggingen adequaat zijn.
Wij vinden de waardering van de beleggingen evenwichtig bepaald.

Waardering van technische voorzieningen

Omschrijving

De technische voorzieningen vormen een significante post op de balans van de Stichting en worden gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De waardering van de technische voorzieningen komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt tegen de marktrente (rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door De Nederlandsche Bank).

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuarieel deskundigen. Gezien de complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de technische voorzieningen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad vormde de waardering van de technische voorzieningen een kernpunt van onze controle.

Het bestuur heeft in de paragraaf 'Grondslagen voor de waardering van activa en passiva' de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de technische voorzieningen opgenomen. In de paragraaf 'Risicobeheer' is de gevoeligheid van de berekening van de technische voorzieningen voor schattingen uiteengezet.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben bij aanvang van de controle en bij afronding ervan afstemming gehad met de certificerend actuaris over de te volgen aanpak, de attentiepunten en de uitkomsten. Wij maken tevens gebruik van de werkzaamheden van de actuarieel sleutelfunctiehouder en hebben kennisgenomen van zijn rapportages en deze besproken.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaris. Wij hebben de actuariële verklaring zoals opgenomen in de Overige gegevens en de werkzaamheden in het dossier van de certificerend actuaris geëvalueerd.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het saldo van baten en lasten in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij gebruikgemaakt van een eigen actuaris. Tevens hebben wij de waarderingsgrondslagen en de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen in de jaarrekening geëvalueerd.

Onze observatie

Wij vinden de waardering van de technische voorzieningen evenwichtig bepaald en de toelichting toereikend.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie. Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben een mindere diepgang dan onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder de informatie die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing als het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van de genoemde verslaggevingsstelsels moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de Stichting.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze doelstelling is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur en de raad van toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur en de raad van toezicht hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- en regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Utrecht, 14 mei 2020

KPMG Accountants N.V.
A.J.H. Reijns RA

BIJ LAGEN

2019

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

PERSONALIA

(stand per 14 mei 2020)

Bestuur

Onafhankelijk voorzitter, tevens niet-uitvoerend bestuurslid
P.A.M. (Paul) Loven **(1956)**

Niet-uitvoerend bestuursleden, namens de werknemers
S. (Stefan) Geerlings **(1972)**,
M.C.G. (Marguerite) Moquette **(1966)**,
K. (Kees) Porskamp **(1975)**

Niet-uitvoerend bestuursleden, namens de KLM
mr. P.J.M. (Paul) Jansen **(1967)**,
J. (Jaap-Willem) Verweij **(1972)**

Niet-uitvoerend bestuursleden, namens de pensioengerechtigden
drs. T.J.G.J. (Theo) Wentink **(1951)**

Uitvoerend bestuursleden
dr. M.J. (Mark-Jan) Boes **(1978)**,
drs. P.G.J. (Peter) Dorrestijn CPE **(1962)**,
mr. drs. S.B.P. (Selma) Smit-Bos CPE **(1970)**

Auditcommissie

drs. E.E. (Ernst) Hagen,
drs. C.H.J. (Coen) Verdegaal,
drs. M. (Monica) Vervark-Straathof RA RC CPE

Sleutelfunctiehouder actuarieel

drs. H. (Hamadi) Zaghdoudi AAG
(Willis Towers Watson Netherlands B.V.)

Bestuurssecretariaat

drs. N.J.H. (Nicole) Merk-Loeff
(senior bestuurssecretaris)

Directeur

drs. B.A.A.M. (Toine) van der Stee

Compliance officer

Holland Van Gijzen Law LLP

Privacy officer

mr. G. (Grace) Somaroo

Adviserend actuaris

B. (Brigitte) van Buuren AAG (BSG)

Intern toezicht

De niet-uitvoerend bestuursleden van het pensioenfonds[9]

Verantwoordingsorgaan

Benoemd door de werknemers
A.M. (Toine) Delnoij, R.G. (Roberto) Tunzi,
S.P.M. (Peter) Steinbach

Benoemd door de KLM
P.J. (Pieter) Wensveen RC,
drs. G. (Gijsbert) Woelders

Benoemd door de pensioengerechtigden
A.N.C. (Adri) Volkerts (voorzitter)

Accountant

KPMG Accountants N.V.

Actuaris

Willis Towers Watson Netherlands B.V.

Uitvoeringsorganisatie

Blue Sky Group Holding B.V., Amstelveen
(BSG Asset Management B.V.,
BSG Fund Management B.V.,
BSG Pension Management B.V.)

[9] Het intern toezicht van het fonds werd van 1 januari tot 1 oktober 2019 uitgevoerd door de raad van toezicht. De raad van toezicht bestond uit drs. J.F.M. (Anneke) van der Meer, drs. C. (Carola) Steenmeijer RA en drs. J.H.C.A. (Iwan) van der Wijst RA RE CIA.

FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR

Bestuur

dr. M.J. (Mark-Jan) Boes

Functie in het bestuur:	Uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)
Voordragende organisatie:	n.v.t.
Functie:	Assistant Professor in Finance, VU Amsterdam, School of Business and Economics
Relevante nevenfuncties:	n.v.t.

drs. P.G.J. (Peter) Dorrestijn CPE

Functie in het bestuur:	Uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)
Voordragende organisatie:	n.v.t.
Functie:	Pensioenfondsbestuurder
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Pensioenfonds PostNL, bestuursvoorzitter Pensioenfonds AC Nielsen (gesloten fonds)

S. (Stefan) Geerlings

Functie in het bestuur:	Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019, bestuurslid sinds 2010)
Voordragende organisatie:	FNV
Functie:	Purser, KLM
Relevante nevenfuncties:	n.v.t.

mr. P.J.M. (Paul) Jansen

Functie in het bestuur:	Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019, bestuurslid sinds 2011)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Manager Pensions & Insurable Benefits, KLM
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Algemeen Pensioenfonds KLM, bestuurslid Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, lid raad van toezicht van Stichting Loss of License Fonds

P.A.M. (Paul) Loven

Functie in het bestuur:	Onafhankelijk voorzitter, tevens niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019, onafhankelijk voorzitter sinds 2018)
Functie:	Directeur/eigenaar Paul Loven Coaching en Bestuursadvies B.V.
Relevante nevenfuncties:	Onafhankelijk voorzitter Algemeen Pensioenfonds KLM, onafhankelijk voorzitter Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

M.C.G. (Marguerite) Moquette

Functie in het bestuur:	Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)
Voordragende organisatie:	VNC
Functie:	Purser, Duty manager Flight, KLM
Relevante nevenfuncties:	n.v.t.

K. (Kees) Porskamp

Functie in het bestuur:	Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019; van 2010 tot oktober 2019 plaatsvervangend bestuurder)
Voordragende organisatie:	VNC
Functie:	Purser, KLM
Relevante nevenfuncties:	Lid gemeenteraad Oost Gelre en fractievoorzitter VVD, voorzitter stichting beheer fractiegelden VVD Oost Gelre, lid Achterhoek Raad, bestuurslid stichting Care For Blue als afgevaardigde namens de ondernemingsraad KLM N.V., lid ledenraad VNC, Public Affairs VNC

mr. drs. S.B.P. (Selma) Smit-Bos CPE

Functie in het bestuur:	Uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)
Voordragende organisatie:	n.v.t.
Functie:	Partner GPSS B.V.
Relevante nevenfuncties:	Onafhankelijk voorzitter Bpf voor de Banden en Wielenbranche, voorzitter raad van toezicht Opf Chemours, lid raad van toezicht Bpf Groothandel in vlakglas, lid raad van advies van de CPE-opleiding Erasmus Universiteit

drs. T.J.G.J. (Theo) Wentink

Functie in het bestuur:	Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019)
Voordragende organisatie:	VOC-KLM
Functie:	Uitvoerend verzekeringsarts, UWV
Relevante nevenfuncties:	n.v.t.

J. (Jaap-Willem) Verweij

Functie in het bestuur:	Niet-uitvoerend bestuurder (sinds oktober 2019; bestuurslid sinds mei 2019)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Manager Group Aircraft Finance, KLM
Relevante nevenfuncties:	CFO Amsterdam Schiphol Pijpleiding, joint venture Shell en KLM

DEELNEMERSBESTAND

Personen met aanspraak op nog niet ingegaan pensioen

	Deelnemers	Gewezen deelnemers
Aantal per einde vorig verslagjaar	9.838	2.577
Bij wegens		
• (Her)indiensttreding	507	
• Uitdiensttreding		168
• Toekenning pensioen		
• Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen	2	
• Revalidatie	3	4
• Overige oorzaken		
Af wegens		
• Invaliditeit	30	1
• Overlijden	6	2
• Toekenning ouderdomspensioen	185	61
• Uitdiensttreding	168	
• Emigratie/afkoop/overdracht		45
• Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen		
• Afloop wezenpensioen		
• Revalidatie		
• Herindiensttreding		
• Overige oorzaken		7
Aantal per einde verslagjaar	**9.961**	**2.633**

Pensioengerechtigden

	Ouderdoms-pensioen	Partner-pensioen	Wezen-pensioen	Arbeids-ongeschikt-heids-pensioen	Totaal pensioen-gerechtig-den
Aantal per einde vorig verslagjaar	1.365	77	49	210	1.701
Bij wegens					
• (Her)indiensttreding					
• Uitdiensttreding					
• Toekenning pensioen	258	10	12	31	311
• Afloop arbeidsongeschiktheids-pensioen					
• Revalidatie					
• Overige oorzaken			1		1
Af wegens					
• Invaliditeit					
• Overlijden	18	1		1	20
• Toekenning ouderdomspensioen				12	12
• Uitdiensttreding					
• Emigratie/afkoop/overdracht	1	1	3		5
• Afloop arbeidsongeschiktheids-pensioen				2	2
• Afloop wezenpensioen			7		7
• Revalidatie				7	7
• Herindiensttreding					
• Overige oorzaken					
Aantal per einde verslagjaar	1.604	85	52	219	1.960

ONTWIKKELINGEN 2010-2019

	2019	2018	2017	2016	2015
Aantal deelnemers	9.961	9.838	9.779	9.132	9.247
• Mannen	1.669	1.660	1.677	1.590	1.614
• Vrouwen	8.292	8.178	8.102	7.542	7.633
Aantal gewezen deelnemers	2.633	2.577	2.552	2.702	2.416
• Mannen	267	263	256	276	240
• Vrouwen	2.366	2.314	2.296	2.426	2.176
Aantal pensioengerechtigden	1.960	1.701	1.500	1.347	1.209
Ouderdomspensioen	1.604	1.365	1.172	1.036	898
• Mannen	220	177	145	121	96
• Vrouwen	1.384	1.188	1.027	915	802
Partnerpensioen	85	77	67	60	55
Wezenpensioen	52	49	45	46	48
Arbeidsongeschiktheidspensioen	219	210	216	205	208
• Mannen	18	18	18	18	17
• Vrouwen	201	192	198	187	191
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Feitelijke premie	102	100	162	62	62
Kostendekkende premie	143	139	155	87	81
Gedempt kostendekkende premie	78	77	81	49	60
Pensioenuitkeringen					
Periodieke pensioenuitkeringen	32	26	22	18	16
Afkopen pensioenen	1	2	2	11	13
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	380	372	419	303	270
Voorziening pensioen-verplichtingen	3.515	2.932	2.731	2.689	2.399

	2019	2018	2017	2016	2015
Beleggingen					
Vastgoed	357	327	302	279	269
Aandelen	1.725	1.402	1.426	1.341	1.053
Vastrentende waarden	1.695	1.520	1.352	1.250	1.230
Overig	-68	-67	123	0	21
Totaal	**3.709**	**3.182**	**3.203**	**2.870**	**2.573**
Rendement					
Vastgoed	11,9%	3,6%	8,7%	6,0%	9,5%
Aandelen	21,8%	-8,4%	16,2%	8,7%	2,9%
Vastrentende waarden	7,2%	-1,7%	2,5%	7,6%	-0,9%
Totaalrendement	**14,6%**	**-3,3%**	**8,6%**	**10,2%**	**0,7%**
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	104,5%	107,5%	117,0%	106,1%	106,7%
Beleidsdekkingsgraad	104,9%	115,0%	114,0%	100,0%	108,5%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	124,3%	126,0%	127,4%	127,3%	127,8%
Reële dekkingsgraad	78,0%	77,7%	79,6%	71,6%	75,6%
Wettelijke reële dekkingsgraad	84,3%	93,3%	91,9%	81,3%	87,3%

	2014	2013	2012	2011	2010
Aantal deelnemers	9.183	9.213	9.132	9.265	8.643
• Mannen	1.590	1.604	1.591	1.620	1.506
• Vrouwen	7.593	7.609	7.541	7.645	7.137
Aantal gewezen deelnemers	2.406	2.675	2.687	2.658	2.629
• Mannen	228	248	248	229	220
• Vrouwen	2.178	2.427	2.439	2.429	2.409
Aantal pensioengerechtigden	1.100	1.021	920	821	741
Ouderdomspensioen	789	721	639	567	491
• Mannen	91	80	63	54	50
• Vrouwen	698	641	576	513	441
Partnerpensioen	49	44	38	34	31
Wezenpensioen	49	43	36	36	33
Arbeidsongeschiktheidspensioen	213	213	207	184	186
• Mannen	18	18	16	15	14
• Vrouwen	195	195	191	169	172
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Feitelijke premie	73	90	79	63	55
Kostendekkende premie	75	85	89	68	61
Gedempt kostendekkende premie	72	77	75	63	59
Pensioenuitkeringen					
Periodieke pensioenuitkeringen	14	13	12	10	9
Afkopen pensioenen	1	0	0	0	0
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	267	311	285	299	259
Voorziening pensioen-verplichtingen	2.207	1.708	1.722	1.547	1.241

	2014	2013	2012	2011	2010
Beleggingen					
Vastgoed	258	149	148	132	131
Aandelen	1.081	941	836	735	742
Vastrentende waarden	1.075	872	787	712	606
Overig	93	116	217	86	17
Totaal	**2.507**	**2.078**	**1.988**	**1.665**	**1.496**
Rendement					
Vastgoed	15,9%	6,9%	14,8%	0,1%	16,4%
Aandelen	10,7%	18,1%	16,3%	−9,2%	11,9%
Vastrentende waarden	10,7%	−7,9%	14,2%	12,1%	8,8%
Totaalrendement	**17,3%**	**1,5%**	**15,8%**	**7,7%**	**10,8%**
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	114,1%	122,8%	116,0%	107,7%	120,6%
Beleidsdekkingsgraad					
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	121,3%	121,3%	118,7%	119,6%	121,0%
Reële dekkingsgraad	80,1%	76,5%	67,0%	64,3%	69,9%
Wettelijke reële dekkingsgraad					

Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel
Postbus 123 | 1180 AC Amstelveen
Prof. E.M. Meijerslaan 1 | 1183 AV Amstelveen
E pensioenservice@klmcabinefonds.nl
T 020 426 62 30

De uitvoering van de KLM-pensioenregelingen
is ondergebracht bij Blue Sky Group

Colofon
Uitgegeven door
Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel
Coördinatie & tekst
Blue Sky Group B.V., Amstelveen
Ontwerp
Frissewind, Amsterdam
Realisatie
Domani B.V., Den Haag

klmcabinefonds.nl
facebook.com/klmcabinefonds